

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

**SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT**

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 2 (74), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом (головний редактор)

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Козирська А., доктор політичних наук, професор, керівник кафедри соціальної і культурної безпеки факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні, Польща

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab, profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 27 червня 2024 (протокол № 8)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-03894).

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей 052 – Політологія; 281 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2024-2(74)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 2 (74). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 120 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ЗМІСТ

Леонід АРСЕНОВИЧ

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ.....7

Роман БУЛА

МОДЕЛЬ ЦИФРОВОГО УРЯДУВАННЯ В ЕСТОНІЇ.....17

Олексій БУРЯЧЕНКО

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК НОВА ФОРМА ГЛОБАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....24

Павло ВОЙТОВИЧ

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....32

Ольга ВОЛЯНЮК

УГОРЩИНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ТА БЕЗПЕЦІ:
УРОКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОСВІТИ.....38

Валерій КОТЛЯРОВ

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....45

Микола ЛИТВИН

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ СИСТЕМОЮ.....50

Олена МОГИЛЬ, Северіон ДАНГАДЗЕ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ОБСТАВИН В УКРАЇНІ.....56

Нікіта ПАВЛОВ

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ:
ЄВРОПА ТА УКРАЇНА (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ).....63

Євген ПФАЙФЕР

ГЕГЕМОНІЯ ТА СОЦІАЛЬНА АВТОНОМІЯ
В РАДИКАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ.....69

Леся РУДА

ПОЛІТИКА ЕТНІЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ ЯК ПРОЯВ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ.....74

Олексій РУСНАК

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ:
АКТУАЛЬНІ ДИСКУРСИ СУЧАСНОСТІ.....79

Олексій РУСНАК

ФЕНОМЕН «УПРАВЛІННЯ» В ПУБЛІЧНОМУ КОНТЕКСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ І КОНЦЕПТУАЛЬНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ.....86

Vladyslav FARAPONOV

AMERICAN FOREIGN AID AS A COMPONENT OF US FOREIGN POLICY SINCE 1945.....91

Дмитро ХАЧАТУРОВ, Петро БОБЕРЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ 96

Юрій ШЕВЧУК, Віталій ЛУКАЧ

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ВПРОВАДЖЕННІ МЕХАНІЗМІВ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....102

Сергій ШТАНЦЕЛЬ

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ
ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.....108

Олег ЯЦИНО, Вадим ЛЯХ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ
У ПЕРІОД З 1991 ПО 2014 РОКИ 114

CONTENTS

Leonid ARSENOVYCH

TOOLS FOR IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCE
OF SPECIALISTS OF THE NATIONAL SYSTEM OF CRITICAL INFRASTRUCTURE
PROTECTION IN PUBLIC ADMINISTRATION.....7

Roman BULA

THE MODEL OF DIGITAL GOVERNANCE IN ESTONIA.....17

Oleksii BURIACHENKO

HYBRID WAR AS A NEW FORM OF GLOBAL CONFRONTATION.....24

Pavlo Voitovych. FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM
FOR THE PROTECTION OF HUMAN INFORMATIONAL RIGHTS.....32

Olha VOLIANIUK

HUNGARY IN EUROPEAN POLITICS AND SECURITY:
LESSONS FOR DEMOCRATIC EDUCATION.....38

Valerii KOTLIAROV

SYSTEM OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF UKRAINE.....45

Lytvyn MYKOLA

ECONOMIC SECURITY AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT
OF THE MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT
OF THE REGIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM.....50

Olena MOGYL, Severion DANGADZE

EUROPEAN INTEGRATION VECTOR OF THE DEVELOPMENT
OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER EMERGENCY CIRCUMSTANCES IN UKRAINE.....56

Nikita PAVLOV

ELECTRONIC GOVERNANCE AND ELECTRONIC DEMOCRACY:
EUROPE AND UKRAINE (HISTORICAL ASPECT).....63

Yevhen PFAIFER

HEGEMONY AND SOCIAL AUTONOMY IN RADICAL DEMOCRATIC THEORY.....69

Lesia Ruda. THE POLICY OF ETHNIC EXTREMISM AS A MANIFESTATION
OF POLITICAL TERRORISM.....74

Alexey RUSNAK

APPROACHES TO ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC ADMINISTRATION:
CURRENT DISCOURSES.....79

Alexey RUSNAK

THE PHENOMENON OF “MANAGEMENT” IN THE PUBLIC CONTEXT:
PHILOSOPHICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
AND CONCEPTUAL GENERALIZATION.....86

Vladyslav FARAPONOV

AMERICAN FOREIGN AID AS A COMPONENT OF US FOREIGN POLICY SINCE 1945.....91

Dmytro KHACHATUROV, Petro BOBERENKO

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL MODELS
OF HPOMADYAN SOCIETY IN MODERN POLITICAL SCIENCE.....96

Yurii SHEVCHUK, Vitaly LUKACH

PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION
OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE SPHERE
OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE.....102

Serhii SHTANTSEL

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF PUBLIC MANAGEMENT
OF STATE FINANCIAL SECURITY IN UKRAINE.....109

Oleh YATSYNO, Vadym LIAKH

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE MILITARY SPHERE
OF UKRAINE DURING THE 1991–2014 PERIOD 114

УДК 35.088.6:[004:007:351.86](477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-1)

Леонід АРСЕНОВИЧ

доктор філософії з публічного управління та адміністрування, заступник начальника управління, начальник відділу, Департамент кадрової роботи та управління персоналом Адміністрації

Держспецзв'язку, arsen-leon@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7081-2838

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Сучасна безпекова ситуація як в Україні, так і світі в цілому змінюється майже щодня, що є поштовхом для появи нових регуляторів, які у своєму арсеналі матимуть, у тому числі, дієві і ефективні важелі впливу на суспільні відносини в сфері захисту критичної інфраструктури. Основним завданням державної безпекової політики дедалі виразніше виступає створення гарантованих умов реалізації національних інтересів у сфері освіти.

Питання сфери захисту критичної інфраструктури актуалізуються з розвитком глобальних мереж, оскільки сучасним трендом стають цифрові технології. Шлях розвитку України у розбудові національної системи захисту критичної інфраструктури потребує корінних й негайних змін на основі застосування науково-обґрунтованих управлінських рішень. Така необхідність спричинена актуалізацією питання захисту систем, об'єктів і ресурсів, які є критично важливими для функціонування суспільства, соціально-економічного розвитку держави та забезпечення національної безпеки.

Наскрізним викликом для України є зростання темпів розвитку цифрових технологій, прискорення інновацій шляхом використання цих технологій, а також величезна потреба у кваліфікованих кадрах для трансформації економіки країни в умовах цифрової нерівності. Ключовим викликом є неготовність українського суспільства до «цифрового виклику», а саме недостатність фахових цифрових компетенцій для більшої частини працездатного населення. Потребує врегулювання питання щодо великої кількості вакансій для працівників із цифровими навичками та непрацевлаштованих соціально активних громадян, у яких відсутні ці навички. Під час переходу в режим онлайн економічної діяльності, у тому числі сфери захисту критичної інфраструктури перед значними проширками громадян постають цифрові бар'єри для повноцінного життя.

У статті проаналізовано питання професійної компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури, сформульовано визначення цифровим інструментам сфери захисту критичної інфраструктури, а також виділено основні групи цифрових інструментів зазначеної сфери, що нададуть змогу управляти безпекою, керувати аутентифікацією, розвивати освітню сферу національної системи захисту критичної інфраструктури та забезпечувати попередження у сфері критичної інфраструктури, що в підсумку буде забезпечувати розвиток та підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні в цілому.

Ключові слова: національна система захисту критичної інфраструктури, сфера захисту критичної інфраструктури, цифрова компетентність, цифрові інструменти, цифрові технології.

Leonid Arsenovych. TOOLS FOR IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCE OF SPECIALISTS OF THE NATIONAL SYSTEM OF CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION IN PUBLIC ADMINISTRATION

The current security situation in Ukraine and in the world as a whole is changing almost every day, which drives the emergence of new regulators that will have, among other, effective levers of influence on public relations in the area of critical infrastructure protection. The key task of the state security policy is ever more becoming to ensure guaranteed conditions for advocating the national interests in education.

The issues of critical infrastructure protection are becoming more relevant with the development of global networks, because digital technologies are becoming a modern trend. Ukraine's development path in building a national system of critical infrastructure protection needs fundamental and immediate changes based on the application of science-based management decisions. This need is caused by the emerging relevance of the issue related to protection of systems, facilities and resources that are critical for functioning of the society, for social and economic development of the state, and for safeguarding the national security.

A cross-cutting challenge for Ukraine is the increasing development of digital technologies, accelerated innovation through the use of these technologies, and the huge need for skilled workforce to transform the country's economy in the face of digital inequality. The key challenge is that the Ukrainian society is not prepared for the «digital challenge» – more specifically, most of the working population lack professional digital competencies. The issue of a large number of vacant jobs for employees with digital skills and unemployed socially active individuals who lack these skills needs to be addressed. With the transition of business operations, including the critical

infrastructure protection activities, to the online mode, numerous segments of the population face digital barriers on their way to living a full life.

The article analyzes the issues of professional competence of specialists of the national system of critical infrastructure protection, formulates a definition of digital tools in the area of critical infrastructure protection, and identifies the main groups of digital tools in this area that will allow managing security, administering authentication, developing the educational aspect of the national system of critical infrastructure protection and providing warnings in the area of critical infrastructure, which will ultimately ensure the development and improvement of digital competence of specialists of the national system of critical infrastructure protection in public administration overall.

Key words: *national system of critical infrastructure protection, critical infrastructure protection, digital competence, digital tools, digital technology.*

Постановка проблеми. Швидке поширення цифрових технологій в усіх сферах сучасного суспільства потребує також якісної підготовки фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури, які генерують нове покоління представників технологічного соціуму, здатне зберігати і обробляти інформацію та протистояти несанкціонованому втручання в інформаційне середовище. Необхідність збереження конфіденційності інформації, загострений дефіцит у кадровому забезпеченні сфери захисту критичної інфраструктури актуалізують необхідність створення результативної та дієвої системи підготовки фахівців у зазначеній сфері, і перш за все для суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури.

Наукові напрацювання вчених та нормативно-правові акти засвідчують, що професійна підготовка фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури є одним із напрямів національної безпеки, без якого є неможливим науково-технічний та соціально-економічний розвиток держави. На основі вивчення наукових праць з'ясовано, що в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України питання підготовки фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури вміщують в себе проблеми педагогічного, системного і міждисциплінарного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать останні дослідження і публікації, проблеми професійного розвитку фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури є малодослідженими. Так, науковець Дорогий Я.Ю., співробітник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», у своїй статті розглядає питання формування вимог до нової критичної ІТ-інфраструктури, визначення параметрів для задання критерію оптимальності створення та управління критичною ІТ-інфраструктурою. Дорогий Я.Ю. зазначає, що життєвий цикл критичної ІТ-інфраструктури починається в момент появи ідеї створення такої інфраструктури і

складається, у тому числі, з етапу проведення навчання персоналу [7, с. 100, 102].

Крім цього, іншими науковцями у сферах кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури (Бурячок В.Л., Богуш В.М., Борсуковський Ю.В., Складанний П.М. та Борсуковська В.Ю.) у спільній роботі проаналізовано найбільш критичні світові загрози в інформаційній сфері, а також нові підходи до підготовки ІТ фахівців, з орієнтуванням їх передусім в практичну площину в сфері захисту критичної інфраструктури та з урахуванням найбільш актуальних умінь і навичок, які повинен отримати майбутній фахівець у зазначеній сфері. Вчені зазначають, що прикладна галузь кібербезпеки є тісно інтегрованою з поняттями інформаційної безпеки, безпекою застосувань, мережною безпекою, безпекою глобальних мереж, а також безпекою критичних інформаційних інфраструктур [4, с. 282].

Освітню складову сфери захисту критичної інфраструктури у своїй роботі розглядає також Теленик С.С., який встановлює перелік суміжних спеціальностей, які можуть бути затребувані в галузі захисту критичної інфраструктури. Вчений відводить важливе місце аналізу причин, що перешкоджають високій ефективності навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Це, у свою чергу, дало змогу розробити пропозиції щодо вдосконалення існуючої нормативної бази та завдання для органів виконавчої влади України [14, с. 92].

Незважаючи на нещодавні дослідження вищевказаних науковців, які стосуються питань підготовки фахівців у сфері захисту критичної інфраструктури, питанням підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні приділено мало уваги, що й обумовило актуальність дослідження.

Метою статті є необхідність проведення аналізу впровадження та використання інструментарію підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні.

Виклад матеріалу. Важливою складовою професійної компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури є цифрова компетентність, яка передбачає здібність та майстерність логічно та системно використовувати інформаційні технології. Цифрова компетентність дозволяє будь-якій людині бути вдалою в сучасному інформаційному просторі, формувати важливі повсякденні компетенції, керувати інформацією, а також оперативно приймати важливі рішення. Фахівець національної системи захисту критичної інфраструктури повинен вільно володіти сучасними цифровими інструментами та використовувати їх у своїй службовій діяльності, тим самим забезпечуючи життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства та держави, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних і потенційних загроз національній безпеці України у сфері захисту критичної інфраструктури.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про існування різних означень цифрової компетентності. Учені Фінляндії визначають цифрову компетентність більш широко, ніж концепцію ІКТ-компетентності, яка складається з базових навичок використання ІКТ, а також розуміння процесу використання цифрових пристроїв та додатків у нових та складних ситуаціях. Науковці Іспанії розуміють під цифровими компетентностями використання комп'ютерів для отримання, оцінки, зберігання, створення, подання та обміну інформацією, а також для спілкування та участі в спільних віртуальних мережах. Це вимагає критичного та рефлексивного ставлення до наявної інформації та відповідального використання інтерактивних медіа [10, с. 31].

Проблеми формування цифрової компетентності та ефективного використання інформаційних технологій у навчанні досліджували також і українські науковці. Так, науковці А.М. Кух та О.М. Кух зазначають, що основи цифрової компетентності виявляються у розумінні суті цифрової технології, у підтримці комунікації, творчості та креативності, усвідомленні їх можливостей, обмежень, наслідків та ризиків, розумінні загальних принципів, механізмів та логіки цифрових технологій, знанні основ функціонування та використання різних пристроїв, програм та мереж [9, с. 31].

Науковець Бубній С.М. у своїй науковій роботі визначає, що цифрова компетентність – це набір знань, навичок та ставлень, необхідних для ефективного і критичного використання цифрових технологій для

роботи, навчання та участі в соціальному і громадському житті. Вона включає здатність використовувати цифрові технології та інструменти для пошуку, оцінки, збереження, створення, презентації та обміну інформацією, а також для спілкування та співпраці в інтернет-просторі [3, с. 3].

У свою чергу, співробітники Криворізького фахового коледжу торгівлі та готельно-ресторанного бізнесу Наталя Боско та Лілія Бела під поняттям «цифрової компетентності» розуміють складну цілісну структуру, до якої входять знання, навички та ставлення, необхідні для успішного використання цифрових технологій в процесі навчання та майбутньої професійної діяльності [2, с. 9].

Необхідно зазначити, що наукові дослідження торкнулися також й іншої складової процесу цифровізації – поняття цифрового інструментарію, який за своєю суттю нерозривно пов'язаний із цифровою компетентністю, у тому числі у сфері захисту критичної інфраструктури. Так, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана Шатілова О.В. у своїй науковій статті подає характеристику таких цифрових інструментів інноваційного розвитку як: цифрове робоче місце, цифрові засоби комунікації, цифровий документообіг, цифрові інструменти накопичення та аналізу інформації. Науковиця зазначає, що основними факторами, що перешкоджають «цифровому добробуту» є необізнаність керівництва, надмірний консерватизм, надмірна бюрократизація, наявність «технологічної прірви» та брак ресурсів. Натомість, перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері є розробка нових цифрових інструментів, які б доповнювали перелік існуючих, а також удосконалення механізмів їх імплементації [15, с. 249].

В свою чергу, співробітниця Інституту інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України Гриценчук О.О. та Овчарук О.В. у своїй спільній статті зазначають, що основною характеристикою цифрових інструментів, зокрема цифрових навчальних хабів є їх універсальність, доступність та гнучкість, що дозволяє налаштовувати цифрові інструменти для освітніх цілей, задач та інших потреб [5, с. 52].

Крім цього, науковці Хмельницького національного університету Красильников С.Р. та Красильникова Г.В. у своїй науковій статті зазначають, що уміння користуватися новітніми інформаційними технологіями та циф-

ровими пристроями (комп'ютери, ноутбуки, планшети, мобільні телефони тощо) і інструментами в повсякденному житті та професійній діяльності стає ключовою ознакою сучасної людини. Зокрема, при працевлаштуванні випускників закладів вищої освіти роботодавці орієнтуються на володіння ними цифровими навичками, які дають можливість швидко та ефективно виконувати поставлені завдання, бути успішними та реалізовувати потенційні можливості особистості [8, с. 2].

Слід зазначити, що до 2018 року терміни «цифрова компетентність» та «цифрові інструменти» не згадувалися в нормативно-правових актах. Прорив у даному питанні відбувся після видання розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» [12], яке стало першим кроком до:

- визначення критичних сфер та проєктів цифровізації України;
- визначення першочергових кроків щодо імплементації відповідних стимулів та створення умов для цифровізації в реальному секторі економіки, суспільстві, освіті, медицині, екології, у тому числі в сфері захисту критичної інфраструктури;
- стимулювання внутрішніх ринків споживання, впровадження та виробництва цифрових технологій;
- набуття громадянами цифрових компетенцій;
- трансформації економіки від традиційної до ефективної цифрової;
- розвитку цифрових інфраструктур, у тому числі для національної системи захисту критичної інфраструктури.

На сьогодні у нормативно-правових актах країни досі відсутні офіційні визначення термінів «цифрова компетентність фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури» та «цифрові інструменти сфери захисту критичної інфраструктури», що своєю чергою ще раз підкреслює негайну потребу розроблення стратегічного бачення та затвердження відповідних правових документів державного рівня, спрямованих на створення комплексної національної політики розвитку цифрової грамотності як населення України, так і фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури.

Цифрові інструменти – це ефективні та потужні важелі, які здатні забезпечити сфері захисту критичної інфраструктури дієвий прорив на новий рівень розвитку та піднесення.

Цифрові інструменти уможлиблюють децентралізовану і пов'язану роботу (навчання) та підтримують суб'єкти національної системи захисту критичної інфраструктури на різних стадіях процесу. Вони роблять робочий процес зрозумілим, структурують повсякденну роботу, збирають і пріоритезують ідеї, а також дозволяють спілкуватися в індивідуальних або групових чатах. Впровадження цифрових інструментів у сфері захисту критичної інфраструктури є шансом, нагодою та можливістю відкрити нові горизонти для будь-якого суб'єкту національної системи захисту критичної інфраструктури.

Цифрові інструменти, які використовуються в цифровій роботі, можна поєднати у такі основні групи, як соціальні мережі, онлайн контент, 3-D та віртуальна реальність, STEAM-освіта та цифрові медіа. Іншими словами, інструменти цифрової роботи – це засоби (інтернет та онлайн ресурси), які застосовуються населенням, а також фахівцями та працівниками різноманітних сфер діяльності для доступу до інформації, її обміну, передачі тощо. Цифрові інструменти надають можливість полегшити ефективне керування різноманітними процесами, вивільнити ресурси на розвиток підрозділу, зміцнити довірчі відносини з клієнтами та партнерами, а також спростити операційну роботу.

Враховуючи положення Закону України «Про критичну інфраструктуру» [11], Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2017 року № 1009-р [13], наукові напрацювання закладів вищої освіти, а також думки інших сучасних науковців, що досліджують засади національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні, пропонуємо сформулювати сутність такого поняття, як «цифрові інструменти сфери захисту критичної інфраструктури». *Отже, цифрові інструменти сфери захисту критичної інфраструктури – це сукупність інтернет-засобів (ресурсів), які використовують фахівці сфери захисту критичної інфраструктури для захищеності суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури від різних видів інформаційних та кіберзагроз, забезпечення належної організації протидії їхньому впливу, формування і функціонування об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, а також розвитку освітніх технологій у сфері захисту критичної інфраструктури та інформаційного суспільства в цілому.*

Інформаційно-комунікаційні технології постійно та швидко змінюються і розвиваються. Перелік сучасних цифрових інструментів, які можуть собі дозволити суб'єкти національної системи захисту критичної інфраструктури, доволі широкий, тому постає завдання щодо використання сферою захисту критичної інфраструктури найдієвіших і найефективніших цифрових інструментів, що нададуть змогу управляти безпекою (за допомогою групи безпеки та стійкості критичної інфраструктури), керувати аутентифікацією (через групу запобігання проявам несанкціонованого втручання на об'єкти критичної інфраструктури), розвивати освітню сферу національної системи захисту критичної інфраструктури (використовуючи групу освітніх інструментів сфери захисту критичної інфраструктури) та забезпечувати попередження у сфері критичної інфраструктури (застосовуючи групу обміну інформацією та взаємодії суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури), що в підсумку буде забезпечувати розвиток та підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні в цілому.

Зарубіжний досвід підкреслює, що службові процеси потребують використовувати різні цифрові інструменти, у тому числі у сфері захисту критичної інфраструктури. Багато провайдерів пропонують безкоштовну базову версію або пробний тестовий період. Коли він закінчується, саме команда фахівців вирішує, чи зарекомендував себе новий інструмент і чи варто його купувати.

Здійснивши аналіз даних вітчизняних ресурсів, виділимо основні групи цифрових інструментів сфери захисту критичної інфраструктури, які доцільно використовувати суб'єктам національної системи захисту критичної інфраструктури під час організації та забезпечення службової діяльності (рис. 1).

Шифрування інформації – важливий інструмент для захисту файлів. Порушення безпеки даних має ряд ризиків, починаючи від витоку конфіденційної інформації до втрати інтелектуальної власності. Така підгрупа включає в себе програми та інші інструменти для приховування важливих даних та шифрування. Для надійного збереження цих даних використовуються складні алгоритми кодування. Зашифрувати можна як текст, так й файли, бази даних та зображення. Найбільш відомими інструментами є:

– SafeNotes – інструмент для зберігання і створення паролів, який використовує 272-бітове шифрування і програмний захист військового стандарту. Продукт поширюється безкоштовно і включає в себе вбудований генератор сильних паролів. Програма нагадує щось на зразок блокнота з усім відповідним функціоналом, за допомогою якого користувач може створити захищений файл і внести в нього власні облікові дані. При цьому SafeNotes допоможе власнику ПЕОМ в разі необхідності вибрати пароль заданої максимальної довжини;

– АxCrypt – утиліта з відкритим вихідним кодом, що використовує метод шифрування та призначена для захисту користувацьких

Рис. 1. Групи цифрових інструментів сфери захисту критичної інфраструктури

даних. Програма поширюється на безкоштовно з дещо обмеженим функціоналом. Ця утиліта об'єднує в собі менеджер зашифрованих файлів і кодувальник. Робота базується на використанні криптографічного алгоритму AES-128. Все, що потрібно користувачеві для захисту власних документів, це увійти до облікового запису AxCrypt і вказати бажаний пароль;

– TrueCrypt – програма для шифрування будь яких даних «на льоту». Одне з основних особливостей даної програми – відсутність в заголовку створеного «диска» специфічної сигнатури, характерної для інших подібних програм, що робить неможливим ідентифікувати його. Також за допомогою TrueCrypt можна повністю зашифрувати розділ жорсткого диска або іншого носія інформації. Всі збережені дані повністю шифруються, включаючи імена файлів і каталогів;

– VeraCrypt – потужна програма для шифрування як файлів, папок, так і дисків на комп'ютері користувача. Основними можливостями VeraCrypt є можливість створювати зашифровані томи з даними, приховувати зашифровані томи та використовувати надійні алгоритми шифрування;

– PicaSafe – віртуальний сейф, який надає можливість безпечного збереження і перегляду фотографій. Використовуючи це програмне забезпечення, можна надійно сховати від неавторизованих осіб свої секретні дані – банківські документи, особисті фотографії, персональні записи, пошту тощо.

Засоби громадської безпеки є важливим інструментом в умовах формування інформаційного суспільства та поширення новітніх комунікаційних технологій. При цьому громадські медіа (вебсайти, блоги, RSS-агрегатори, Twitter, Wiki, Facebook тощо) слід розглядати як засіб для надання послуг громадської взаємодії, де користувачі створюють та обмінюються контентом, а також спілкуються один з одним. Дієвими інструментами зазначеної підгрупи є ряд технічних рішень, які мають можливість захистити інформацію в режимі онлайн, а саме: Disconnect – єдиний додаток VPN, який блокує відстеження у всіх додатках, а також цифрові інструменти бостонської компанії Abine, які захищають платежі, паролі і електронну пошту, та Ghostery Midnight, які допомагають користувачам зрозуміти, які дані збирають про них та хто їх збирає.

Серед основних видів загроз громадських медіа можна виокремити крадіжку інформації, отримання «компромату», захоплення контролю над медіа, крадіжку персональних

даних, фішинг (інтернет шахрайство) тощо. І першочерговими інструментами захисту від таких загроз є перевірка у громадських мережах та використання навичок критичного мислення, надання інформаційного запиту, використання першоджерела та перевірка інформації у мережі Інтернет – Google і допоміжних сайтів та онлайн-ресурсів.

Підгрупа інструментів захисту захищає користувачів від спроб фішингу та зловмисного програмного забезпечення, сповіщаючи про перехід на небезпечні вебсайти та про слабкі місця в системі захисту. Наприклад, інструмент Project Shield захищає вебсайти з новинами від блокування його роботи, а Google Cloud Security Scanner – дає змогу сканувати й аналізувати вебдодатки на наявність загроз безпеці в App Engine.

Смартфони, планшети, ноутбуки, а також інші цифрові пристрої сьогодні використовуються для зберігання особистих даних. Питання збереження і безпеки даних дуже важливе для користувачів. Серед інструментів відновлення слід виділити: EaseUS Data Recovery Wizard, UndeletePlus, Ontrack EasyRecovery, R-Studio, Recuva, Hetman Partition Recovery, які на сьогодні є актуальними у спеціалістів багатьох сфер.

Застосування спеціалістами національної системи захисту критичної інфраструктури зазначених професійних цифрових інструментів групи безпеки та стійкості критичної інфраструктури у службовій діяльності, в першу чергу, сприяє підвищенню рівня цифрової компетентності та беззаперечному професійному і особистому розвитку, є дієвим знаряддям забезпечення ефективності діяльності будь-якого суб'єкта національної системи захисту критичної інфраструктури і реалізації його потенціалу в майбутньому, сприяє зростанню продуктивності, зниженню витрат, поліпшенню якості цифрових продуктів та послуг, а також збільшенню прибутку.

Підгрупа інструментів відстеження дозволяє зберігати дані, спостерігати та проводити аналіз поточної роботи інфраструктури в режимі реального часу згідно з даними, зібраними з мережевих пристроїв, віртуальних машин і десятків тисяч серверів. До завдань, які вирішує система відстеження інфраструктури, можна віднести: виявлення потенційних проблем до того, як вони стануть реальними; інтегроване, сумісне рішення, яке підвищує ефективність управління цифровим середовищем; моніторинг працездатності широкого спектра програмного та апаратного забезпечення; рольовий підхід до управління, поліпшену масштабованість.

Слід зазначити, що на сьогодні також набувають популярності цифрові інструменти для управління ідентифікацією, які є ідеальним рішенням для захисту різних сервісів від несанкціонованого доступу. Наприклад:

- Netwrix Auditor дозволяє спостерігати, що відбувається всередині домену через відстеження авторизацій і змін у налаштуваннях груп, організаційних одиниць, користувачів, групової політики тощо;

- Health Profiler, утиліта від компанії Ossisto, яка призначена для повноцінного аналізу ризиків та безпеки;

- Account Lockout Examiner, утиліта, яка допомагає вирішувати проблеми і виявляти основні причини щодо кожної події і швидко відновлювати справжність критичних служб, а також сповіщає про блокування облікових записів;

- Active Directory – поширена технологія від компанії Microsoft, на базі якої працюють служби ідентифікації і авторизації для додатків та мережевих ресурсів.

Використання у своїй службовій діяльності суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури групи цифрових інструментів запобігання проявам несанкціонованого втручання на об'єкти критичної інфраструктури надасть змогу забезпечити безперервність і стійкість об'єктів критичної інфраструктури, а також унеможливити потенційні загрози для населення, суспільства, соціально-економічного стану, а також для національної безпеки і оборони України.

Продовжуючи дослідження, слід розглянути групу освітніх інструментів сфери захисту критичної інфраструктури, які формують цифрові компетентності фахівців зазначеної сфери, сприяють ефективності освітнього процесу на всіх його рівнях, а також забезпечують розвиток інноваційних засобів навчання.

Громадсько-освітні інструменти сфери захисту критичної інфраструктури, використовуючи потужності соціальних медіа, допомагають як слухачам, так і викладацькому складу, у процесі навчання та вести плідну взаємодію. Наприклад інструмент Quora слугує відмінним інструментом як для співпраці і спілкування з іншими професіоналами сфери захисту критичної інфраструктури, так і для залучення слухачької аудиторії до дискусії після занять. А ресурс Wikispaces дозволяє ділитися онлайн завданнями, медіа та іншими матеріалами, а також надає можливість об'єднатися для подальшої співпраці. Крім цього, такі ресурси, як Skype, Ning, OpenStudy, Edmodo, EduBlogs, Schoology,

Grockit, ePals дають широку можливість підтримувати зв'язок у режимі онлайн, активно спілкуватися учасникам освітнього процесу, а також співпрацювати з освітніми колективами інших країн.

Освітньо-практичні інструменти призначені для творчої самореалізації, урізноманітнення навчального процесу та вмотивування слухачів. Так, Educations – онлайн-інструмент для iPad, який створює навчальне відео, а StudySync – це освітня платформа з інструментарієм для навчання та викладання, включаючи онлайн твори і експертні оцінки, цифрову бібліотеку, а також щотижневі публікації практичного призначення.

Навчально-планувальні інструменти, які призначені переважно для викладачів, дозволяють створювати зручний інтерактивний графік реалізації будь-якого проєкту по хвилинах. Це може бути Glogster – який є відмінним засобом для створення навчальних матеріалів і зручних інструментів для творчих проєктів, а також дозволяє створювати мультимедійні постери, плакати тощо, або Planboard – онлайн інструмент, створений спеціально для оцінювання успішності присутніх у освітній аудиторії.

Інструменти онлайн користування (Jing, Popplet, LiveBinders, Diigo, Dropbox, Evernote, SlideShare, Aviary тощо) являють собою набір цифрових застосунків, які дозволяють підключати до роботи інтерактивні дошки, обмінюватися інформацією, легко редагувати зображення, створювати і змінювати скрини, додавати ефекти, музику та аудіо або ж створювати інтелектуальні карти.

Сьогодні в умовах швидких цифрових трансформацій впровадження освітніх інструментів сфери захисту критичної інфраструктури у систему підготовки кадрів є одним із пріоритетних напрямів державно-приватного партнерства у зазначеній сфері. Безумовно, зростають вимоги і до особистості сучасного викладача, який, крім вільного володіння сучасними цифровими технологіями, повинен також вільно використовувати їх у своїй професійній та службовій діяльності і тим самим забезпечувати ефективність всього навчального процесу.

Четвертою групою цифрових інструментів, які можуть застосовувати фахівці суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури, є група обміну інформацією та взаємодії суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури. Метою впровадження цифрових інструментів даної групи є автоматизація всіх процесів та доступність інформації. Такі інструменти,

крім підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури, вже зараз закладають зміни до цифрових компетентностей при наймі персоналу, основи до оновлення системи підготовки та підвищення кваліфікації різних категорій працівників із цифрової грамотності, зміни до чинних професійних стандартів та до посадових обов'язків тощо.

Мета підгрупи інструментів комунікації – об'єднати розмови і потрібних людей, робочі елементи і інструменти в одному місці, вирішити службові проблеми, розставити пріоритети в роботі, а також поєднати інформацію та інструменти для виконання певної роботи. Так, такий універсальний магазин цифрових інструментів як Webex допомагає спілкуватися, зустрічатися і співпрацювати з віддалених місць. Своєю чергою цифрові продукти компанії LogMeIn розкривають потенціал сучасної робочої сили, дозволяючи фахівцям по всьому світу безпечно виконувати роботу якнайкраще. А компанія Arrear займається розробкою і виробництвом цифрових рішень шляхом створення унікальних цифрових продуктів, що відкривають нові можливості для візуальної комунікації по всьому світу.

Інструменти керування ситуаціями включають в себе програми для розподілу ресурсів, спільної роботи, швидкого управління, планування завдань, спілкування, складання розкладу, контролю ціни і управління бюджетом, а також для документування та адміністрування системи, яка використовується спільно для управління великими проєктами. Найбільш популярними цифровими інструментами у цій групі є Jira (відстеження помилок, організація взаємодії з користувачами), Trello (управління проєктами невеликих груп) а також Asana (розробка мобільних і вебдодатків для управління проєктами в командах).

Серед інструментів сумісної схематизації необхідно виділити Piktochart – ефективний інструмент для створення інфографіки, який можна використовувати у освітніх проєктах сфери захисту критичної інфраструктури, Visme – платформу для створення банерів, звітів, інфографіки, презентацій, анімацій та іншого візуального контенту, а також Easel.ly – цифровий інструмент, який використовує інтерфейс перетягування, що максимально спрощує його використання і робить процес створення інфографіки зрозумілим і зручним.

Діалогові інструменти – це онлайн сервіси, які створюють та зберігають медійні дидактичні вправи. Це: LearningApps.org – цифровий інструмент, створений для навчання і викладання за допомогою загальнодоступ-

них модулів. Дані вправи можливо створити онлайн і використовувати в освітньому процесі.

Висновки. На сьогодні, в умовах ринкової економіки, значну роль у цьому відіграють ІТ-інструменти, які все більше застосовують в управлінні будь-яким підприємством, у тому числі серед суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури. Володіння цифровими інструментами, призначеними для розбудови сфери захисту критичної інфраструктури – одна з ключових компетенцій Уряду, Адміністрації Держспецзв'язку та керівників усіх рівнів національної системи захисту критичної інфраструктури.

На теперішній час модернізація системи освіти у сфері захисту критичної інфраструктури перебуває на шляху до позитивних змін, спрямовуючи освітній процес у зазначеній сфері на забезпечення інтеграції міжнародних освітніх цифрових стандартів в українську освіту, а також на реалізацію інноваційних підходів на основі державно-приватного партнерства. І такі інновації у сфері захисту критичної інфраструктури відображаються у покроковому впровадженні цифрових інструментів у публічному управлінні та більш широкому розповсюдженні такого поняття як «цифрові інструменти сфери захисту критичної інфраструктури».

Використання розглянутого у дослідженні інструментарію підвищення рівня цифрової компетентності фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури у публічному управлінні, безсумнівно, у подальшому буде спрямовуватися на швидкий розвиток цифровізації суспільства, у тому числі в освітньому напрямку. Фахівці національної системи захисту критичної інфраструктури, які ведуть освітню діяльність, повинні підвищувати якість навчального процесу, готувати молодь до успішного життя, а також бути готовими до реалізації нових ідей, використовуючи можливості інформаційних технологій. Цифрова компетентність фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури є ключовою у процесі професійного розвитку, яка проявляється при вирішенні різних завдань із залученням засобів інформаційних технологій.

Цифровий інструментарій фахівців національної системи захисту критичної інфраструктури, крім підвищення рівня цифрової компетентності, забезпечує реалізацію інтерактивного підходу освітнього процесу та особистісно-орієнтований підхід у сфері захисту критичної інфраструктури, а також підвищує пізнавальну активність за рахунок різноманіт-

ної відео- та аудіоінформації. Серед недоліків впровадження цифрового інструментарію необхідно виділити необхідність постійного Інтернет доступу, зручність інтерфейсу (все нове нам здається незрозумілим та складним), та скорочення штату працівників муніципалітетів, що вказує на певну недосконалість процесу цифровізації та штовхає на подальший розвиток та розбудову сфери захисту критичної інфраструктури і публічного управління в цілому.

Слід визнати, що потроху суб'єкти національної системи захисту критичної інфраструктури все більше долучаються до участі у розробленні та впровадженні відповідного інструментарію у сфері захисту критичної інфраструктури. Так, 13 червня 2024 року Національним координаційним центром кібербезпеки при РНБО України спільно з Мінцифри та Держспецзв'язку презентовано новий інструмент CyberTracker, що дозволяє автоматизувати моніторинг виконання Стратегії кібербезпеки України. Використання CyberTracker дозволить:

- аналізувати вплив слабких та сильних сторін активностей Стратегії для прийняття відповідних рішень, у тому числі щодо набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

- ефективно інформувати громадськість та міжнародних партнерів щодо забезпечення оцінки спроможностей суб'єктів сектору безпеки і оборони в частині спільного виконання завдань кібероборони, зокрема під час прове-

дення оборонних оглядів, оглядів національної системи кібербезпеки, оглядів стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури;

- спростити процедуру звітування щодо виконання Стратегії для відповідних державних органів та суб'єктів кібербезпеки, у тому числі з питань кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

«Виконання Стратегії кібербезпеки України є надзвичайно важливим для забезпечення національної безпеки. Портал CyberTracker стане незамінним інструментом у керуванні процесами щодо забезпечення стійкості національної системи кібербезпеки, надаючи можливість більш ефективного систематичного моніторингу та аналізу даних. Використання інструменту сприятиме підвищенню ефективності відстеження прогресу виконання завдань та реалізації цілей Стратегії, а також підвищенню позиції України в міжнародних рейтингах кібербезпеки», – зазначив керівник управління забезпечення діяльності НКЦК профільної служби Апарату РНБО України Сергій Прокопенко [6].

Все більше з'являється можливостей та освітніх сервісів для взаємодії у кібернетичному просторі. І, що найбільш цікаво, всі нові сервіси створюються у вигляді доступних та зрозумілих цифрових інструментів. Такі інструменти, які дозволяють автоматизувати більшу частину своєї роботи, вивільняючи час на пошук, спілкування та самовдосконалення можуть стати у подальшому предметами подальших досліджень та наукових розвідок як серед вітчизняних так і серед зарубіжних науковців [1, с. 106].

Література:

1. Арсенович Л. А. Інструментарій підвищення рівня цифрової компетентності фахівців із кібербезпеки в освітньому процесі. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2022. Вип. 3 (15). С. 93–109.
2. Боско Н. Формування цифрової компетентності здобувачів закладів фахової передвищої освіти. *Фізико-математична освіта*. 2024. Вип. 2. Т. 39. С. 7–13.
3. Бубній С. М. Цифрова компетентність як критичний аспект сучасної професійної освіти. *Академічні візії*. 2024. Вип. 30/2024. С. 1–7.
4. Бурячок В. Л. Модель підготовки фахівців у сфері інформаційної та кібернетичної безпеки в закладах вищої освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Вип. 5. Т. 67. С. 277–291.
5. Гриценчук О. О. Цифрові інструменти для створення та підтримки середовища освіти для демократичного громадянства у європейських країнах. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2020. Вип. 2/2020. С. 52–56.
6. Держспецзв'язку та НКЦК презентували CyberTracker – інструмент для автоматичного моніторингу виконання Стратегії кібербезпеки України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/derzhspeczv-yazku-ta-nckk-prezentovali-cybertracker-instrument-dlya-avtomatichnogo-monitoringu-vikonannya-strategiyi-kiberbezpeki-ukrayini>. (дата звернення: 21.06.2024).
7. Дорогий Я. Ю. Життєвий цикл критичної IT-інфраструктури. *Electronics and communications*. 2015. Вип. 4. Т. 20. С. 100–105.
8. Красильников С. Р. Особливості розвитку цифрової компетентності у бакалаврів професійної освіти в ЗВО. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32/2024. С. 1–10.

9. Кух А. М. Цифрова компетентність: на шляху до метакомпетентності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Педагогічна*. 2019. Вип. 25. С. 30–33.
10. Морзе Н. В. 3D картування цифрової компетентності в системі освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Вип. 2. Т. 70. С. 28–42.
11. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>. (дата звернення: 21.06.2024).
12. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>. (дата звернення: 21.06.2024).
13. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року № 1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 21.06.2024).
14. Теленик С.С. Напрями підготовки та підвищення кваліфікації фахівців із захисту критичної інфраструктури. *Правові новели*. 2020. Вип. 10/2020. Т. 2. С. 91–99.
15. Шатілова О. В. Цифрові інструменти інноваційного розвитку бізнес-організації. *Проблеми економіки*. 2020. Вип. 4. С. 249–255.

УДК 330.1

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-2)

Роман БУЛА

аспірант кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0005-7239-2191

МОДЕЛЬ ЦИФРОВОГО УРЯДУВАННЯ В ЕСТОНІЇ

У статті досліджується комплексний аналіз моделі цифрового урядування в Естонії, яка є однією з найуспішніших у світі. Цифрове врядування стало однією з ключових тем сучасної політичної науки, а відтак дане дослідження спрямоване на вивчення історичних передумов, основних чинників та етапів впровадження цифрових технологій в державне управління, а також надання рекомендацій щодо імплементації успішних практик в Україні. Стаття розглядає технологічні, соціальні, етичні, правові, економічні, організаційні та інноваційні аспекти цифрового урядування в Естонії.

Естонія, як колишня радянська республіка, є чудовим прикладом успішного впровадження цифрового врядування. Незважаючи на початкові недоліки порівняно із західними країнами, Естонія стала європейським лідером у побудові цифрової держави і вважається одним із піонерів у її впровадженні.

Основною метою даної статті є аналіз моделі цифрового урядування в Естонії. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: окреслити модель цифрового урядування в Естонії; визначити історичні періоди становлення цифрового врядування в Естонії; визначити основні чинники та передумови успішного впровадження цифрового врядування в Естонії; виявити позитивні практики цифрового врядування з можливістю їх імплементації в українській цифровій державі.

У статті застосовано методологію якісного дослідження з використанням комплексного аналізу вторинних джерел, включаючи наукові публікації, урядові звіти та статті у ЗМІ. Дослідження також включає порівняльний підхід, проводячи паралелі між естонською моделлю цифрового врядування та іншими країнами.

Естонська модель цифрового врядування є свідченням трансформаційної сили технологій у підвищенні ефективності державного управління, покращенні залучення громадян та сприянні економічному зростанню. Черпаючи натхнення з досвіду Естонії, Україна може прокласти шлях до більш інклюзивного та про-цвітаючого цифрового майбутнього.

Ключові слова: цифрове урядування, цифрові технології, політична участь, інформаційні технології, державне управління, е-послуги, е-голосування, е-резидентство.

Roman Bula. THE MODEL OF DIGITAL GOVERNANCE IN ESTONIA

The article examines a comprehensive analysis of the digital governance model in Estonia, which is one of the most successful in the world. Digital governance has become one of the key topics of modern political science, and therefore this study aims to examine the historical preconditions, main factors and stages of the introduction of digital technologies in public administration, as well as to provide recommendations for the implementation of successful practices in Ukraine. The article examines the technological, social, ethical, legal, economic, organizational and innovative aspects of digital governance in Estonia.

Estonia, as a former Soviet republic, is an excellent example of successful implementation of digital governance. Despite initial shortcomings compared to Western countries, Estonia has become a European leader in building a digital state and is considered one of the pioneers in its implementation.

The main purpose of this article is to analyze the model of digital governance in Estonia. To achieve this goal, the following tasks have been set: to outline the model of digital governance in Estonia; to determine the historical periods of formation of digital governance in Estonia; to identify the main factors and prerequisites for the successful implementation of digital governance in Estonia; to identify positive practices of digital governance with the possibility of their implementation in the Ukrainian digital state.

The article applies a qualitative research methodology using a comprehensive analysis of secondary sources, including academic publications, government reports, and media articles. The study also includes a comparative approach, drawing parallels between the Estonian model of digital governance and other countries.

The Estonian model of digital governance is a testament to the transformative power of technology in increasing the efficiency of public administration, improving citizen engagement, and promoting economic growth. By drawing inspiration from Estonia's experience, Ukraine can pave the way for a more inclusive and prosperous digital future.

Key words: digital governance, digital technoloys, political participation, information technology, public administration, e-services, e-voting, e-residency.

Постановка проблеми. Цифрове урядування є однією з ключових тем сучасної політичної науки. Актуальність дослідження цієї тематики зумовлена кількома аспектами: по-перше, мультидисциплінарність предмету

дослідження. Цифрове урядування об'єднує певні аспекти державного управління, інформаційних технологій та суспільного розвитку; по-друге, використання цифрових платформ для надання державних послуг сприяє під-

вищенню прозорості та підзвітності урядових органів перед громадянами. Громадяни можуть отримувати інформацію про діяльність органів влади, перевіряти статус запитів чи подавати скарги онлайн; по-третє, існує ймовірність стимулювання громадян до політичної участі. Наприклад, цифрові технології можуть надавати громадянам нові інструменти для участі у процесах прийняття рішень, наприклад, через онлайн-опитування, платформи для обговорення законодавчих ініціатив або електронні петиції; по-четверте, імплементація цифрових технологій у реалізацію політики, дозволить автоматизувати багато процесів у державному управлінні, що сприяє підвищенню їх ефективності та зниженню витрат; по-п'яте, ефективна політика цифрового врядування є важливим кроком для розвитку інклюзивного суспільства, надання медичних послуг; по-шосте, цифрове урядування суттєвим чином розширює можливості інвестицій у розвиток бізнесу та держави. Водночас, актуальність цієї теми підсилюють процеси, пов'язані із інтеграцією, глобалізацією та інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. У цьому контексті, доволі вдалим кейсом є вивчення шляху розвитку цифрового урядування в Естонії, яка була колишньою радянською республікою з відповідними характеристиками відставання від країн Заходу, а сьогодні вона європейський лідер по розбудові цифрової держави і вважається однією із провідних країн у сфері його реалізації.

Загалом варто підкреслити, проблематика дослідження моделі цифрового урядування в Естонії є надзвичайно багатогранною та комплексною, яка включає технологічні, соціальні, етичні, правові, економічні, організаційні та інноваційні виклики. Кожен з цих аспектів вимагає детального аналізу та розробки ефективних стратегій для їх подолання. Дослідження естонської моделі цифрового урядування не лише розкриває успішний досвід цієї країни, але й надає змогу сформулювати важливі рекомендації для інших країн, зокрема України, в контексті прагнення до євроатлантичної спільноти, де розвиток електронного урядування є одним із методів підвищення ефективності державної влади.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз моделі цифрового урядування в Естонії. Відповідно, до мети у дослідженні поставлені такі цілі: окреслити модель цифрового урядування в Естонії; виокремити історичні періоди становлення цифрового урядування в Естонії; визначити основні чинники та передумови успішної імплементації цифрового

урядування в Естонії; виокремити позитивних практик цифрового урядування з можливістю імплементації їх в українську цифрову державу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модель цифрового урядування в Естонії, відома як «е-Естонія», протягом останніх років продовжує привертати увагу багатьох дослідників, зокрема М. Кітсінг, К. Вассіл, О. Воронков І. Кулага, О. Ткаченко, М. Міхровська та ін. Такий науковий інтерес до цифрового врядування підкреслює важливість естонської практики щодо світового лідерства у цій сфері, а її досвід продовжує бути цінним для інших країн, які прагнуть модернізувати свої системи державного управління.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення цифрового урядування в Естонії є прикладом унікального і успішного впровадження інформаційних технологій у державне управління, яке є, по-суті, результатом багатьох соціально-економічних та політичних факторів, що склалися в країні наприкінці ХХ ст. Після відновлення незалежності у 1991 році, Естонія зіштовхнулася з необхідністю швидко модернізувати свої адміністративні структури та адаптувати їх до нових реалій пострадянського світу. Тому, одним із ключових чинників запровадження новаторського підходу, була фактична відсутність традиційних адміністративних систем. Загалом можемо виділити кілька основних передумов впровадження ефективного цифрового урядування в Естонії: політична воля уряду, який активно підтримував ідею цифрової трансформації, розуміючи її важливість для економічного розвитку та підвищення ефективності державного управління; високий рівень освіти населення та технологічної обізнаності серед громадян, що сприяло швидкому сприйняттю нових технологій; допомога з боку міжнародних організацій та Європейського Союзу, які надали значну фінансову та технічну підтримку для реалізації цифрових проєктів.

Процес цифрового урядування в Естонії є доволі тривалим у часі, і його можна умовно поділити на п'ять етапів, кожен з яких послідовно вдосконалював та сприяв формуванню сучасної естонської цифрової держави.

І. Перші кроки до цифровізації (1991–1997). У 1992 році був заснований Естонський інформаційний центр розвитку, який став ключовою установою у сфері впровадження інформаційних технологій. А вже у 1993 році при Урядовому офісі було створено Департамент державних інформаційних систем (RIA), через який мали проходити для затвердження

усі плани міністерств та відомств щодо розвитку інформаційних технологій, а також можна було простежувати витрати державних установ на ІТ [3]. Одним з перших важливих проєктів стала програма «Tiigrihüpe» (Тигровий стрибок) запропонована у 1996 році Тоомасом Гендріком Ілвесом, на той час послом Естонії у США (а згодом, у 2006–2016 – президентом країни), яка стартувала у 1997 році. Ця програма була спрямована на створення сучасної інтернет-інфраструктури в школах та закладах освіти, що в наслідку мало забезпечити формування комп'ютерної грамотності молодого покоління [7]. Програма «Стрибок тигра» побудована на трьох «стовпах»: комп'ютери та інтернет, базова підготовка вчителів, електронні навчальні програми рідною мовою для загальноосвітніх навчальних закладів [12]. Отже, підкреслимо, на першому етапі цифровізації відбувалося забезпечення усіх шкіл комп'ютерами та вільним виходом до інтернету; створювалися курси з інформативно-комунікаційних технологій, які мало змогу пройти понад 10% населення Естонії на безоплатній основі, тим самим навчаючись базовій комп'ютерній грамотності: пошуку інформації в інтернеті та базових матеріалів для вчителів. Наступним етапом було створення електронних навчальних матеріалів, підвищення кваліфікації та підтримка співпраці й обміну досвідом між учителями [12].

II. Запровадження електронного уряду (1997–2007). З 1997 року Естонія почала активно впроваджувати електронні рішення у державне управління. Одним з перших значущих кроків стало створення інформаційної системи державного управління (RIHA), яка забезпечувала інтеграцію різних державних баз даних. Це дозволило значно підвищити ефективність адміністративних процесів та знизити бюрократичні бар'єри. У 2001 році був запущений проєкт «X-Road» – система міжвідомчого обміну даними, яка стала основою для майбутнього цифрового уряду [11]. X-Road дозволила державним та приватним організаціям безпечно обмінюватися даними, що сприяло зростанню ефективності та прозорості управлінських процесів.

III. Введення електронних ідентифікаційних карток (2002–2007). У 2002 р була введена в дію програма E-School, яка дає можливість батькам дізнатися про шкільні успіхи своєї дитини, оцінки, домашнє завдання через інтернет. У цьому ж році Естонія стала першою країною у світі, яка запровадила національні електронні ідентифікаційні картки (e-ID). Ці картки забезпечили громадянам доступ до широкого спектру електронних

послуг, включаючи електронний підпис, який був юридично прирівняний до традиційного підпису на папері. Електронні ідентифікаційні картки стали важливим елементом у розвитку електронного урядування, оскільки вони дозволили громадянам безпечно та зручно взаємодіяти з державними органами, здійснювати банківські операції, підписувати документи та навіть голосувати на виборах. Так, вже у 2005 році уряд проводить експеримент, за яким місцеві вибори проходять онлайн, а через два роки виборці отримали можливість голосувати через інтернет і на парламентських виборах [11].

IV. Розвиток електронних послуг (2007–2017). Наступне десятиріччя стало періодом активного розвитку електронних послуг. У 2007 році була запущена система електронного голосування (i-Voting), яка дозволила громадянам голосувати онлайн на національних виборах. Ця ініціатива зробила Естонію першою країною у світі, яка впровадила інтернет-голосування на загальнонаціональному рівні. Можливість проголосувати на дільниці також залишається, але більшість естонців все одно вважають за краще зробити це онлайн. Щоб мінімізувати такі ризики як кібератаки на систему для електронного голосування, тиск ЗМІ на громадськість і найголовніше – тиск на виборця в момент голосування, було прийнято рішення що «кожен новий голос скасовує останній, тому заходити в систему і змінювати свій вибір можна скільки завгодно разів, поки голосування не закінчиться». В такий спосіб, якщо раптом виборця змусять проголосувати проти його волі, то він зможе в будь-який момент проголосувати повторно [10]. Також виборець може перевірити чи зарахований його голос і чи правильно він відображає голосування через смартфон.

Громадяни Естонії можуть проголосувати онлайн як на муніципальних і національних виборах так і на виборах до Європейського парламенту, використовуючи свою електронну ID-картку або SIM-карту Mobile-ID. Естонія залишається єдиною країною у світі, яка використовує е-голосування з 2005 року, залучаючи до виборчого і політичного процесу естонців всередині країни та тих, які проживають за кордоном. Такий успіх, на думку Панкратова В., зумовлений декількома факторами: довірою людей до влади, розвинутою системою захищеності даних та наявністю технологічного фундаменту [8].

Крім того, у 2008 році була запроваджена система електронного охорони здоров'я (e-Health Records), яка дозволила громадя-

нам мати доступ до своїх медичних записів онлайн, а лікарям – швидко і ефективно обмінюватися необхідною інформацією, що підвищує точність та оперативність надання медичних послуг. Також громадяни Естонії можуть отримувати та використовувати електронні рецепти (e-Prescriptions), що спрощує процес отримання лікарських засобів та зменшує ризик помилок. А впровадження телемедичних послуг дозволяє пацієнтам отримувати консультації лікарів дистанційно, що особливо важливо для віддалених регіонів, чи у період пандемії [4].

Створення цифрового суспільства (2017 – теперішній час). З 2017 року Естонія продовжує розвивати свої цифрові можливості, орієнтуючись на створення повноцінного цифрового суспільства. Одним з ключових елементів цього процесу стало запровадження програми «Е-резидентство», яка дозволяє громадянам інших країн отримувати доступ до естонських електронних послуг і реєструвати бізнес в Естонії, не відвідуючи країну особисто.

Програма була запущена у грудні 2014 року з метою створення додаткового механізму для приваблення іноземних інвестицій та підтримки розвитку бізнесу в Естонії. Початково програма е-резидентства надавала обмежений набір послуг, таких як відкриття банківських рахунків та підписання електронних документів. Проте вона стала популярною серед іноземних підприємців та фрілансерів, які бачили в ній можливість легалізувати свою діяльність в Європі та отримати доступ до європейського ринку. З часом програма е-резидентства почала розвиватися та розширювати свої можливості. У 2019 році, наприклад, було введено нові сервіси, такі як можливість реєстрації компаній онлайн та доступ до платформи e-Residency Marketplace, де е-резиденти можуть знаходити партнерів та клієнтів для свого бізнесу. Таким чином, Естонія підтвердила світове лідерство у сфері інформаційних технологій, цифровізації та стала прикладом для інших держав [9].

Естонська програма е-резидентства продовжує привертати увагу як місцевих, так і міжнародних підприємців. Вона стала важливим кроком у напрямку цифрової трансформації та глобалізації бізнесу і відкрила нові можливості для розвитку міжнародних бізнес-відносин. Отримавши статус е-резидента, особа отримує ряд прав та обов'язків: право на ведення бізнесу, тобто е-резиденти можуть вести бізнес в ЄС через реєстрацію компаній з використанням електронних підписів; право на доступ до послуг,

які надаються урядом та приватними компаніями в Естонії; дотримання всіх законів та норм, які стосуються діяльності е-резидента в ЄС та в Естонії; обов'язок захищати персональні дані, які використовують е-резиденти у своїй діяльності.

Загалом, можемо констатувати: програма е-резидентства надає доволі широкі можливості для підприємництва та розвитку бізнесу, проте вимагає від е-резидентів дотримання законодавства та стандартів, що є своєрідним виваженим рішенням держави щодо питань безпеки та ефективності функціонування даної програми; програма е-резидентства також сприяє підвищенню міжнародного престижу Естонії. Вона відображає передовий підхід країни до цифровізації та підтримки підприємництва. Це дозволяє країні залучати увагу як іноземних інвесторів, так і талановитих фахівців з усього світу; успіх програми е-резидентства відображається на загальному економічному розвитку країни. Наприклад, за останні роки Естонія здобула репутацію інноваційної та технологічно розвиненої країни, що сприяє її конкурентоспроможності на міжнародному ринку. За 10 років функціонування застосунку е-резидента, в Естонії набули цього статусу близько 113341 іноземних громадян, з них біля 27% відкрили в Естонії свою справу. Так, станом на першу половину 2023 р. більшість податкових надходжень – 55% або 20,6 млн євро – надійшли від податків на працю, сплачених компаніями-е-резидентами, зареєстрованими в Естонії. Решта 45% – 17,1 мільйона євро – були зібрані з особливого податку на прибуток, в основному дивідендів. Окрім податків, електронні резиденти також сплатили 1,4 мільйона євро державних зборів, що підвищило економічний вплив програми до 39,1 мільйона євро за перші шість місяців 2023 року [5]. Естонія активно розвиває фінансові технології, включаючи електронні банкінг та платіжні системи, що робить фінансові операції більш зручними та безпечними. А система електронних торгів (e-Procurement) забезпечує прозорість та ефективність державних закупівель, знижуючи ризик корупції та оптимізуючи витрати.

Таким чином, модель цифрового урядування в Естонії охоплює ключові сфери життя суспільства, забезпечуючи ефективне та зручне надання послуг громадянам і бізнесу. Цифрові технології дозволяють знижувати адміністративні витрати, підвищувати прозорість та доступність державних послуг, що сприяє загальному розвитку країни. Одна з головних цілей моделі цифрового урядування

в Естонії – це значне зменшення бюрократії. Завдяки впровадженню цифрових технологій, багато процесів, які раніше потребували значного часу та паперової роботи, стали автоматизованими та значно ефективнішими. Цифрове урядування значно підвищує доступність державних послуг для громадян, роблячи їх більш зручними та доступними:

Прозорість та підзвітність є ключовими принципами цифрового урядування, що сприяє зниженню рівня корупції та підвищенню довіри громадян до державних інституцій, зокрема, державні дані та статистика доступні громадянам через спеціалізовані портали, що дозволяє відстежувати діяльність державних установ та контролювати використання бюджетних коштів. Електронні торги забезпечують прозорість процесу державних закупівель, що мінімізує можливості для корупції та неефективного використання ресурсів. В свою чергу, цифрові реєстри дозволяють громадянам отримувати актуальну інформацію про власність, бізнес-реєстрації та інші важливі дані, що сприяє підвищенню довіри та прозорості.

Захист персональних даних та забезпечення кібербезпеки є пріоритетними завданнями для цифрового урядування в Естонії. Найбільшої організованої кібератаки, яка отримала назву «бронзова ніч» Естонія зазнала у квітні 2007 р. Така загроза спонукала уряд до чергових новацій, зокрема застосування технології блокчейн – розподілені бази даних, що зберігаються у різних місцях, які важче знищити однією кібератакою [1]. Також Естонія звернулася Північноатлантичний альянс (НАТО) і Європейський союз (ЄС) про допомогу стримування та недопущення нової загрози кібератаки. Для стримування нової загрози. У зв'язку з цим у Талінні розміщені Центр передового досвіду спільного кіберзахисту НАТО та IT-агентство ЄС [6].

Важливу роль відіграють система X-Road, про яку ми вже згадували вище і яка використовує надійні криптографічні методи для забезпечення безпеки обміну даними між різними організаціями. А також законодавство про захист даних (наприклад, імплементація GDPR) забезпечує високий рівень захисту персональної інформації громадян, визначаючи чіткі правила збору, зберігання та обробки даних.

Таким чином, модель цифрового урядування в Естонії успішно вирішує важливі питання, зменшуючи бюрократію, покращуючи доступність послуг, забезпечуючи прозорість та підзвітність державних установ, а також гарантуючи високий рівень безпеки

даних. Ці переваги роблять Естонію лідером у сфері цифрового урядування та слугують прикладом для інших країн.

Модель цифрового урядування в Естонії демонструє високу ефективність у багатьох аспектах державного управління: 1) економія часу і коштів; 2) покращення якості послуг; 3) підвищення прозорості та підзвітності.

З 2014 року Європейська Комісія відстежує прогрес держав-членів у сфері цифрових технологій і публікує щорічні звіти Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI). Індекс DESI ранжує країни-члени за рівнем цифровізації та аналізує їхній відносний прогрес за останні п'ять років, враховуючи їх початкову точку [2]. Отож, згідно цього індексу, станом за 2022 р. Естонія посідає 9 місце з 27 країн-членів ЄС та має вищий бал за середній показник Європейського Союзу (ЄС) за всіма показниками, окрім зв'язку, де вона займає 26 місце. Показники Естонії зростають повільніше, ніж в інших країнах із подібними показниками DESI; орієнтовно, він підвищував свою оцінку в середньому приблизно на 6,5% щороку в період між 2017 і 2022 роками, порівняно з середнім показником по ЄС на 7,5% [2].

Сьогодні країна декларує новий Естонський цифровий порядок денний до 2030 року з трьома пріоритетами: 1) подальший розвиток цифрових державних послуг; 2) зосередження на кібербезпеці та 3) покращення зв'язку по всій країні. Естонія є лідером за оцифрованістю державних послуг, у цьому відношенні країна може слугувати прикладом для інших держав. Естонія перевершує частку спеціалістів з інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) у працевлаштуванні та має найвищий відсоток випускників ІКТ у ЄС. І до 2030 року Естонія прагне досягти мети Цифрового десятиліття – 20 мільйонів спеціалістів з ІКТ у Європі.

Проте в Естонії є певні проблеми в сфері розгортання 5G і посилення цифровізації бізнесу, недоступність для багатьох домогосподарств у сільській місцевості покриття фіксованою мережею дуже високої пропускної здатності (VHCN), не всі малі та середні підприємства в повній мірі користуються перевагами цифрової економіки. Більшість компаній рідко використовують передові технології, наприклад, лише 10% компаній використовують великі дані та 3% використовують рішення штучного інтелекту (AI), що нижче 75% цілі цифрового десятиліття [2]. Також до потенційних напрямів розвитку є подальше використання технології блокчейн для забезпечення безпеки та цілісності даних у різних

сферах державного управління та бізнесу; створення дружнього екосистеми для стартапів; впровадження систем штучного інтелекту для автоматизації процесів прийняття рішень та покращення якості державних послуг; використання Інтернет речей (IoT) для оптимізації управління міською інфраструктурою, енергоспоживанням та іншими аспектами міського життя; ну і звісно посилення заходів з кібербезпеки для захисту від кібератак та забезпечення безпеки персональних даних громадян.

Таким чином, модель цифрового урядування в Естонії є високоефективною, що підтверджується оцінкою результатів Європейської Комісії за Індексом DESI у порівнянні з іншими країнами. Цей успіх став можливим завдяки комплексному підходу до впровадження цифрових технологій, підтримці з боку уряду та активній участі громадянського суспільства.

Естонія, яка пройшла шлях від радянської республіки до лідера в цифровому урядуванні протягом трьох десятиліть, пропонує Україні цінні уроки та практичні моделі для вдосконалення власної системи електронних послуг. Обидві країни визнали потенціал цифрових технологій для модернізації державного управління, стимулювання економічного розвитку та покращення життя громадян. Естонія продемонструвала важливість чіткої політичної підтримки та координації з боку найвищого керівництва країни для успішного впровадження цифрового урядування.

Україна отримала статус учасниці програми Європейського Союзу «Цифрова Європа». Міжнародні зобов'язання нашої країни щодо наближення сучасного інформаційного та правового простору ЄС залишаються актуальними, та багатовекторними. В Україні багато моделей електронного врядування вже зроблено, включаючи електронний документообіг, е-медицину (Helsi), електронний підпис, платформу ДІЯ та ін. Незважаючи на значні успіхи, в Україні залишаються певні проблеми щодо нерівного доступу до інтернету та цифрових навичок серед різних груп населення; налагодження ефективної співп-

раці між урядом та приватними компаніями, що може гарантувати інноваційні рішення, конкурентоспроможність та стійкість цифрових послуг; інвестування в освітні програми для підвищення цифрової грамотності та навичок громадян, що робить їх активними учасниками цифрового суспільства. З огляду на це досвід Естонії є неоціненним, тим паче, що Естонія ще з 2014 року підтримує Україну в розвитку цифрового суспільства. Більшість проектів підтримки реалізувала Естонська академія електронного урядування, що є організатором міжнародного співробітництва в галузі розвитку. Поточні завдання включають розробку цифрової державної інфраструктури: різноманітних онлайн-сервісів; діяльність, пов'язану з кібербезпекою; фізичний захист даних і швидке реагування на виклики, пов'язані з російською агресією від 2022 року [2]. Ця співпраця триває і надалі.

Висновки. Дослідження цифрового урядування в Естонії свідчить про успішність та ефективність цієї моделі у ряді ключових аспектів державного управління. Впровадження цифрових технологій дозволило значно зменшити бюрократію, покращити доступність державних послуг, забезпечити прозорість та підзвітність уряду, а також гарантувати високий рівень безпеки даних. Естонія, завдяки своєму передовому підходу до цифрового урядування, стала прикладом для інших країн та отримала високі оцінки як від експертів, так і від громадян. Рекомендації для подальших досліджень включають ґрунтовне вивчення потенціалу розширення електронних послуг, впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект та Інтернет речей, а також посилення заходів з кібербезпеки. Також важливо дослідити можливості покращення доступності та ефективності цифрових послуг для всіх верств населення, включаючи групи з обмеженими можливостями. Загалом, модель цифрового урядування в Естонії є успішним прикладом впровадження цифрових технологій у державному управлінні та має великий потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення.

Література:

1. E-Estonia. Cyber security. URL: <https://e-estonia.com/solutions/cyber-security/ksi-blockchain/>
2. Estonia in the Digital Economy and Society Index. Shaping Europe's digital future. An official website of the European Union. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-estonia>
3. Estonian e-Government Ecosystem: Foundation, Applications, Outcomes URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/165711456838073531-0050022016/original/WDR16BPEstonianeGovecosystemVasil.pdf>
4. Janek Metsallik. Ten Years of the e-Health System in Estonia. URL: https://ceur-ws.org/Vol-2336/MMHS2018_invited.pdf

5. Liina Suvi Ristoja. E-Residency reports close to 40 million euros in state revenue. URL: <https://www.e-resident.gov.ee/blog/posts/eresidency-reports-40million-state-revenue/>
6. Model of e-government: Estonian experience. URL: <https://cutt.ly/Beakultw>
7. Story – e-Estonia. URL: <https://e-estonia.com/story/>
8. Панкратов В. Електронне голосування як елемент електронної демократії: досвід країн ЄС. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294405/287190>
9. Пічкурова З. Роль діджитал-компонента в економічному розвитку Естонії. URL: <https://cutt.ly/9eakueJS>
10. Порахувати голоси всього за 2 години замість 2 тижнів: як в Естонії організовані електронні вибори. URL: <https://rubryka.com/article/e-elections-estonia/>
11. Реформи онлайн: як Естонія зробила стрибок до цифрового лідерства. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/17/7108861>
12. Стрибок естонської освіти: як Естонії вдалося зробити свої школи одними з найкращих у світі. URL: <https://osvitoria.media/experience/strybok-estonskoyi-osvity-yak-estoniyi-vdalosya-zrobyty-svoyi-shkoly-najkrashhymy-u-sviti/>

УДК 327

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-3)

Олексій БУРЯЧЕНКО

кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій,
Національний авіаційний університет, voua@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5308-2570

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК НОВА ФОРМА ГЛОБАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Метою цієї роботи є аналіз гібридної війни як нової форми сучасних конфліктів. Це дослідження і опис особливостей, методів і засобів гібридної війни, її впливу на національну безпеку держав та стратегічний інтерес міжнародного співтовариства. Автор ставить за мету зрозуміти, як гібридна війна змінює традиційні підходи до безпеки та які стратегії можуть бути ефективними для протидії цим загрозам. Також важливо враховувати роль гібридних загроз у контексті їх впливу на внутрішні та зовнішні політичні процеси країн, зокрема маніпуляцію громадською думкою, економічний тиск, зміни в інформаційному просторі. У дослідженні актуалізується розробка рекомендацій для покращення стратегій реагування на гібридні загрози з урахуванням їх комплексного характеру та потенційного впливу на міжнародну політику та безпеку.

Методологія дослідження гібридної війни як нової форми сучасних конфліктів базується на комплексному аналізі різних аспектів цього явища. Авторський підхід полягає у глибокому вивченні напрацьованих тематичних джерел, аналізі наукових праць, статей, звітів і кейс-стаді, що стосуються гібридної війни. Використовується метод компаративного аналізу для порівняння існуючих підходів до визначення, класифікації та аналізу цього явища у різних геополітичних контекстах. Особлива увага приділяється аналізу випадків, тобто конкретні приклади використання гібридних методів у різних за своєю географією та динамікою сучасних конфліктах.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації та аналізі існуючих даних щодо гібридної війни. Робота спрямована на визначення ключових аспектів цього явища, аналіз сучасних стратегій і підходів до боротьби з гібридними загрозами, а також оцінку впливу гібридної війни на міжнародну безпеку та стабільність. Увага приділяється аналізу стратегій і методів, що використовують у гібридних війнах, а також їхньому впливу на стабільність держав і міжнародну безпеку. Дослідження розглядає не лише технічні аспекти гібридних загроз, а й їхні соціальні, політичні, психологічні виміри, що відкриває нові можливості для розвитку стратегій захисту і протидії.

Висновок роботи. Гібридна війна відрізняється від традиційних конфліктів своєю складністю та багатогранністю. Вона охоплює широкий спектр методів впливу, військові, політичні, економічні та інформаційні аспекти. Гібридна війна стала ключовим інструментом глобальної політики, вимагаючи нових стратегій та підходів до забезпечення національної та міжнародної безпеки. Дослідження показує, що в контексті сучасних міжнародних відносин усвідомлення гібридних загроз стає невід'ємною частиною стратегій державного управління та безпеки, що потребує постійного аналізу й удосконалення протидійних заходів.

Ключові слова: гібридна війна, російсько-українська війна, інформаційна війна, пропаганда, гібридні загрози.

Oleksii Buriachenko. HYBRID WAR AS A NEW FORM OF GLOBAL CONFRONTATION

The aim of this work is to analyze hybrid warfare as a new form of modern conflict. The main goal is to study and describe the features, methods and means of hybrid warfare, its impact on the national security of states and the strategic interest of the international community. The work aims to understand how hybrid warfare is changing traditional approaches to security and what strategies can be effective to counter these threats. It is also important to take into account the role of hybrid threats in the context of their impact on the internal and external political processes of countries, in particular, the manipulation of public opinion, economic pressure and changes in the information space. Consequently, the study also aims to develop recommendations to improve strategies for responding to hybrid threats, taking into account their complex nature and potential impact on international politics and security.

The methodology for studying hybrid warfare as a new form of modern conflict is based on a comprehensive analysis of various aspects of this phenomenon. The approach consists in a deep study of literary sources, analysis of scientific works, articles, reports and case studies related to hybrid warfare. The method of comparative analysis is used to compare existing approaches to the definition, classification and analysis of this phenomenon in different geopolitical contexts. Particular attention is paid to the analysis of case stages, which include specific examples of the use of hybrid methods in various modern conflicts.

The scientific novelty of the study is the systematization and in-depth analysis of existing data on hybrid warfare. The work is aimed at identifying key aspects of this phenomenon, analyzing modern strategies and approaches to combating hybrid threats, as well as assessing the impact of hybrid warfare on international security and stability. Particular attention is paid to the analysis of strategies and methods used in hybrid wars, as well as their impact on the stability of states and international security. The study considers not only the technical aspects of hybrid threats,

but also their social, political and psychological dimensions, which opens up new opportunities for the development of strategies for protection and counteraction.

The conclusion of the work of hybrid warfare differs from traditional conflicts in its complexity and versatility. It includes a wide range of methods of influence, covering military, political, economic and information aspects. Hybrid warfare has become a key tool of global politics, requiring new strategies and approaches to national and international security. The study shows that in the context of modern international relations, hybrid threats become an integral part of public administration and security strategies, requiring constant analysis and improvement of countermeasures.

Key words: hybrid war, Russian-Ukrainian war, information war, propaganda, hybrid threats.

Постановка проблеми. Осмислення гібридної війни становить складний виклик для сучасного міжнародного порядку та безпеки. Це нова форма конфлікту, це передусім різноманітні його методи, зокрема традиційні військові дії та нетрадиційні, як інформаційна війна, кібератаки, дезінформація, економічний тиск та інші. Гібридна війна відрізняється від класичних конфліктів своєю складністю та масштабністю впливу на суспільство, економіку, а також політичні процеси цільової держави та її громадян. Наукові та практичні завдання, пов'язані з гібридною війною, включають розробку нових стратегій безпеки й оборони, які б ураховували не лише військові аспекти, а й інформаційні, економічні, політичні аспекти конфлікту. Розуміння сутності та механізмів гібридної війни є ключовим для ефективного захисту національних інтересів і збереження стабільності в сучасному світі.

Аналіз досліджень та публікацій, концепція гібридної війни поєднує в собі військові, інформаційні, економічні, політичні та інші засоби для досягнення стратегічних цілей. Вона охоплює не лише військові операції, а й дестабілізацію суспільства, маніпуляції з інформацією, кібератаки та інші нетрадиційні методи. Концепт «гібридної війни», який об'єднує різноманітні військові, інформаційні, економічні та політичні методи для досягнення стратегічних цілей, досліджували такі автори як К. Руднік, М. Clark, О. Friedman, J. Vuković, D. Matika, S. Barić та інші. Їх роботи вказують на важливість адаптації міжнародних стратегій до нових викликів у глобальній політичній арені. Водночас щодо термінології існують різночитання: від заперечення необхідності впровадження нової категорії (про що дізнаємося з обґрунтованих позицій D. Ruysvelde, доктора з Національного інституту проблем Техаського університету безпеки [8]) до аргументованих позицій стосовно практичного значення такої дефініції (наприклад, у працях J. Wither через розуміння асиметричних першопричин і методів сучасної війни, зокрема її технологічної складової [12]).

Мета статті полягає в глибокому аналізі гібридної війни як сучасної форми конфлік-

тів. Основний акцент спрямований на розгляд особливостей, методів і засобів цього явища, а також його вплив на національну безпеку держав і стратегічні інтереси міжнародного співтовариства. Аналізуючи гібридну війну, автор прагне виявити, як цей феномен змінює традиційні підходи до забезпечення безпеки і які стратегії можуть бути успішними в протидії цим новим загрозам. Наукова стаття присвячена детальному аналізу гібридної війни як новітньої форми конфліктів. Основна мета дослідження полягає в ретельному вивченні та описі особливостей, методів і засобів гібридної війни, а також її впливу на національну безпеку держав і стратегічні інтереси міжнародного співтовариства. Стаття спрямована на розуміння того, як гібридна війна трансформує традиційні підходи до забезпечення безпеки та на визначення ефективних стратегій у протидії цим сучасним викликам.

Виклад основного матеріалу. Сучасність не обмежується конфліктами, які діють виключно на полі бою, існує нова форма протистояння – гібридна війна. Явище, що поєднує в собі багато факторів і граней, традиційне ведення військових дій із асиметричними методами проведення операцій, такими як інформаційні операції, економічний тиск, кібернетичні атаки, застосування нерегулярних збройних формувань. Гібридна війна – це інструмент глобальної політики, який активно використовують країни, щоб досягти своїх геополітичних цілей без військового втручання напряду.

На тлі постійних змін у міжнародних відносинах, гібридні методи стали невід'ємною частиною сучасного конфлікту, що демонструють свою дієвість у досягненні стратегічних цілей без очевидного застосування сили. Така нова форма війни кидає виклик традиційним усталеним підходам до безпеки й оборони, змушує країни пристосовуватися до нових загроз і розробляти нові стратегії захисту.

Метою гібридної війни є не лише завдання фізичної шкоди, але й підрив стабільності держави, вплив на її політичні та економічні інститути, маніпуляція думкою громадян. Нерідко вона залишається непоміченою до

того часу, коли її наслідки стають очевидними і невідворотними. Саме тому розуміння гібридної війни, її сутності та механізмів є ключовим для збереження національної безпеки та захисту незалежності держави в сучасному світі.

Гібридна війна поєднує різноманітні стратегії ведення бойових дій, однак викликає суперечки щодо її застосування та ефективності. Цей підхід включає як звичайні, так і нетрадиційні, регулярні та нерегулярні методи, а також інформаційну та кібернетичну боротьбу. Термін «гібридна війна» поширився з 2005 року, коли його застосували для опису стратегії «Хезболи» в Лівані, і став центральним в обговореннях сучасних стратегій військового протистояння. Однак його широке використання викликає сумніви щодо точності й зрозумілості, оскільки будь-яка загроза може бути визнана гібридною, якщо вона йдеться про застосування одразу кількох аспектів військових дій. Погоджуємося з дослідниками, які вважають, що розуміння і стратегічний підхід до гібридної війни змінюються залежно від контексту та історичного періоду, що ще більше ускладнює її аналіз та ефективне управління, ускладнює розробку стратегій протидії [8].

Конфлікти сучасності характерні своєю складністю і неоднозначністю, що відображається у великому різноманітті назв: «гібридна війна», «сірі війни» або конфлікти в «сірій зоні», «необмежені конфлікти», тощо. Такі терміни спрямовані на відокремлення сучасних війн від традиційних чи конвенційних збройних конфліктів. Проте деякі експерти мають обґрунтований сумнів у необхідності такої кількості понять, пропонують розглядати сучасні конфлікти як новаторське застосування класичних військових сил і стратегій, підсилені використанням нових технологій із цілеспрямованим направленням на структури безпеки Заходу. Сучасні форми війни породжують нові проблеми, що потребують невідкладного вирішення. Вітчизняні науковці наголошують, що гібридна війна існує у двох режимах: фізичній реальності та дискурсивній конструкції. При чому ця бінарність все більше осмислюється в рамках міждисциплінарних досліджень, особливо після російської агресії у 2014 році, адже: 1) сучасні війни, зокрема і їх нові форми, досліджуються в рамках поняття «збройний конфлікт», яке передбачає наявність організованих збройних сил і певної інтенсивності бойових дій; 2) такі конфлікти сприймаються як фізичне, матеріальне явище, що включає застосування зброї, удари, оборонні дії та знищення об'єктів;

людські втрати, як військових, так і цивільних осіб, також належать до цієї сфери; 3) дії на полі бою супроводжуються їхнім дискурсивним тлумаченням, вербальним описом та аналізом, тобто зв'язок між війною і словами є стародавнім і значущим [2, с. 42].

Боротьба з гібридними загрозами в сучасному світі вимагає постійної адаптації та широкого спектру заходів. Використання різних інструментів – від дезінформації до кібератак, підтверджує необхідність гнучкої гібридної оборони. Така боротьба потребує співпраці на міжнародному рівні, наприклад, найчастіше вчені вказують на необхідність врахування напрацювань Центру передового досвіду протидії гібридним загрозам Європейського Союзу (Hybrid COE) у Хельсінкі. Адже гібридні загрози різноманітні та постійно змінюються, трансформуються, залучаючи часто несподівані інструменти від соціальних мереж до кібернападів і військового застосування, інколи використовуючи їх у поєднанні. Боротьба з цими загрозами вимагає такої ж динамічної адаптації й уваги до нових інструментів, які можуть бути використані. У кожній країні важливо розуміти її власну вразливість і готовність до гібридних атак, що передбачає аналіз індивідуальних вразливих сторін і підготовку до них, включаючи зміцнення правової бази, громадської готовності та свободи преси. Часто у цьому зв'язку наводять також приклад заходів щодо протидії гібридним загрозам, які приймаються ЄС і НАТО, адже вони включають в себе координацію та співпрацю між органами обох структур, що забезпечує загальне розуміння й прийняття спільних рішень [6].

Треба зауважити, що згаданий Hybrid CoE дає характеристику гібридній загрозі як скоординованій дії, яка спрямована на вразливі місця демократичних держав і установ, використовуючи для цього різноманітні засоби; ці дії використовують переваги невизначеності та знаходяться на межі між війною та миром, впливаючи на процеси прийняття рішень на місцевому, державному, інституційному рівнях. Загалом згаданий Центр став ключовою установою у системі західної безпеки, що зосереджена на протистоянні гібридним загрозам; структура спрямовує зусилля на зміцнення цивільних і військових можливостей, також підвищує готовність держав до протистояння гібридним загрозам, зосереджуючись на безпековій ситуації в Європі [7, с. 64].

Серед підходів до означення сучасних конфліктів є гібридна війна та гібридні загрози, що втім найчастіше у дослідженнях осмис-

люються двома сторонами одного явища. Гібридна війна позначається як активні дії з використанням різних методів і засобів, щоб досягти позначених цілей. Гібридні загрози, на відміну від неї, можуть бути активними та пасивними, представляючи реальні або уявні загрози; ці явища чітко ідентифікувати складно, у зв'язку з тим що, межа між реальними й уявними загрозами є розмитою, а обман і заперечення є невід'ємними компонентами гібридних методів. Вчені вважають, що складність полягає у визначенні, чи триває війна, коли потенційна загроза може стати реальністю, до прикладу, спроби заперечення присутності російських солдат у Криму й участь різних осіб у кібератаках та операціях впливу [7, с. 63–64].

Відзначається, що концепція гібридної війни не є новою. Багато експертів вважають її такою глибоко вкоріненою в історії як сама війна, однак в останні роки ця концепція набула більшої популярності та актуальності, оскільки держави використовують недержавних учасників та інформаційні технології для підкорення своїх противників під час або навіть без прямого збройного конфлікту (вже класичним став приклад російських спецназівців, відомих також як «зелені чоловічки», які виявилися ключовими учасниками в незаконній анексії Криму Росією). У сучасному світі концепція гібридної війни стала предметом зростаючого інтересу та досліджень, адже не орієнтується тільки на відкритий збройний конфлікт, але й на розхитування соціальної стабільності, дестабілізацію внутрішньої політичної ситуації, підірвання довіри до влади опонента [3].

Важливо також уточнити, який зміст у поняття вкладають самі агресори у сучасному світі. Аналітики стверджують, що у РФ визначають гібридну війну як конфлікт, де всі зусилля, включаючи військові дії, підпорядковуються інформаційній кампанії. Кремль не розглядає гібридну війну як універсальну модель для майбутніх конфліктів, оперативну тактику в рамках ширшої традиційної війни, набір інструментів для реалізації державної політики чи діяльність у «сірій зоні», що не відповідає критеріям війни, він її бачить як комплексну діяльність держави, що бере до уваги навіть використання традиційного військового методу ведення бойових дій. Російські аналітики вважають, що мета гібридної війни полягає в тому, щоб здобути можливість впливати на довгострокове управління та стратегічний курс держави-цілі. Припущення Росії зводиться до того, що держави-переможці або коаліції в гібридних

війнах успішно нав'язують свою точку зору, інтереси, цінності та розуміння «справедливого» розподілу ресурсів у цільовій державі, тобто саме таким чином переможці отримують владу, і право визначати майбутнє країни. Такі війни Росії спрямовані на фрагментацію держав і зміну їх урядів, ціллю яких є сформувати бажану стратегію та орієнтацію держави-мішені; загалом управління державою-ціллю є суто політичною метою, водночас мета гібридної війни ширша – це контроль над світоглядом та основною орієнтацією держави, що є інформаційною метою, тому гібридні війни зосереджуються на інформаційних кампаніях. У трактуваннях росіян гібридні війни зазвичай є тривалими конфліктами, агресори використовують комбінацію «придушення і виснаження», щоб послабити супротивника, націлюючись на його ресурси й політичну волю. Такі ж терміни російські автори використовують для опису так званих «гібридних війн» Заходу та «кольорових революцій», при цьому наполягають, що конфлікт стає гібридною війною тільки тоді, коли держава-агресор чітко визначає за свою мету зміну стратегічного курсу та «світогляду» [4, с. 15–16].

На Заході ж, як уже акцентувалося раніше, особливу увагу до феномену гібридної війни привернули дії Росії у 2014 році, тож цей термін зарубіжні політичні діячі та коментатори використовували, щоб описати широкий спектр методів, які країна застосувала під час захоплення Криму та в цілях підтримки неконтрольованих озброєних груп на сході України. Гібридна війна ґрунтується на військових і невійськових інструментах, що в комплексі спрямовані на досягненні раптовості, захоплення ініціативи, фізичних і/чи психологічних переваг за допомогою дипломатичних засобів, електронних, інформаційних, кібероперацій, також відкритих і прихованих військових або розвідувальних дій. Серед засобів можна побачити поєднання конвенційних та нерегулярних бойових дій, політичні протести, кібероперації, економічний тиск, активну дезінформаційну кампанію. Для російської кампанії у 2014 році особливо характерним було використання інформації як зброї, це проявлялося у спробах створити альтернативну, вигідну для них реальність, розмити межі між правдою і вигадкою, використати існуючі вразливості суспільства й держави, підірвати її інституції, вплинути на сприйняття легітимності урядів. У цьому зв'язку аналітики найчастіше згадували тогочасного начальника Генерального штабу Валерія Герасимова, для якого нова генерація війни акцентує увагу на використанні некі-

нетичних методів, що сприяють соціальному розпаду та дозволяють мінімізувати застосування військової сили, які у цій стратегії виконують переважно допоміжну функцію, беручи участь у розвідувальних та підривних операціях, одночасно з цим, великомасштабні військові навчання, що проводяться неподалік від кордонів цільових держав, слугують засобом залякування і примусу [12, с. 8].

Узагальнюючи існуючі в РФ підходи до проблеми, варто вказати на характерну спробу розмивання поняття та максимального його використання у власних стратегічних інтересах. Погоджуємося з твердженнями, що, *по-перше*, мовою агресора відповідні терміни використовують для опису так званих «гібридних війн» Заходу, як і подібно до західного підходу обговорення гібридних методів під різними назвами, такими як конфлікт у сірій зоні, гібридна війна, ворожі заходи тощо, російські військові використовують кілька нечітко визначених термінів для опису гібридних методів, що охоплюють будь-які дії за межами традиційних кінетичних операцій; *по-друге*, у Росії також використовують масштаб цілей конфлікту, а не застосовувані засоби, щоб розрізнити гібридну війну та міжнародну конкуренцію, стратегічно уникаючи обговорення «сірої зони» між війною та миром [4].

Методи гібридної війни у активному використанні не тільки в Росії, вони досліджуються і практикуються й іншими державами, наприклад Китаєм, який глибоко вивчає технології та тактики необмеженої війни з кінця 1990-х років. Як стверджують дослідники, серед методів та засобів, які використовує ця країна є комп'ютерні атаки, сібверсія банківської системи, маніпуляція ринком і валютою, медіа-дезінформація і міський тероризм; китайська стратегія «трьох воєн», що охоплює територіальні претензії у Східно-Китайському та Південно-Китайському морях, застосовує також психологічні операції, маніпуляції в медіа та юридичні претензії для досягнення своїх цілей без необхідності прямого використання військової сили [12, с. 9].

Натомість Міжнародний інститут стратегічних досліджень (IISS) вбачає у гібридній війні використання військових і не військових інструментів у поєднанні одне з одним, що спрямоване на здобуття раптовості, захоплення ініціативи та досягнення психологічних, фізичних переваг; тобто гібридна війна осмислюється як можливості дипломатичних засобів, швидких інформаційних, електронних і кібероперацій, розвідувальних дій, відкритих чи прихованих, економічного тиску; при чому обман і використання межі

між війною та миром стає важливим складником гібридних методів; такий підхід дозволяє більш точно розуміти складність і ефективність гібридної війни, проте він вимагає готовності та швидкої адаптації до нових викликів [7, с. 64].

Окремі авторські підходи до означення вказаного поняття увиразнюють згадані інституційні підходи. Наприклад у працях J. Wither осмислюється природа гібридної війни, підкреслюється, що вона асиметрична, використовує методи і тактики спрямовані на слабкі місця супротивника; це практика і державних, і не державних діячів, які прагнуть досягнення своїх стратегічних цілей, навіть якщо вони протистоять потужній військовій силі; асиметричні методи, серед яких і нетрадиційні підходи до ведення війни, завжди були невід'ємною частиною успішних стратегій, втім завдяки розвитку інформаційних технологій в сучасному світі, ці методи дозволяють зумисно тиснути на прийняття рішень і громадську думку шляхом мережевих медіа та інтернету, що розширює поняття війни до різних вимірів, де військова сила втрачає свою значущість [12, с. 8].

Тож гібридна війна не змінює самої сутності війни, у якій примус є ключовим елементом, адже головна мета такої війни полягає в досягненні переваг, фізичних чи психологічних, над супротивником. Це випробовування для національних систем безпеки, оскільки широкий спектр загроз, що складають сутність гібридної війни, потребує гнучких і адаптивних підходів до протидії ним, що змушує стратегію безпеки трансформуватись та осучаснюватись.

Однак протягом останнього десятиліття загалом і багато спекуляцій у наукових колах та публічних дебатах викликає термін «гібридна війна», що сприяє підвищеному інтересу до цього поняття через нечіткі пояснення його змісту. Саме слово «війна» викликає необґрунтовану увагу, а додавання до нього слова «гібридна» надає екзотичності. Доктор О. Фрідман, викладач військових наук і директор з операцій Центру стратегічних комунікацій у Лондоні, взявся за завдання дослідити різницю між російськими та західними поглядами на гібридну війну, не прагнучи їх узгодити чи виправдати. У своїх статтях він намагався пояснити широке використання термінів, таких як гібридна війна та інформаційна війна, зокрема зі сторони російського їх застосування. Головна робота О. Фрідмана розглядає концептуальні дебати по обидва боки Атлантики і аналізує російський підхід до цих питань. Це його перша

велика спроба дати західному читачеві глибокий аналіз російської військової думки та стратегії. Книга О. Фрідмана здобула визнання не лише на Заході, а й у Росії. Журнал «Foreign Affairs» включив її до списку найкращих читань 2019 року, а самого О. Фрідмана запросили читати лекції у Московському державному інституті міжнародних відносин. Він вважає, що гібридна війна і російське поняття гібридної війни не схожі, а слово «війна» не повинно надмірно використовуватися. Книга не обговорює засоби та інструменти гібридної війни чи деталі операцій, які здійснюються російським урядом чи Заходом. Головна ідея автора засновується на політизації концепції війни, оскільки він підкреслює ризик утвердження, що Захід і Росія знаходяться у стані війни; це зосередження на тому, як західні та російські концепції війни були політизовані для формування сучасних відносин між двома сторонами [5, с. 373–374]. Загалом тема перебуває в активному дискурсі та нерідко все більше політизує і самих дослідників проблематики.

Втім методи гібридної війни в Росії започатковані, на думку численних науковців, ще щонайменше у радянський період, де сама концепція маскуванню та маніпулюванню була головним моментом у військовій стратегії, хоча сучасні інформаційні технології значно розширили можливості, дозволяючи тепер російському уряду використовувати мультимедійну пропаганду та дезінформацію у великих масштабах. Ключовим елементом для сучасного маскуванню є концепція «рефлексивного контролю», що полягає у підготовленій інформації з певним наміром, щоб примусити супротивника приймати ті рішення, що будуть вигідні ініціатору цієї інформації, і що супроводжується шантажем, обманом, дезінформацією, тиском, відтак схиляє процес прийняття рішень на бік російської політики [12, с. 9].

Категоріальні відмінності у працях американських і російських дослідників, не завжди адекватний переклад термінів, а тим більше їх концептуальне використання сучасними політичними діячами обох країн вказують на помітні розбіжності в розумінні гібридних загроз. Множинність інтерпретацій, поширений скептичний підхід до проблематики, а також гостра актуальність, гібридні події, що тривають, ускладнюють спільне розуміння навіть на рівні понять. Водночас традиційно вважається, що відповідні дослідницькі пошуки, започатковані ще у роботах Ф. Хоффмана, який першим впровадив поняття гібридної війни в американському контексті, фоку-

суючись на теоретичних дебатах у рамках американської військово-безпекової аналітики, визначаються достатньо високим рівнем наукової обґрунтованості та оригінальним значенням концепції, і дозволяють сьогодні глибше зрозуміти військову культуру, сучасний військовий дискурс, а також політичний курс окремих урядів [7].

Попри суперечності у тлумаченнях, дискусія актуалізує необхідність осмислення ще одного пов'язаного поняття – «інформаційна війна», яка серед вирішальних елементів сучасного конфлікту здатна значно вплинути на результат військових дій. Для України, яка веде оборонну, асиметричну війну проти Росії – ядерної держави з переважаючим військовим потенціалом, значення інформаційної війни особливо велике. Важливо, як міжнародне співтовариство сприймає події в Україні, оскільки це впливає на рівень політичної підтримки, обсяги допомоги та масштаби санкцій, запроваджених проти агресора. Деякі дослідники вважають, що у ході повномасштабного вторгнення спостерігається певне зниження активності російських експертів із психологічних операцій в українському інформаційному просторі. Вони вимушені зосереджуватись на власному населенні, щоб протидіяти масовим і успішним інформаційним кампаніям, які поширюють правду про військові дії та втрати серед російських військових у російських соціальних мережах. Однак ворожа пропаганда продовжує активно використовувати різні канали комунікації, від Telegram-каналів до TikTok, для просування своїх наративів. При цьому серед основних стратегій такої інформаційної війни є сіяти розбрат у суспільстві, намагаючись перекласти відповідальність за війну з Росії на Україну, але поширювати тези про те, що українці та росіяни є «одним народом», посилювати ностальгію за спільним радянським минулим тощо [1, с. 166–168]. Інформаційна війна як частина гібридної часто оперує суперечливими, маніпулятивними та навіть абсурдними наративами, що потребує вчасного реагування та стратегічного розуміння проблеми.

Зарубіжні дослідники у цьому зв'язку дещо оновлюють лексику вивчення сучасної війни. Наприклад, пишуть, що застосування соціальних мереж для пропаганди, поширення неправдивої інформації, «фейк-ньюз», спрямоване на управління уявленнями великих груп людей або загальне «озброєння соціальних мереж» сьогодні у центр зацікавлення великої кількості не тільки дослідників, а й громадських діячів, політиків, медіа. Соці-

альні мережі використовуються для «*підготовки бойового поля*», формуючи наратив для цільової аудиторії, для тих хто приймає рішення, і для населення загалом – з метою досягнення бажаного ефекту. Не викликає сумнівів, що майбутні конфлікти будуть формуватися та супроводжуватися активними соціальними медіа-кампаніями, в яких кожна сторона буде намагатися маніпулювати уявленнями протилежної сторони, власного населення, міжнародної спільноти. Триває дискусія про актуальні виклики *конфліктів у соціальних мережах*, де досить часто беруть участь впливові люди [10, с. 291–292].

На цей важливий інформаційний аспект гібридної війни вчені вказували й раніше, наприклад, проблему цілком аргументовано демонструє конфлікт між Ізраїлем та Ліваном у 2006 році, де застосовувалось управління інформацією та медіа, їх вплив на динаміку конфлікту. Приклад вже традиційно наводиться для переосмислення ролі в сучасних війнах медіа, які раніше не мали би змоги як тепер передавати реальність поля бою, зображення наступу солдатів, обстріли цивільних будинків, атаки на аеропорт в Бейруті, ракетні обстріли Хайфи з боку Хезболи, евакуації, бункери, людські втрати. Втім те, чого уникали в інформаційному просторі, через поширення серед широкої публіки сучасних технологій, стало доступним широким масам в реальному часі. Хезбола активно використовувала тактику інформаційної війни, інформаційні маніпуляції, користуючись власністю телеканалу Al Manar («трансляція супротиву»), багато з найважливіших міжнародних медіа безпосередньо впливали на громадську думку та прийняли чийсь сторону під час конфлікту. Чимало дослідників сходяться на думці: якщо на початку конфлікту організація не мала розвиненої дипломатичної місії, спрямованої спеціально на підвищення міжнародного тиску, то згодом вона успішно спровокувала Ізраїль до дій, які призвели до погіршення його репутації в міжнародній спільноті. Показово й те, наскільки Хезбола усвідомлювала важливість інформаційної війни, про це свідчить дванадцятий з її тринадцяти принципів війни, який стверджує, що «медіа мають силу незліченої зброї, а їх результати вражають як кулі» [11, с. 128–129].

Загрози стабільності та безпеки нині частіше виникають у «сірій зоні», де державні та недержавні актори застосовують гібридні

тактики, такі як дезінформація або кібератаки. Минули часи, коли кризи та конфлікти відрізнялись і вороги були чітко визначені, натомість гібридні загрози, які поєднують військові та цивільні інструменти, створюють невизначеність, що ускладнює контроль ситуації. На це зокрема звертають увагу й дослідники реалій і перспектив для НАТО, зокрема подальше ускладнення, а часто й унеможливлення швидкого прийняття рішень в альянсі через гібридний характер сучасних викликів. Тож боротьба з гібридними загрозами, стала пріоритетом, і починаючи з 2015 року країни НАТО систематично розширювали інструментарій організації для реагування на ці загрози. В Об'єднаному управлінні розвідки та безпеки, створеному НАТО в 2017 році, функціонує відділ, який займається моніторингом та аналізом гібридних загроз, що є важливим кроком у покращенні здатності країн до «побудови загальної картини», адже у складних умовах безпеки розвідувальна інформація стає цінним ресурсом, поряд із танками, безпілотниками та ракетами [9]. Загалом у сучасному світі важливо розвивати як концептуальні (науково-дослідні), так і інституційні та інформаційні ресурси протидії гібридним загрозам, їх попередженню, ідентифікації та знешкодження.

Висновки. Стаття акцентує увагу на ключових аспектах гібридної війни, яка відрізняється від традиційних конфліктів своєю складністю та багатогранністю. Гібридна війна охоплює широкий спектр інструментів, а її стратегія дозволяє ворогові адаптуватися до сучасного політичного та військового середовища, використовуючи уразливості супротивника у різних сферах. Наголошується на тому, що гібридна війна перетворилася на ключовий інструмент сучасної глобальної політики, де країни змушені розвивати нові стратегії та підходи для забезпечення національної та міжнародної безпеки. Виклики, що створюють гібридні загрози, потребують постійного аналізу та вдосконалення заходів протидії з боку країн та міжнародних організацій. Тож можна підсумувати, що гібридна війна вимагає комплексного підходу та готовності до використання різноманітних інструментів для захисту національних інтересів і забезпечення стабільності на міжнародній арені. Це перспективний напрям як для сучасних західних досліджень, так і для подальшого осмислення досвідів «гібридних загроз» в Україні.

Література:

1. Руднік К. Гібридна війна – війна четвертого покоління. Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека: Матеріали XIII Всеукр. наук. конф. молодих уч., студентів та курсантів, м. Київ, 10 квіт. 2022 р. Київ, 2022. С. 166–170.
2. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». 2016. № 4 (41). С. 41–48.
3. Bilal A. Гибридная война: новые угрозы, сложности и «доверие» как антидот. *Nato Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2021/11/30/gibridnaya-vojna-novye-ugrozy-sloyonosti-i-doverie-kak-antidot/index.html>.
4. Clark M. Russian hybrid warfare. Washington: Institute for the study of war. 2020. 32 p.
5. Friedman O. Russian 'hybrid warfare': resurgence and politicisation. *Studia politologiczne*. 2018. No. 59. P. 373–376.
6. Hagelstam A. Сотрудничество в противодействии гибридным угрозам. *Nato Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2018/11/23/sotrudnichestvo-v-protivodejstvii-gibridnym-ugrozam/index.html>.
7. Hybrid warfare security and asymmetric conflict in international relations. M. Weissmann (Anthology Editor), N. Nilsson (Anthology Editor), B. Palmertz (Anthology Editor), P. Thunholm (Anthology Editor). Bloomsbury Publishing, 2021. 312 p.
8. Puyvelde D. V. Гибридная война – существует ли она вообще? *Nato Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2015/05/07/gibridnaya-vojna-sushchestvuet-li-ona-voobshche/index.html>.
9. Rühle M., Roberts C. Расширение инструментария НАТО для противодействия гибридным угрозам. *Nato Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2021/03/19/rasshirenie-instrumentariya-nato-dlya-protivodejstviya-gibridnym-ugrozam/index.html>.
10. Tagarev T. Hybrid warfare: emerging research topics. *Information & security: an international journal*. 2018. Vol. 39, no. 3. P. 289–300. URL: <https://doi.org/10.11610/isij.3924> (date of access: 21.06.2024).
11. Vuković J, Matika D, Barić S. Hybrid warfare challenges. *Security and Defence Quarterly*. 2016; 12(3):118-138. doi:10.35467/sdq/103239.
12. Wither J. K. Defining hybrid warfare. *Concordiam*. 2020. Vol. 10, no. 3. P. 7–9.

УДК 342.7

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-4)

Павло ВОЙТОВИЧ

доцент кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-7636-923X

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено формуванню та розвитку організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини, висвітлюючи їх глобалізаційний контекст та зв'язок із міжнародними правовими нормами. Автор висвітлює вплив глобалізації на соціальні зв'язки та процеси, акцентує увагу на зростаючій ролі інформації в сучасному світі. В статті розглядаються історичні періоди розвитку прав людини, їх впровадження та застосування в різних країнах. Також висвітлюються сучасні виклики та перспективи розвитку інформаційних прав людини у контексті інформаційних технологій та інформаційного суспільства, що складають основу динамічного та взаємопов'язаного глобального середовища.

В статті розкривається значення свободи слова та інформації як фундаментальних прав людини, вони ідентифікуються як необхідна умова для розвитку демократичного суспільства. Автор аналізує різноманітні міжнародні документи та норми, що закріплюють ці права, розглядаючи їх через призму історичного розвитку та сучасних вимог інформаційної епохи. Особлива увага приділяється проблемам та можливостям, що виникають у зв'язку з поширенням інформаційних технологій, які трансформують традиційні підходи до забезпечення та захисту інформаційних прав.

Стаття пропонує комплексний підхід до вивчення інформаційних прав, розкриває їх як інтегральну частину загальних прав людини, що вимагає постійної уваги та адаптації до мінливих умов глобалізованого світу. Також підкреслюється важливість міжнародної співпраці та законодавчого забезпечення прав на інформацію як засобів зміцнення правових інститутів та гарантій вільного доступу до інформації для всіх громадян.

Ключові слова: інформаційні права, права людини, глобалізація, свобода інформації, свобода слова, міжнародне право, інформаційне суспільство, інформаційні технології, демократичне суспільство, міжнародні нормативно-правові акти, механізм захисту інформаційних прав.

PAVLO VOITOVYCH. FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN INFORMATIONAL RIGHTS

The article is devoted to the formation and development of the organizational and legal mechanism for the protection of human informational rights, highlighting their globalization context and connection with international legal norms. The author highlights the impact of globalization on social relations and processes, emphasizes the growing role of information in the modern world. The article examines the historical periods of the development of human rights, their implementation and application in different countries. Contemporary challenges and prospects for the development of informational rights in the context of information technologies and information society, which form the basis of a dynamic and interconnected global environment, are also highlighted.

The article reveals the importance of freedom of speech and information as fundamental human rights, identifying them as a necessary condition for the development of a democratic society. The author analyzes various international documents and norms establishing these rights, examining them through the prism of historical development and modern requirements of the information age. Special attention is paid to the problems and opportunities arising in connection with the spread of information technologies, which transform traditional approaches to the provision and protection of informational rights.

The article offers a comprehensive approach to the study of informational rights, reveals them as an integral part of general human rights, which requires constant attention and adaptation to the changing conditions of the globalized world. It also emphasizes the importance of international cooperation and legislative provision of informational rights as means of strengthening legal institutions and guaranteeing free access to information for all citizens.

Key words: informational rights, human rights, globalization, freedom of information, freedom of speech, international law, information society, information technologies, democratic society, international legal acts, informational rights' protection mechanism.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток глобалізаційних процесів та швидке проникнення інформаційних технологій у всі сфери людського життя викликають значні зміни в соціальних зв'язках та взаємодіях між

людьми, що, в свою чергу, порушує питання про необхідність реформування існуючих правових норм, спрямованих на захист інформаційних прав людини. Різні країни в різні часи по-різному підходили до регулювання цих

прав, що створює нерівність у захисті основних свобод та доступу до інформації. Однак, незважаючи на багаторічні дослідження та розробки у цій області, досі існує велика кількість проблем та викликів, які потребують детального аналізу та системного вирішення на міжнародному рівні. Це обумовлює актуальність дослідження організаційно-правових засад забезпечення інформаційних прав людини, їхнього історичного розвитку, сучасного стану та перспектив у контексті глобальних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері інформаційних прав людини виявляє значний внесок науковців у розвиток та осмислення цієї тематики. Значну увагу дослідженням присвячено змінам, які відбуваються на міжнародному рівні та впливають на правове регулювання інформації. Важливий вклад у розуміння цих змін внесли такі автори, як І.Л. Бачило, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, А.В. Грищенко, Г.М. Даниленко, В.Н. Денисов, О.В. Єрмичева, О.В. Задорожній, Ш.Х. Іслямова, Н.І. Карпачова, Т.А. Костецька, А.В. Пазюк, П.М. Рабінович, В.М. Репецький, Т.М. Слінько, Ю.М. Тодика, А.О. Фальковський, М.О. Федотова, Д. Фішер, В.С. Хижняк, М.Ю. Черкес, К.С. Шахбазян, та С.О. Шевцова. Ці дослідники зробили вагомий внесок у розробку концептуальних підходів у тому числі до визначення права на інформацію як фундаментального права людини в контексті розширення глобальної інтернет-мережі та цифрових технологій. Особлива увага у роботах багатьох науковців приділяється аналізу правових механізмів захисту інформаційних прав у різних правових системах, вивченню імплементації міжнародних норм і стандартів у національне законодавство та розгляду проблематики в контексті прав людини. Зокрема, підіймаються питання приватності, доступу до інформації та свободи вираження поглядів, що є критично важливими у сучасному інформаційному суспільстві.

Мета статті полягає у всебічному висвітленні історичного розвитку та сучасного стану організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація – ключове поняття, що характеризує процеси світового розвитку в ХХІ столітті. Вона полягає у різкому розширенні і ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей народів та держав, це нова якість соціальних зв'язків і суспільних процесів.

Глобалізація як «всесвітній міжнародний розвиток вільної ринкової економіки» [1] є процесом, в якому люди, гроші та інформація рухаються по всьому світу через національні кордони, роблячи суспільства водночас як схожими, так і різними.

Права людини – явище складне і багатогранне, оскільки сама людина є продуктом біологічної, соціальної і культурної еволюцій, у ній співвідносяться духовне і тілесне, біологічне і соціальне.

Процес історичного розвитку прав людини проходив в різних державах і регіонах і в різні часи неоднаково під впливом певного світосприйняття, культури, моралі, філософських і релігійних поглядів, характерних для певної цивілізації.

Кожний наступний ступінь історичного розвитку суспільства характеризувався розвитком ступеня свободи і можливості самореалізації особистості. Однак в межах однієї форми відношення до прав людини може бути різним. Як відомо, і в умовах рабовласницького ладу існували держави (Афіни, Рим) з високим ступенем розвитку демократії і духовної культури, якого не досягли не лише багато феодальних, але і буржуазних держав. Тому становлення ідеї прав людини і інформаційних прав людини, зокрема, треба пов'язувати не з певною стадією соціально-економічного розвитку суспільства, а з такими явищами, як цивілізація і культура.

Протягом усієї історії людства інформація розглядалась як важливий військовий, політичний, економічний, соціальний чинник, що значною мірою зумовлював розвиток держави, суспільства та особистості.

Володіти певною інформацією означало володіти певною цінністю суспільного характеру. Здатність індивідуумів збирати, накопичувати, трансформувати й передавати інформацію стала одним із головних чинників формування людини як соціальної істоти, що дав змогу передавати досвід і знання з покоління в покоління, ставши основою суспільного прогресу. Соціальна взаємодія окремих індивідуумів, соціальних груп та суспільства загалом ґрунтується передусім на процесі обміну інформацією. Так саме й соціальне управління в будь-якому масштабі пов'язане з процесами збирання, оброблення та передавання інформації [2].

Впродовж багатьох століть людство обговорювало і обговорює питання, пов'язані із свободою. Це свободи людини, особистості і громадянина, свобода економічна, політична

і соціальна, свободи за різного державного устрою і в різні часи. Їй не останню роль в цій дискусії займає свобода людини на отримання і розповсюдження інформації, обмін інформацією. Інформація життєво необхідна людині, так як без неї вона не може зробити вибір, і, як наслідок, скористатися своєю свободою [3].

За своєю загальною соціальною суттю, право на свободу слова, інформації є природним, основним, невід'ємним, активним правом людини та інших суб'єктів (об'єднань людей, держав, народу, нації).

Свобода слова та інформації займає особливе місце серед політичних прав і свобод громадян, будучи одним з найважливіших конституційних прав людини. Відстоюючи ідею примату цієї фундаментальної свободи, ідеолог французького Просвітництва Вольтер писав: «... немає в людей ніякої свободи без свободи висловлювати свої думки» [4].

Особливе значення свободі слова приділяла ще Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. (серед природних, невідчужуваних і священних прав людини) – «Вільне вираження поглядів і думок є одним із дорожніх прав людини; кожна людина тому може вільно висловлюватися, писати, друкувати, відповідаючи за зловживання цією свободою лише у випадках, передбачених законом». Це гасло французької революції у ХХ столітті стало демократичним принципом світового співтовариства, отримало своє наукове і філософське обґрунтування, лягло в основу міжнародних документів, що закріплюють права і свободи людини. Стало загально визнаним, що вільне висловлювання поглядів і переконань – природний для людини стан, оскільки саме так вона висловлює своє ставлення до подій навколишнього світу, реалізує себе як особистість. Свобода слова – це право, без якого неможлива нормальна життєдіяльність суспільства [5].

Необхідність участі індивідуума, груп індивідуумів у справах держави і суспільства, більш того, участь держав в процесах світової спільноти, необхідність зворотного зв'язку між ними, як би розсунули рамки поняття «свобода слова». Право особи, яке на початку стосувалося самої свободи мислення (коли людина могла мати власні погляди), залишаючись компонентом свободи слова, стало вбирати в себе поняття «свобода вираження» (коли людина могла передавати свої погляди іншим членам суспільства), а потім охопило можливість людини самій отримувати інфор-

мацію, яка стосувалася як її особисто, так і інших членів суспільства, була пов'язана з іншими ідеями, думками, висловлюваннями. З'явилася необхідність «виходу» з традиційних термінів «свобода друку», «свобода слова», які часто розумілися тільки як право вільно говорити [6].

Як результат у міжнародних документах, конституціях більшості країн використовуються терміни «свобода вираження поглядів», «свобода вираження переконань», які означають і свободу мати будь-які власні погляди, і свободу передавати свої погляди іншим членам суспільства, і свободу отримувати інформацію, тобто право на інформацію у широкому значенні.

Згідно Резолюції ООН 59 (I) 1946 р. свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій всіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили.

У 1947 р. Підкомітет з питань свободи інформації і преси – один з підкомітетів Комітету ООН з прав людини – дав свободі інформації широке визначення: у розділі IV доповіді Комітету з прав людини, названого «Заяви про права, зобов'язання та практику, що підлягають внесенню в концепцію свободи інформації», де вказано: «Свобода інформації передбачає право безперешкодно мислити і дотримуватися своїх переконань, шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-яким способом без обмеження, не дивлячись на кордони. Для співробітників засобів інформації, перш за все, але також і для всіх інших, наскільки це дозволяють практичні міркування, дана свобода включає право мати самий широкий доступ до джерел інформації і безперешкодно подорожувати в пошуках останньої, а також захищати чесно використовувані джерела інформації».

У законодавчих актах країн право на інформацію закріплювалося поступово. Першими країнами, в яких нормативно закріплене право на інформацію, були скандинавські країни: Швеція (де конституційний Закон «Про свободу преси» був прийнятий у 1766р.), а потім, через два століття, Фінляндія (Закон 1951 р.). У 1966 р. був прийнятий Закон США про свободу інформації, в якому були представлені нові інтерпретації та легітимні форми захисту свободи інформації. У 1970 р. аналогічні закони були прийняті в Данії і Норвегії, у 1973 р. – в Австрії, у 1978 р. – у Франції і Нідерландах, у 1982 р. – в Австралії, Новій Зеландії і Канаді, у 1990 р. – в Італії, у

1992 р. – в Угорщині, в 1993 р. – у Португалії, у 1994 р. – у Бельгії, у 1997 р. – в Ірландії і Тайланді, у 1998 р. – у Кореї та Ізраїлі, а в 1999 р. – у Чеській Республіці та Японії, а у 2001 р. – у Польщі [5].

Поява перших інформаційних технологій стала початком інформаційно-технологічної революції. Це дало поштовх для формування суспільної формації нового типу – інформаційного суспільства. У такому суспільстві вирішальну роль відіграє інформація. Тому, як вірно відзначає О.А. Лупало, на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства інформаційна сфера виступає важливою складовою суспільного устрою та умовою його прогресивного розвитку [6].

Поява концепції «електронної держави», впровадження інформаційних технологій до багатьох сфер суспільної діяльності обумовлює зростання економічної і соціальної цінності інформації. Володіння інформацією створює стратегічні переваги як для окремої держави, так і для світової економіки в цілому. Втім погоджуємось з тими дослідниками, які вважають, що не усіляке суспільство можна вважати інформаційним [7], як стверджують інші вчені, аргументуючи це великою роллю інформації протягом усієї історії розвитку суспільства. Поняття «інформаційне суспільство» виникло у другій половині 1960-х рр. Під інформаційним суспільством розуміється таке суспільство, в якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стають знання, отримані завдяки безперешкодному доступу до інформації і вмінню працювати з нею, а інформаційний обмін не має ані часових, ані просторових, ані політичних меж [8].

Основними ознаками інформаційного суспільства вважаємо такі: – високий рівень міжнародного інформаційного обміну, – наявність внутрішнього інформаційного ринку, – повноцінний розвиток інформаційної інфраструктури [8].

Інформаційне суспільство є сукупністю всіх способів взаємодії людей і їх об'єднань, в яких виражається їх взаємозалежність, воно є самодостатнім, динамічним, непередбачуваним і відрізняється підвищеною кількістю гарантій охорони і захисту інформаційних прав людини.

Зрозуміло, що новий інформаційний простір не може існувати без права. У цій сфері виникають численні питання з приводу джерел права, дії права у просторі і за колом осіб, правосвідомості і професійної етики, роз-

робки загальних і стійких категорій і понять, вирішення низки культурних, економічних, політичних і інших проблем.

Ідея інформаційного суспільства нині дістала своє визнання на міжнародному і державному рівнях, про що свідчить низка міжнародних нормативно-правових актів: Декларація тисячоліття ООН, Декларація принципів ООН «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті», Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, програмні документи ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу та ін. Інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз є ефективнішим, ніж політичний, економічний і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою [8].

Для сучасного інформаційного середовища характерні висока технологічність і глобальність. Однак становлення єдиного інформаційного середовища відбувається вкрай нерівномірно. Найбільших успіхів досягли промислово розвинуті країни, досить інтенсивно цей процес проходить в нових індустріальних країнах (Малайзія, Мексика, Аргентина), але у більшості країн, що розвиваються, цей процес дуже повільний [9].

Головним принципом формування інформаційного суспільства є те, що «всі люди скрізь, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства», а стійкість цього суспільства – ґрунтується на демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей [10].

Становлення інформаційних прав людини обумовлене саме сучасним ступенем історичного розвитку суспільства, його культурою, вони є породженням «інформаційної і цифрової революції», новими правами, пов'язаними із загостренням глобальних проблем людства і науково-технічним прогресом, правами «четвертого покоління», без них немислиме ані громадянське суспільство, ані правова держава. Їх називають по-різному: право на інформацію і інформаційні технології [11], комунікаційні права, інформаційні права. Це права, необхідність захисту яких виявилась в умовах науково-технічного прогресу – не лише прогресу в галузі медицини, біомедицини і комунікацій, але і в умовах прогресу в галузі промислових технологій. До того ж, не викликає сумнівів той факт, що відповідні умови, які дозволяють конкретному індивіду

і суспільству в цілому реалізувати свої інформаційні права, можуть бути створені тільки на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Ідея прав людини в останні десятиріччя отримала широке розповсюдження. Це поняття настільки по-різному трактується різними школами, окремими вченими, політиками, юристами і неурядовими організаціями, що варто згадати слова І. Канта про право взагалі: «Питання про те, що таке право, є для юриста таким саме складним, як для логіки питання, що таке істина». Існує безліч визначень поняття «права людини», причому багато з них дескриптивні, інші ж занадто туманні і складні [12].

В цілому зараз настав певний період переосмислення діяльності органів, що забезпечують розвиток інформаційної сфери, період, коли інститут вільного доступу до інформації має визначне значення для гарантування правильних демократичних відносин між державою і населенням, яке має ефективно впливати на прийняття і реалізацію рішень державних органів, забезпечуючи тим самим належну реалізацію усіх своїх прав і свобод, гарантією яких виступають інформаційні права людини.

З одного боку, перед суспільством відкриваються великі можливості щодо забезпечення прав людини шляхом розповсюдження інформації про відповідні механізми захисту прав людини за допомогою комунікаційних мереж, а також шляхом надання можливості участі окремих осіб у суспільному житті на міжнародному, регіональному і національному рівні.

З іншого боку, ці саме технології можуть бути використані для розповсюдження ідеології або здійснення діяльності, несумісної з загальноприйнятими демократичними цінностями, правами людини і людської гідністю.

Нові суспільні відносини, які формуються, потребують нових підходів щодо їх правового регулювання. Серед питань, які потребують особливого правового регулювання, звісно, постають питання правового регулювання інформаційних прав і свобод людини, їх реалізації в умовах сучасного інформаційно-комунікаційного середовища.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного аналізу можна дійти висновків, що сучасний розвиток інформаційних технологій та зміни в глобальному інформаційному середовищі вимагають від правових систем більшої гнучкості та адаптивності. Вважаємо доцільним розширити міжнародну правову базу з урахуванням новітніх технологічних тенденцій та забезпечити більш ефективний захист інформаційних прав на основі принципів відкритості, доступності і прозорості. Необхідно також сприяти створенню і зміцненню механізмів моніторингу та звітності, які дозволять відслідковувати впровадження і дотримання правових норм та правил в різних країнах. Особливої уваги потребує розвиток освітніх програм, що сприятимуть підвищенню правової обізнаності громадян в сфері інформаційних прав та їх захисту. Також важливим є залучення громадськості до обговорення і формування правових ініціатив, що забезпечуватиме більшу прозорість і відповідність законодавства реальним потребам суспільства в інформаційну епоху.

Література:

1. Морімура Сусуму. Глобалізація та культурне процвітання / Максимов С.І. Глобальна гармонія та верховенство права: XXIV Всесвітній Конгрес із філософії права і соціальної філософії. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2010. № 4. С. 94–105.
2. Кормич Б. А. Інформаційне право. Підручник. Харків: БУРУН і К, 2011. 334с. С. 5–6.
3. Декларація про свободу зв'язку в Інтернеті від 28.05.2003р. URL: http://nkag.org.ua/index.php?plugin=Content&path=Documents/Ur_docum_mejd_dorov/internet_glasn
4. Вольтер. Вибрані твори. Київ, вид-во «Література і мистецтво», 1932.
5. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури: Порівняльний аналіз. К.: Міленіум, 2002. 245 с.
6. Лупало О. А. Інформаційна сфера як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Митна справа*. № 1 (85). 2013. ч. 2. кн. 2. С. 297–304.
7. Human rights. Second edition. Louis Henkin, Sarah H. Cleveland, Laurence R. Helfer, Gerald L. Neuman, Diane F. Orentlicher (New York, 2009. Foundation Press).
8. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті». URL: Документ WSIS-03/GNEVA/DOC/4-E – <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html>

9. Строган А. Право людини і громадянина на свободу совісті, світогляду та віросповідання в національних та міжнародних нормативно-правових актах: порівняльний аналіз. *Юридична Україна*. 2008. № 2. С. 8–13.
10. Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00269>
11. Рабінович П. М. Соціальна сутність прав людини. *Юридичний вісник України*. 2005. 9–15 квітня. № 14. С. 12.
12. Панченко О. О. Кантівські погляди на право та мораль як складові верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 426–429. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5958>

УДК 321.7(4):061.1ЄС:(439)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-5)

Ольга ВОЛЯНЮК

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук, старший науковий співробітник НДЦ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, volianyuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1606-7416

УГОРЩИНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ТА БЕЗПЕЦІ: УРОКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОСВІТИ

Стаття має на меті охарактеризувати сутність політичного режиму Угорщини, який вирізняється з-поміж інших країн-членів ЄС, формує виклики і для сучасної міжнародної політики та безпеки, і для майбутнього розвитку європейської ідентичності, що часто залежить від глобального поширення демократичної освіти. Описані виміри та ознаки, що характеризують політичний режим Угорщини. Окремо підкреслюються загрози, які закладені в порушенні принципів академічної свободи в цій країні. Аналізується потенціал громадянської освіти, демократичної політики пам'яті та патріотичного виховання на шляху повернення Угорщини до європейських цінностей.

Методологія статті побудована на принципах об'єктивності, історизму, плюралізму. Запропонований аналіз тематичних наукових досліджень, звітів незалежних аналітичних центрів, а також документів Європейського парламенту про суспільно-політичну ситуацію в Угорщині. Наукову новизну дослідження розширює аналіз спецпроектів сучасних українських медіа про динамічні умови війни, що прямо чи опосередковано стосуються Угорщини та ЄС загалом. Авторка пропонує враховувати неочевидні фактори політики, адже у політичному та безпековому просторі Європи про освітній компонент демократії все ще йдеться рідше, аніж про економічні, правові, соціальні чи технологічні.

Висновки статті взаємозв'язані: 1) авторитарні тенденції в сучасній Угорщині лише посилюються, тут поступово сформувалася «приватизована/захоплена держава», виборна автократія, гібридний політичний режим, який прямує до консолідованого авторитаризму; 2) такий суспільно-політичний порядок значною мірою залежить від стану освіти та науки загалом, зокрема громадянської освіти та патріотичного виховання; наразі Угорщина має найнижчий показник академічної свободи в ЄС; 3) в умовах подальшої ізоляції інформаційного та академічного простору Угорщини особливо затребуваними є вільні від пропаганди просвітницькі та комемораційні продукти, комплексні наукові й освітні підходи, системні дипломатичні заходи.

Ключові слова: Угорщина, демократична освіта, європейська безпекова політика, патріотизм, академічна свобода, національна ідентичність, документування.

Olha Volianiuk. HUNGARY IN EUROPEAN POLITICS AND SECURITY: LESSONS FOR DEMOCRATIC EDUCATION

The proposed article aims to characterize the essence of Hungary's political regime, which stands out among other EU member states, posing challenges for contemporary international politics and security, as well as for the future development of European identity, often dependent on the global spread of democratic education. The dimensions and features characterizing Hungary's political regime are described, with particular emphasis on threats embedded in the violation of academic freedom in this country. The potential of civic education, democratic memory politics, and patriotic education is analyzed on Hungary's path back to European values.

The methodology of the article is based on principles of objectivity, historicism, and pluralism. It proposes an analysis of thematic academic research, reports from independent analytical centers, and resolutions of the European Parliament on the socio-political situation in Hungary. The research novelty is expanded through the analysis of special projects by contemporary Ukrainian media on the dynamic conditions of war directly or indirectly related to Hungary and the EU as a whole. The author suggests considering non-obvious factors of politics, as educational components of democracy in the political and security space of Europe are discussed less frequently than economic, legal, social, or technological aspects.

The conclusions of the article are interconnected: 1) authoritarian tendencies in contemporary Hungary are only intensifying, forming gradually a «privatized/captured state», an elected autocracy, a hybrid political regime advancing towards consolidated authoritarianism; 2) such socio-political order largely depends on the state of education and science overall, including civic education and patriotic upbringing; currently, Hungary has the lowest indicator of academic freedom in the EU; 3) in conditions of further isolation of Hungary's information and academic space, there is a particular demand for propaganda-free educational and commemorative products, comprehensive scientific and educational approaches, and systematic diplomatic measures.

Key words: Hungary, democratic education, European security policy, patriotism, academic freedom, national identity, documentation.

Вступ. Дії РФ на глобальній арені, втручання у внутрішні справи інших держав, неспровокована збройна агресія суттєво

вплинули на систему міжнародних відносин, додали дисбалансу та невизначеності у дво- та багатосторонні політичні процеси,

похитнули демократичну стійкість. Європейська політика та система безпеки під впливом гібридних загроз формує нові запити до всіх сфер життя суспільства, серед яких освіта мала би стати пріоритетною. Однак всередині Європи поки не сформувався консолідований підхід до розуміння порядку денного політики: корумповані, популістські, радикальні суспільно-політичні сили все ще знаходять свою аудиторію в багатьох країнах; натомість віддані загальнолюдським і демократичним цінностям громади не завжди розвинули достатній ресурс стійкості та єдності.

Угорщина у цій системі координат займає неоднозначні позиції, а її політична система демонструє суттєві розколи за лініями: влада – суспільство, центральний уряд – локальні еліти, проєвропейські рухи – євроскептики та інші. У контексті євроінтеграційних прагнень України досвід Угорщини показовий з багатьох причин, однак в умовах війни цей шлях – цілеспрямованої боротьби угорського народу за місце в ЄС, а потім не менш послідовної відмови угорського уряду від демократичних свобод – заслуговує прискіпливої уваги також в рамках сучасних програм громадянської освіти та розвитку оборонної свідомості. Адже йдеться про кардинальну перебудову владою ціннісних орієнтирів політичної системи, яка вкотре доводять, що права і свободи не здобуваються раз і назавжди, потребують щоденної праці всього суспільства. Угорський «випадок» стане важливим компонентом змісту сучасної політологічної та громадянської освіти, яка покликана не лише вивчати ідеальні форми, але й реальні аспекти політики, приклади, що демонструють (не)прямі зв'язки між політичною системою в окремій країні та безпековою ситуацією в суспільстві, регіоні та у світі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Угорщина стала вже традиційним предметом дослідження для більшості політологів, які вивчають особливості сучасних авторитаризмів або/і популізмів, про що читаємо, наприклад, у нових працях Є. Вятра, Дж. Джудіса, А. Пшеворського, Ф.Фукуями та інших. Сутнісні застереження стосовно якості та демократичності угорської системи врядування вже більше десяти років висловлюються в рамках Європейського парламенту, про що глибше аналізуємо у попередній статті [3]. Продовжуємо цю дискусію на оновлених даних та, водночас, зосередимося на освітній складовій проблематики, в т.ч. комеморативній, яка також акцентована П. Вознюком [1], Ф. Шандором [6].

Втім, як і раніше, важливо розуміти проблему в її безпековому потенціалі. Погодимося з науковцями, які вважають, що міжнародна безпека залежить від зрілості суспільств, від їх здатності критично мислити, підтримувати демократичні інститути та розвиватися громадами й індивідуально – тобто на рівні політичної культури, громадянської свідомості, цифрової грамотності, інших сучасних вимірів демократії. Зокрема А. Воронкова та К. Храпач обґрунтовують потребу балансування принципів управління національною безпекою та стійкістю як неперервним і динамічним процесом, «який вимагає постійного моніторингу, аналізу та адаптації до змін в економічних, політичних, соціальних та технологічних умовах» [5, с. 21].

Мета статті – охарактеризувати сутність політичного режиму сучасної Угорщини, який вирізняється з-поміж інших країн-членів ЄС, складає деякі виклики не лише для сучасного політичного життя та міжнародної безпеки, а й майбутнього розвитку європейської ідентичності, що значною мірою залежить від глобального поширення демократичної освіти вже в наші дні. У цьому ключі важливо виконати такі завдання: з'ясувати виміри (ознаки), що характеризують політичний режим Угорщини; вивчити загрози, які закладає порушення принципів академічної свободи в цій країні; осмислити потенціал громадянської освіти, демократичної політики пам'яті та патріотичного виховання на шляху повернення Угорщини до європейських цінностей.

Методи. Аналіз наукових досліджень, звітів незалежних аналітичних центрів, а також тематичних резолюцій та інших документів Європарламенту дозволяє окреслити суспільно-політичну ситуацію всередині Угорщини, її роль у політичному та безпековому просторі ЄС. Водночас аналіз спецпроектів сучасних медіа розширює новизну дослідження. Адже динамічні умови війни суттєво прискорюють і суспільно-політичні процеси у Європі загалом, зобов'язують осмислювати не тільки класичні джерела, але й оперативні журналістські матеріали, творчі ініціативи, просвітницькі платформи, які документують повсякдення та реальії нашого часу, дозволяють точніше окреслювати сучасні ціннісні пріоритети тощо. В умовах подальшої ізоляції інформаційного простору Угорщини такі, вільні від пропаганди, інформаційні продукти рідко потрапляють до угорського споживача інформації, але все ще можуть бути донесені через комплексні академічні підходи, а також посилення дипломатичних місій, зокрема й цифрової дипломатії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім варто окреслити актуальний стан політичного режиму сучасної Угорщини, зокрема звернути увагу на відповідні резолюції Європарламенту, які стосуються суспільно-політичного життя в країні. Нагадаємо, що з 2011 р. в цій інституції ЄС регулярно звітують про згортання демократичних процесів в Угорщині. Раніше ми аналізували 9 документів Європарламенту, які фіксували застереження щодо діяльності уряду В. Орбана [3]. Останній датувався 15.09.2022 р., але вже після нього євродепутати підготували ще 4 тематичних матеріали, які також заслуговують на увагу політологів, зокрема й тих, хто займається проблематикою громадянської освіти, політики ідентичності та патріотичного виховання. У 2022 р. Європарламент вже констатував, що в Угорщині утвердився режим електоральної автократії. Це не змогло вплинути на ситуацію всередині країни, що й фіксують наступні документи.

У рейтингах демократії Угорщина вже багато років серед гібридних режимів. Втім дослідники вказують на необхідність розрізнення їх види. Адже у сучасній Європі, на їх думку, спостерігається подальша поляризація гібридів: лише одиниці, в т.ч. Україна, що і раніше обирали демократичні зміни (т.зв. «демократизаційні гібриди»), продовжують цей рух і в 2023 р.; натомість більшість все ж посилює автократичні позиції або перебуває на авторитарному циклі кругового руху. Серед «автократизаційних гібридів» і сучасна Угорщина, її режим оцінюється як такий, що перебуває на шляху до напівконсолідованого авторитаризму: 1) ключові інституції фактично захоплені правлячою партією, служать партійній або особистій вигоді; 2) панує «політика домінуючої влади», опозиція чи громадськість мають певний простір для діяльності, але правляча сила здатна у будь-який момент його обмежити; 3) режим нібито ігнорує інакомислення, але на практиці користується прихованими тактиками дискредитації, залякування, стеження та ін.; 4) діють обмежувальні закони, на зразок нового Закону про захист суверенітету Угорщини, що створює додаткову державну установу з повноваженнями стежити, розслідувати, звітувати про діяльність організацій недержавного сектору; 5) корумпований «патроналізм», який все ще базується на «мові» демократії, але не відокремлює державу від приватних інтересів, тобто лояльні бізнес-магнати зміцнюють стійкість режиму, скуповуючи медіа та владу на місцях; 6) мінімальна, але існуюча повага до свободи зібрань; 7) все ще функціональний,

хоч і обмежений механізм реагування влади на внутрішній і міжнародний опір [12].

Окрім цих задокументованих ознак відступу від демократії у наукових джерелах Угорщину також означають як «захоплену державу». Термін «захоплена/приватизована держава» в сучасних джерелах загалом часто ілюструється за допомогою угорського прецеденту. Він має цінність і у системі громадянської освіти та національно-патріотичного виховання, адже дозволяє розуміти механізм згортання прав і свобод передусім через економічний інтерес і виразні клептократичні схильності еліт, які за певних обставин переважають будь-які інші ціннісні установки та зрештою руйнують країну як зсередини, так і на геополітичній карті надійних партнерів світового ринку.

Дослідники питання підкреслюють, що механізми захоплення держави дозволяють вузьким групам інтересів отримати надмірний контроль над розподілом державних активів і ресурсів, здобуваючи приватні переваги, але спотворюючи майбутній політичний та економічний розвиток суспільства. Це вилучає значні ресурси з місцевої економіки, а також перешкоджає появі освіченого середнього класу, здатного та зацікавленого творити зміни, виробляти нові сенси, розвивати країну, контролювати владу. «Захоплена держава» опирається на зручних «асистентів» у суспільно-політичному полі, тобто посилює стимули до пошуку індивідуальної соціально-політичної мобільності шляхом використання політичних зв'язків, до вкорінення клієнтелізму або виїзду з країни, тобто до «відтоку мізків» [7].

Одразу ж з приходом у 2010 р. до влади партія «Фідес» скористалася можливостями виборчої інженерії, змінила на свою користь конституційне законодавство, для урядових контрактів і програм віддала перевагу лояльним владі організаціям і особам, суттєво скоротила підтримку незалежних медіа та почала створювати перешкоди для фінансування громадянського суспільства. Необмежені можливості влади лише зростали з розгортанням урядового сектору пропаганди, який посилював «приватизовану державу», зближував її з іншими автократіями, в т.ч. і з державою-агресором РФ, та ситуативно підживлював у суспільстві страхи перед ЄС, міжнародними демократичними фондами, міграційними потоками тощо [більше див. 11].

«Захоплені держави» відрізняються за деякими аспектами, наприклад, у питаннях намірів еліт. Вчені припускають, що уряд В. Орбана подібний до влади В. Путіна, адже

в обох випадках держава «приватизована» не економічною елітою, одержимою лише самозбагаченням, а політичними суб'єктами, тобто головний намір полягає в утриманні політичної влади, довічному забезпеченні її безкарності; це політичне захоплення також називають клептократією [7]. «Захоплені держави» попри все продовжують імітувати демократичний процес, тому ключовими цілями захоплення передусім стають вибори, медіа, конституція, армія, поліція, розвідувальні мережі, стратегічні економічні активи, робота законодавчої та судової влади.

Для того, щоб зрозуміти динаміку – наскільки змінився політичний режим Угорщини за роки перебування при владі В. Орбана – наведемо лише декілька узагальнень із попередньої статті, щодо оцінок такого правління Європарламентом у 2012 р. З тогочасної резолюції ми зафіксували п'ять базових позицій: 1) згортання інформаційного плюралізму; 2) втручання у незалежне функціонування судової влади; 3) зловживання законодавством; 4) згортання умов для відкритої політичної конкуренції; 5) обмеження діяльності церков [3, с. 148–149]. Нагадаємо також, що у 2018 р. у Страсбурзі розглядали вже значно більше задокументованих фактів порушень прав і свобод в Угорщині, тоді сформульовано 12 узагальнених пунктів, які свідчать про подальше віддалення країни від європейських цінностей.

У нещодавньому ж документі зафіксовані нові факти розгортання авторитарних процесів у країні, через що Європарламент «приголомшений постійним системним і навмисним порушенням демократії, верховенства права та основних прав в Угорщині, за яке несе відповідальність угорський уряд» [10]. Систематизуємо тут висловлені у відповідній Резолюції за 24.04.2024 застереження стосовно політичної системи Угорщини:

1. Серйозні недоліки, пов'язані з верховенством права в системі правосуддя: правила, пов'язані з незмінюваністю нинішнього очільника Курії; відсутність значущих гарантій незалежності суддів; зростаюча кількість перешкод для попереднього звернення до Суду ЄС; політичне втручання в роботу органів прокуратури та окремих прокурорів тощо.

2. Недоліки, пов'язані з боротьбою з корупцією та конфліктом інтересів: відсутність історії розслідувань, судових переслідувань і остаточних вироків щодо справ про корупцію на високому рівні; відсутність суворих правил щодо лобіювання та ефективного нагляду за деклараціями активів; відсутність достатньої компетенції, повноважень, доступу до інфор-

мації, належних ресурсів у органу доброчесності тощо.

3. Недоліки, пов'язані зі свободою та плюралізмом медіа: відсутність функціональної незалежності органу медіа та координатора цифрових послуг; відсутність незалежності суспільних медіа, що використовується правлячою більшістю для політичної пропаганди; зловживання державною рекламою в провладних медіа; наклепницькі кампанії проти незалежних журналістів тощо.

4. Недоліки конституційної та виборчої систем, а також системи стримувань і противаг: відсутність справедливих умов агітації під час виборів на місцевому та національному рівнях, часті зміни до виборчого кодексу; недостатня прозорість і підзвітність у процесі підготовки та прийняття законів; продовження офіційного «стану небезпеки» тощо.

5. Перешкоди для функціонування громадянського суспільства: стримуючий ефект різноманітних законів, спрямованих на обмеження функціонування незалежних організацій громадянського суспільства тощо.

6. Серйозні недоліки, пов'язані зі захистом фінансових інтересів ЄС: системні порушення державних закупівель; недоліки в механізмах аудиту та контролю, щоб гарантувати раціональне використання коштів ЄС; недостатні можливості для запобігання та покарання за шахрайство, корупцію чи інші порушення законодавства ЄС, тощо.

7. Проблеми з дотриманням принципів і правил єдиного ринку: дискримінаційна практика щодо суб'єктів господарювання, які працюють у сферах стратегічного інтересу для уряду Угорщини.

8. Проблеми забезпечення академічної свободи.

9. Порушення свободи віросповідання.

10. Порушення права на рівне ставлення, зокрема і права ЛГБТІК.

11. Порушення права осіб, які належать до меншин, зокрема ромів і євреїв.

12. Порушення основних прав мігрантів, шукачів притулку та біженців.

13. Порушення економічних і соціальних прав [10].

У зв'язку з актуалізацією питання у світлі потреб громадянської освіти, увагу привертає 8-й пункт, тобто академічна свобода як спроможність генерувати знання та інновації, рефлексувати та обмінюватися ідеями, створювати всередині академічної спільноти та поширювати назовні для всіх сфер життя суспільства прозорі «правила гри». Це універсальне право для сучасної освіти і науки, як і багато інших, деклароване, але не завжди

усвідомлене, зазнає утисків. Угорський прецедент все частіше згадується саме у зв'язку з порушенням академічних прав. Це ще мало досліджене в рамках політичних інституцій питання. Водночас відмітимо і позитивні тенденції на цьому шляху, адже 28.11.2022 р. президентка Європарламенту започаткувала відповідну ініціативу – «Форум Європейського парламенту за академічну свободу» – покликану привернути увагу до проблеми, сприяти глибшому розумінню її сутності, протистояти нападам на відповідне право, генерувати регулярні та незалежні звіти про поточний стан академічної свободи у ЄС [9].

Згаданий щорічний моніторинг стану академічної свободи та її впливу в країнах-членах ЄС – це переважно кількісні індикатори, які доповнюються якісними джерелами, охоплюють одразу декілька вимірів проблеми (свобода досліджувати та викладати, академічна мобільність, інституційна автономія, академічна доброчесність, академічне та культурне самовираження) і дозволяють сформулювати узагальнений індекс в кожній країні. У моніторингу за 2023 р. експерти зауважують: хоча у глобальному вимірі середній рівень академічної свободи в ЄС є відносно стабільним і високим порівняно з іншими регіонами, однак для 9 країн ЄС цей рівень нижчий середнього. Ситуація в Угорщині викликає особливе занепокоєння, адже рівень академічної свободи тут за останні роки постійно падає і є низьким не тільки в порівнянні з усіма іншими країнами-членами ЄС, а також у всьому світі; це показник на рівні 36 F, в той час коли середній показник для усіх держав-членів ЄС – 52,79 D. На думку дослідників, в Угорщині уряд докладає максимальні зусилля, щоб контролювати школи та університети; реформи системи освіти передбачають надмірний вплив влади на шкільні програми; парламент реструктуризував профільні установи та їхні фінанси, щоб збільшити повноваження урядових канцлерів; порушена автономія освітніх і наукових установ, фіксується втручання в їхні справи, залучення лояльних осіб до їх керівництва; урядові комунікації часто націлені на незалежних активістів і науковців, на автономні академічні програми та установи, називаючи їх «агентами Сороса» тощо [8, р. 59–61].

Загалом цінність академічної свободи не лише у правозахисній площині, це також про здатність суспільства навчатися і навчати, про якість усіх напрямів освіти, які найчастіше напряму залежать від рівня дослідницького потенціалу. Незалежно від того, чи йдеться про сучасну кібернетику, чи про основи гро-

мадянської освіти та патріотичного виховання, саме простір свободи створює дійсно сприятливі основи для ефективного навчання та усестороннього розвитку особистості. При цьому проблема академічної свободи багатоскладова, не може осмислюватися «простими рішеннями» в політиці, важливо зважати на такі її виміри: основи дослідницької етики та чесності як умова суспільної довіри до академії; забезпечення доступності знань, їх цифровізації, технологізації, загалом розвиток плідних відносин між науково-освітніми установами та суспільством; прозорі механізми і програми фінансування досліджень, просвітницьких ініціатив та інновацій; надійна управлінська інфраструктура академією, встановленні кодекси, враховані потенційні конфлікти інтересів, дотримані правила інтелектуальної власності тощо. Не складно помітити, що більшість із названих вимірів вкотре дублюють загальні принципи навчання демократії як універсальні орієнтири сучасності, незалежно від того, чи ставимо ми за завдання в умовах війни винайдення нових оборонних технологій, чи розвиток оборонної свідомості загалом.

«Приватизація» не лише держави, але й історії (історичної освіти та історичної науки) – ще один неочевидний вимір суспільно-політичного життя, який може наближати країну до авторитаризму та інших безпекових загроз. Наприклад, дослідники політики пам'яті сучасної Угорщини вказують на конфліктогенний потенціал меморіальної сфери в цій країні: подолання спадщини одразу двох тоталітарних режимів; контroversійна пам'ять про Другу світову війну, Угорщину-агресора та Угорщину-жертву двох окупацій; проблеми «включеності» угорців у загальноєвропейський історичний контекст; практично «жива» пам'ять про втрату імперського статусу і значних територій, перенесення ідеологем «тріанонської травми» та «розділеного народу» у міждержавні відносини [1, с. 44–45]. До такого переліку варто також додати ностальгію за т.зв. «гуляш-соціалізмом», яка в умовах посиленої роботи російської пропаганди штучно підживлюється. Історична політика такого зразка сприяє поширенню страхів, але не обороноздатності країни; на шкалі ідентичностей це політика скривдженості та ізоляціонізму, але не патріотизму та співпраці. Якісна освіта могла би суттєво посприяти політологу пам'ятей у такому суспільстві.

Ще одним неочевидним потенціалом на шляху поширення й утвердження демократичних цінностей, національної стійкості та патріотизму володіють люди, зокрема й

молодь, із угорським походженням, які проживають у більш вільних країнах, аніж сама Угорщина. Підтримка багатосторонніх комунікацій із такими громадами, популяризація їх досягнень і здобутків за кордоном, обмін досвідами – усе це може закласти фундамент для подальших змін всередині самої країни, її інтеграції в європейський ціннісний простір. Це, наприклад, і своєрідна зміна публічних акцентів із властивої популістської політиці угорського уряду ностальгії за «втраченими після Тріанону» земель – на людей, які досі проживають на цих землях, зберігають угорську ідентичність, але мають усвідомлену громадянську позицію, розвинуті демократичні цінності, повагу до державних інституцій та міжнародного права тощо.

Україна могла би сприяти поширенню відповідної культури громадянської участі, демократичних орієнтирів, цінностей оборонної свідомості в усьому світі, зокрема й серед угорського суспільства. На цьому шляху наша країна проходить випробування війною, її досвід є унікальним і дуже повчальним. Чимало громадян України угорського походження, які свого часу стали успішними у наукових, бізнесових, творчих та інших престижних галузях, вже в умовах війни проявили високий рівень патріотизму, стали на захист Батьківщини, поєднують професійну та волонтерську діяльність тощо. Якісні комунікації, оповіді про таких людей як частина культурної дипломатії України могли би служити не лише інтересам демократизації Угорщини, але подальшому розвитку позитивного іміджу нашої країни в світі, підтримці українців за кордоном.

Такими, наприклад, є біографії багатьох військовослужбовців Сил оборони України родом зі Закарпаття. На сайті державно-громадського проєкту «Віртуальний музей російської агресії» описана одна з цих історій ще з березня 2014 р., коли російські військові заблокували шлях до моря українським кораблям в озері Донузлав, шантажували, підкупували, відкрито погрожували українським морякам. Майже місяць їм гідно протистояли три кораблі ВМС України. У вирішальному бої останнього в усьому Криму нескореного екіпажу тральщика «Черкаси» (48 українських моряків проти кількох вертольотів і катерів з російськими спецпризначеннями) брав участь і військовослужбовець Шандор Кіш – угорець за походженням, який у той час служив на іншому судні, тральщику «Чернігів». 34-річний капітан його корабля виявився зрадником України, натомість 22-річний Ш. Кіш навіть у тих складних обставинах долучився до військових, відданих присязі Україні. Після цих

подій він продовжив нести службу в Очакові, де й загинув при обороні міста в перший день повномасштабного вторгнення РФ [4]. Подібні задокументовані оповіді цієї війни про етнічних угорців, які сповідують цінності свободи, демократичного устрою, права громадянського спротиву тощо, зібрані також на інших локальних платформах: «Спецпроєкт: точка опору» від Укрінформ [2] або «Стилет чи стилос» від Центру досліджень визвольного руху та Ukraïner [6]. Такий персональний вимір історії аргументовано вважається одним із найефективніших способів донесення суспільно-політичних змістів. Важливо й надалі працювати над розвитком подібних багатомовних проєктів, долучати їх як інструменти «м'якої» дипломатії та підтримки європейської ідентичності.

Висновки. Отже, за оцінками численних дослідників, незалежних експертів, а також євродепутатів, авторитарні тенденції в сучасній Угорщині лише посилюються. З 2010 р. фактично незмінною є правляча політична сила та поступово сформувалася «приватизована/захоплена держава» / виборна автократія / гібридний політичний режим, що і в 2024 р. прямує до консолідованого авторитаризму. Уряд країни все ще чутливий до міжнародного тиску демократій, консолідованих рішень інститутів ЄС, однак у динаміці не проявляє критично важливих в умовах сучасної безпекової ситуації дій.

Такий суспільно-політичний порядок значною мірою залежить від стану освіти та науки загалом, а також громадянської освіти та патріотичного виховання зокрема. Наразі ж Угорщина має найнижчий показник академічної свободи в ЄС, тобто тут системно порушується як інституційна автономія закладів освіти і науки, так і право вільно досліджувати та викладати, обмінюватися академічним досвідом тощо. Це дозволяє чіткіше визначати причини утвердження авторитаризмів у сучасному світі, глибше вивчати проблематику в майбутніх дослідницьких, освітніх і просвітницьких програмах.

Розробляючи можливі шляхи подолання кризи демократії, на прикладі Угорщини, важливо враховувати сучасні підходи до громадянської освіти та патріотичного виховання, глобалізацію комемораційного та академічного просторів, а також актуальні можливості «м'якої сили» міжнародної політики, сучасні аспекти цифрової дипломатії. Відносини України з ЄС значною мірою залежать від (не) демократичного врядування в Угорщині, тому цей напрям є перспективним для подальших досліджень.

Література:

1. Вознюк П. Політика пам'яті в Угорщині: актуальні конфліктні виміри. Політика пам'яті і «битви за минуле»: збірник наукових праць / за заг. ред. чл.-кор. НАН України, д.і.н., проф. Кудряченка А.І. 2022. С. 37–46.
2. Воїни із Закарпаття, що стали символами першого року великої війни. Укрінформ. Спецпроект: точка опору. 18.02.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3671468-voini-iz-zakarpatta-so-stali-simvolami-persogo-roku-velikoi-vijni.html>
3. Воляннюк О. Загрози демократії в Європі: угорський прецедент. Політичні дослідження. Інститут політичних і етнонаціональних відносин імені І.Ф. Кураса НАН України. 2022. № 2 (4). С. 99–110.
4. Воляннюк О., Майоров М. Бій за український стяг у Криму. Захоплення тральщика Черкаси. Віртуальний музей російської агресії. 16.03.2023. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zakhoplennia-tralshchyka-cherkasy-2f1ccdc5c7aae37b8c4520528042f163.html>
5. Воронкова А., Храпач К. Національна безпека в умовах мінливого середовища: запобігання загрозам та викликам. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2024. 6(72). С. 16–22. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6\(72\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6(72)-3)
6. Шандор Ф. Ворог не має існувати як явище географічне, адміністративне й інтелектуальне. Стилет чи стилос: спільний проєкт Центру досліджень визвольного руху та Ukraïner. 25.01.2023. URL: <https://www.ukrainer.net/fedir-shandor/>
7. Dávid-Barrett E. State capture and development: a conceptual framework. J Int Relat Dev. 2023. 26. Pp. 224–244. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00290-6>
8. EP Academic Freedom Monitor 2023. Panel for the Future of Science and Technology. Scientific Foresight Unit (STOA); European Parliamentary Research Service, 2024. 199 p. doi: 10.2861/393533
9. European Parliament Forum for Academic Freedom. EP4AcademicFreedom. URL: <https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/ep-academic-freedom>
10. European Parliament resolution of 24 April 2024 on ongoing hearings under Article 7(1) TEU regarding Hungary to strengthen the rule of law and its budgetary implications (2024/2683(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0367_EN.html
11. Martin J. P. «Resource Reallocation and Ambiguous Economic Performance in a Captured State: The Case of Hungary». Systems, Institutions, and Values in East and West: Engaging with János Kornai's Scholarship, edited by Miklós Rosta and Dóra Piroška, Budapest, Hungary: Central European University Press, 2020. Pp. 173–202. <https://doi.org/10.1515/9789633863725-009>
12. Smeltzer M., Karppi A. Nations in Transit 2024: A Region Reordered by Autocracy and Democracy. Freedom House. 11.04.2024. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2024/region-reordered-autocracy-and-democracy#the-urgent-need-for-strong-democratic-leadership>

УДК 65.012.8:339.9

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-6)

Валерій КОТЛЯРОВ

докторант, Національний авіаційний університету, kotva0503@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2291-3199

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз теоретичних основ і методології вивчення механізму забезпечення інформаційної безпеки, розкрито сутнісні ознаки та особливості, структуру окресленої категорії. Автором сформувано такі завдання: схарактеризувати основні доктринальні підходи до визначення забезпечення інформаційної безпеки й механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; сформулювати їх визначення; дослідити методологічну основу механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; виявити проблеми в цій сфері та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Своєрідним є методологічний інструментарій, оскільки використано комплекс методів і методологічних принципів, підходів, зокрема діяльнісний, системний, структурно-функціональний тощо. На підставі гносеологічного, діалектичного, формально-юридичного, структурно-функціонального методів, методів моделювання та прогнозування автором сформульовано відповідні дефініції, визначено перспективи вдосконалення механізму забезпечення інформаційної безпеки держави. Узагальнено основи формування і функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки. Обґрунтовано, що для реалізації зазначених положень необхідна чітка система вітчизняних органів, що може перебрати на себе завдання із захисту інформаційного простору. Висвітлено, що формально така система існує і має чотири взаємопов'язані рівні.

Запропоновано розглядати інформаційну безпеку складовою національної безпеки України. Автором розкрито дефініцію поняття «система захисту інформаційної безпеки держави», що є не чим іншим як системою взаємопов'язаних елементів, які забезпечують захист та розвиток інформаційного простору відповідно до національних інтересів. Дефініція охоплює ключові елементи механізму забезпечення інформаційної безпеки: об'єкт, суб'єкт, загрози, напрями, заходи.

Ключові слова: інформаційна безпека, механізм забезпечення інформаційної безпеки, національна безпека держави, система.

Valerii Kotliarov. SYSTEM OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF UKRAINE

The article analyzes the theoretical foundations and methodology of studying the information security mechanism, reveals the essential features and peculiarities, the structure of the outlined category. The author formulated the following tasks: to characterize the main doctrinal approaches to the definition of ensuring information security and the mechanism for ensuring information security of the state; formulate their definitions; to investigate the methodological basis of the mechanism for ensuring the information security of the state; identify problems in this area and propose ways to solve them.

The methodological toolkit is unique, as a complex of methods and methodological principles, approaches, including activity, system, structural-functional, etc., are used. On the basis of epistemological, dialectical, formal-legal, structural-functional methods, methods of modeling and forecasting, the author formulated the appropriate definitions, determined the prospects for improving the mechanism for ensuring the information security of the state. The basics of the formation and functioning of the information security system are summarized. It is substantiated that a clear system of domestic bodies that can take over the task of protecting the information space is necessary for the implementation of these provisions. It is highlighted that formally such a system exists and has four interconnected levels.

It is proposed to consider information security as a component of Ukraine's national security. The author revealed the definition of the concept of «state information security protection system», which is nothing more than a system of interconnected elements that ensure the protection and development of the information space in accordance with national interests. The definition covers the key elements of the information security mechanism: object, subject, threats, directions, measures.

Key words: information security, information security mechanism, national security of the state, system.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що інформаційна безпека є необхідною умовою існування як безпосередньо самої людини, так і держави та і суспільства загалом. Виходячи з цього кожній країні важливо мати ефективну систему її захисту. А відтак, система забезпечення інформаційної безпеки є інструментом реалізації державної політики інформаційної безпеки, і виступає похідною і детермінованими напрямками державної інформаційної політики в цілому.

У найбільш загальному плані під системою забезпечення інформаційної безпеки розуміється система інформаційно-аналітичних, теоретико-методологічних, адміністративно-правових, організаційно-управлінських, спеціальних та інших заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку об'єктів інформаційної безпеки, а також інфраструктури її забезпечення [1].

Метою статті є аналіз теоретичних основ і методології вивчення системи забезпечення

інформаційної безпеки України, розкриття сутнісних ознак та особливостей, структури окресленої категорії.

Розвиток інформаційно-комунікаційних відносин, інформаційних суспільств, інформаційних війн та інших загроз, систем інформаційної безпеки вивчають представники вітчизняної та іноземної науки, різних її галузей. Слід згадати здобутки таких учених, як: П. Біленчук, І. Боднар, Л. Борисова, М. Вітер, С. Гончар, В. Демиденко, О. Довгань, О. Зозуля, В. Ліпкан, Ю. Максименко, В. Мохор, Н. Камінська, А. Карнаух, О. Кирилюк, М. Комаров, В. Крутов, М. Малик, О. Манжай, М. Мельник, В. Носов, А. Пазюк, Т. Перун, Т. Ткачук, М. Ришков, І. Чернухін, В. Цимбалюк, З. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Основами формування і функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки є:

- комплексне визначення поняття інформаційної безпеки та її складових елементів, світоглядне та концептуальне закріплення у концепції, доктрині, програмах, планах та інших документах;

- формування і діяльність оптимальної структури системи інформаційної безпеки, аналіз функціонування її окремих елементів, організація функціонування даної системи в цілому;

- формування єдиного методологічного підходу, а також вироблення і прийняття єдиного цілісного і узгодженого законодавства з питань інформаційної безпеки;

- створення чіткого механізму, метою якого було б координування діяльності елементів системи забезпечення інформаційної безпеки на усіх рівнях державного управління;

- підготовка і забезпечення найкращими професійними кадрами всі складові елементи підсистеми інформаційної безпеки [2].

Суб'єкти системи забезпечення інформаційної безпеки України мають тісно взаємодіяти між собою, водночас кожний з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції, вживаючи при цьому відповідні, визначені законом, адміністративно-правові форми та методи. У результаті такої взаємодії зазначені суб'єкти доповнюють один одного, внаслідок чого утворюють струнку організаційно-функціональну систему, об'єднану як системою владно-розпорядчих повноважень, так і функцією по забезпеченню інформаційної безпеки. Отже об'єктами системи забезпечення інформаційної безпеки України є:

- інтереси органів виконавчої влади в інформаційній сфері;

- система органів виконавчої влади, а також їх компетентні особи і відносини між ними (суспільні відносини в інформаційній сфері);

- власне система забезпечення інформаційної безпеки України.

Державна система забезпечення інформаційної безпеки країни являє собою організаційне об'єднання державних органів, а також сил та засобів інформаційної безпеки, що виконують свої функції на основі закону під контролем і захистом судової влади. Державна система складає найважливішу ланку системи інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави в правовій державі. Основними завданнями такої системи є [3]:

- виявлення і прогнозування дестабілізуючих факторів і інформаційних загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави;

- здійснення комплексу оперативних і довготривалих заходів з їхнього попередження і усунення;

- створення і підтримання в готовності сил та засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Проблему забезпечення інформаційної безпеки необхідно розглядати в загальнодержавному плані. У державному механізмі забезпечення інформаційної безпеки мають бути враховані національні інтереси в інформаційному середовищі, внутрішні та зовнішні загрози цим інтересам і передбачена система засобів виявлення та нейтралізації загроз. Він обов'язково має включати механізм двостороннього зв'язку між суспільством, засобами масової інформації й державою, який допоможе своєчасно сповістити про зміни громадської думки та оцінювати ефективність ужитих заходів.

Для реалізації зазначених положень необхідна чітка система органів, що може перебрати на себе завдання із захисту інформаційного простору. Формально така система існує і має чотири взаємопов'язані рівні:

1. Управлінські, адміністративні функції зосереджуються на Кабінеті Міністрів України.

2. Правоохоронна функція, функція забезпечення національної безпеки забезпечується рядом органів, підпорядкованих Президенту України.

3. Законодавче забезпечення та парламентський контроль здійснюються Верховною Радою України.

4. Приватна ініціатива, комерційний інтерес та громадський контроль реалізуються через діяльність різноманітних недержавних організацій та незалежних ЗМІ.

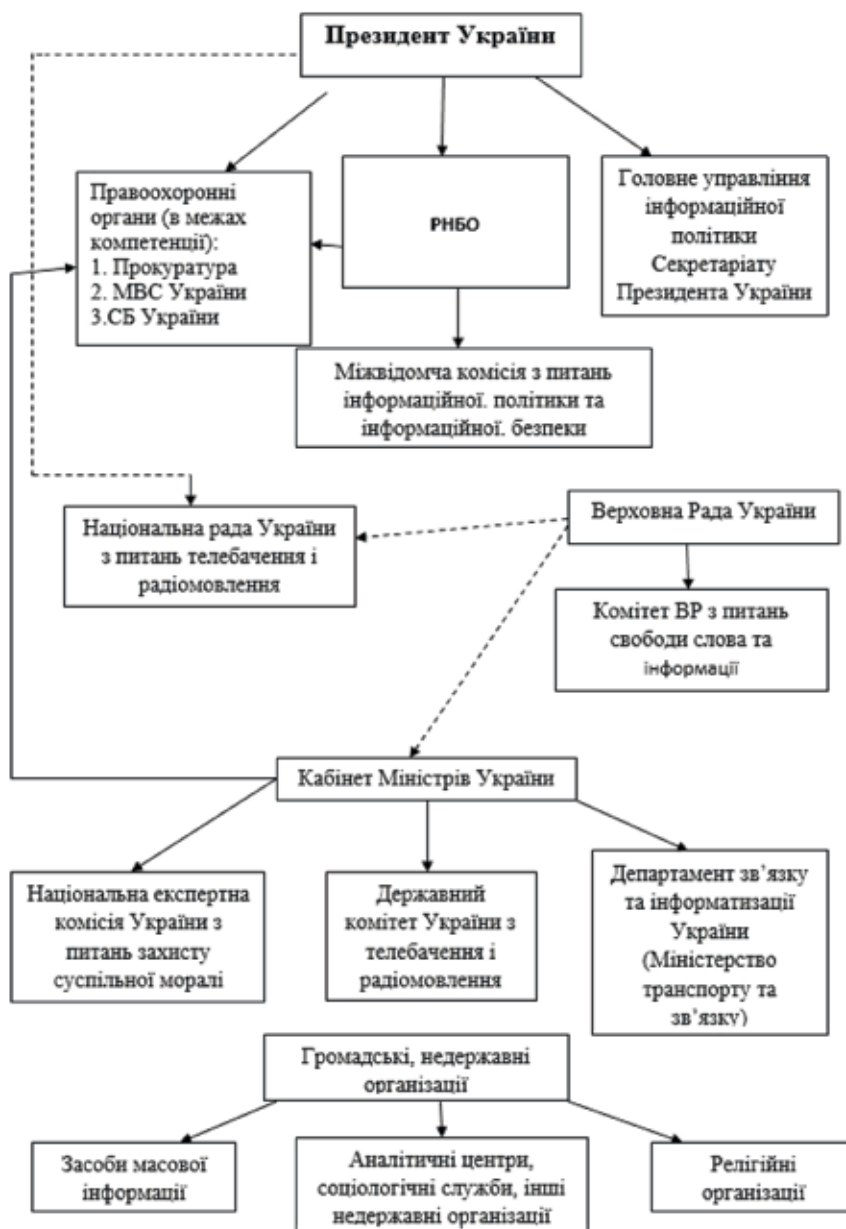

Рис. 1. Основні суб'єкти системи забезпечення інформаційної безпеки України та суб'єкти інформаційного впливу

Джерело: складено автором на основі [4].

Зазначимо, що якщо для перших трьох рівнів функція забезпечення національної безпеки є обов'язком, то для четвертого – це лише моральний імператив. Діяльність недержавного сектору конче важлива для здійснення двостороннього зв'язку, але має власні уразливі місця, бо саме недержавні організації є ідеальним об'єктом розвідувальної діяльності іноземних спецслужб та ефективним легальним інструментом зовнішнього інформаційного впливу. На одній чаші терезів національних інтересів лежать патріотизм, злагоджена робота системи забезпечення інформаційної безпеки, на інші – матеріальні стимули

(гранти, контракти, фонди), незатребуваність для вітчизняної системи, легальність та іноземні замовники.

Це дозволяє стверджувати, що система забезпечення інформаційної безпеки перетинається із системою суб'єктів, які здійснюють інформаційний вплив. Важливою для функціонування системи забезпечення інформаційному протистояння залежить від того, на чий бік перехиляться терези приватного сектору. Система має працювати незалежно від внутрішньополітичної кон'юнктури в Україні та стану окремих елементів системи. Системним, інтегруючим чинником має бути

спільна мета для діяльності вказаних на схемах суб'єктів – забезпечення інформаційного суверенітету України [4].

Концепція (основи державної політики) національної безпеки визначає сім сфер національної безпеки: політичну, економічну, соціальну, воєнну, екологічну, науково-технологічну та інформаційну.

Основні функції системи забезпечення інформаційної безпеки України:

1. Створення та забезпечення діяльності державних органів – елементів системи забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;
- формування організаційної структури системи та її окремих елементів, визначення та раціональний розподіл їх функцій;

- комплексне забезпечення діяльності елементів системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо;

- підготовку елементів системи до виконання покладених на них функцій згідно з призначенням.

2. Управління діяльністю системи забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- вироблення стратегії і планування конкретних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки;

- організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;

- оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки та їх наслідків.

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки, що включає:

- визначення національних інтересів та їх пріоритетів інформаційній сфері;

- прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників та конфліктів в інформаційній сфері, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву;

- запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси в інформаційній сфері;

- локалізацію, деескалацію та розв'язання інформаційних конфліктів;

- ліквідацію наслідків інформаційних конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників.

4. Міжнародне співробітництво в сфері інформаційної безпеки, що включає:

- розробку нормативно-правової бази, що регулює інформаційні відносини між державами та їх взаємодію в галузі інформаційної безпеки;

- входження в існуючі та утворення нових двосторонніх і багатосторонніх структур (організацій), діяльність яких спрямована на спільне вирішення проблем інформаційної безпеки;

- участь у роботі керівних, виконавчих та забезпечуючих підрозділів цих структур (організацій), спільне проведення планових та оперативних заходів [5].

Отже, таким чином система захисту інформаційної безпеки держави є не чим іншим як системою взаємопов'язаних елементів, які

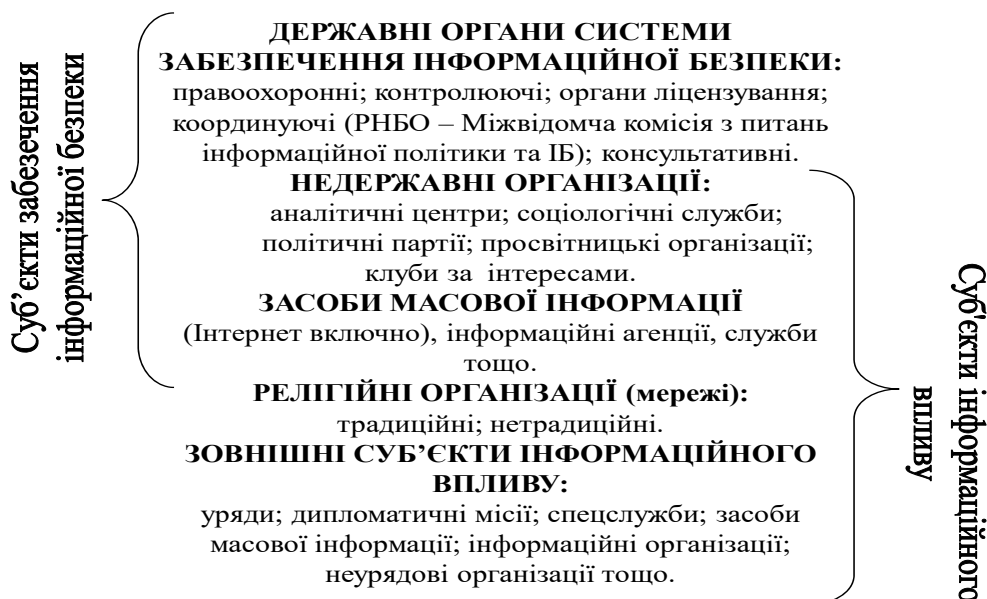

Рис. 2 Взаємозв'язок основних суб'єктів системи забезпечення інформаційної безпеки України та суб'єктів інформаційного впливу

Джерело: складено на основі [4].

забезпечують захист та розвиток інформаційного простору відповідно до національних інтересів. Узагальнено до цих елементів можна віднести:

- нормативно-правові акти, що регламентують інформаційні стосунки в інформаційній сфері та встановлюють юридичну відповідальність у випадку їх порушення;
- державні та недержавні організації, які забезпечують продукцією ринок інформаційних послуг;
- уповноважені органів держави, які контролюють дотримання інформаційного законодавства [6].

Верховна Рада України; Президент України; регуляторні та контролюючі державні органи тощо.

Реалізація усіх елементів системи на наше глибоке переконання може забезпечити на належному рівні інформаційну безпеку нашої незалежної країни, а також сприяти цивілізованому входженню її до світового інформаційного простору.

Стосовно досліджень такого спрямування серед авторів відсутня узгоджена позиція щодо змісту та співвідношення категорій «механізм» і «система». В одних наукових працях, де автори розглядають механізм

забезпечення інформаційної безпеки крізь призму системи або можна говорити про фактичне ототожнення цих категорій. В інших працях автори зазначають про необхідність розрізнення цих двох понять, проте не висвітлюють їх співвідношення. З іншого боку, різноманітність трактувань базових понять у сфері інформаційної безпеки зумовлює концептуальну невизначеність щодо реалізації функції держави забезпечення інформаційної безпеки як на теоретичному, так і на законодавчому рівнях. У зв'язку з цим знижується рівень загальної ефективності реалізації зазначеної функції держави та відсутнє її вдосконалення [7].

Отже, інформаційна безпека є складовою національної безпеки України. У Концепції досить системно формулюються й основні функції, які має виконувати система забезпечення національної безпеки в усіх сферах. Їх конкретизація (з урахуванням особливостей інформаційної сфери) дає можливість визначити основні функції системи забезпечення інформаційної безпеки України. Виконання повного переліку цих функцій є необхідною умовою ефективного функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Література:

1. Про інформацію: Закон України № 2658-ХІІ від 02.10.1992 р. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12Text> (дата звернення 13.05.2022).
2. Носов В. Манжай О. Оремі аспекти протидії інформаційної війни в Україні. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник*. 2015. Вип. 1. С. 26–32.
3. Карнаух А. А., Шевчук З. Ю. Інформаційна війна на сучасному етапі розвитку суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. С. 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 29. С. 98–103.
4. Вітер М. Б. Технологія побудови оптимальної моделі сховища даних у державних органах. *Науково-технічна інформація*. № 1. 2014. С. 35.
5. Мохор В. В., Цуркан В. В., Дорогий Я. Ю., Штифурак Ю. М. Структури архітектури систем управління інформаційною безпекою. *Informatics & Mathematical Methods in Simulation*, 2019. № 9(4).
6. Комаров М. Ю., Гончар С. Ф., Ониськова А. В. Нормативний аспект побудови та впровадження системи управління інформаційною безпекою на об'єктах критичної інфраструктури. *Моделювання та інформаційні технології*. № 82. 2018. С. 40–48.
7. Біленчук П. Д., Борисова Л. В., Неклонський І. М., Собина В. О. Правові засади інформаційної безпеки України : монографія / за ред. П. Д. Біленчука. Харків : 2018. 289 с.

УДК 351.7

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-7)

Микола ЛИТВИН

аспірант, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0009-4277-6628

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ СИСТЕМОЮ

Дістало подальший розвиток аналіз різних точок зору та підходів до визначення сутності та змісту економічної безпеки як основи розвитку механізму публічного управління регіональною соціально-економічною системою, що дозволило запропонувати авторське визначення поняття «економічна безпека регіону», під яким запропоновано розуміти такий стан захищеності соціально-економічної системи регіону від зовнішніх та внутрішніх загроз, при якому забезпечується його поступальний розвиток, а також виявлення, попередження та нейтралізація негативних наслідків, реалізація життєво важливих потреб населення, у тому числі в умовах наявності несприятливих зовнішніх та внутрішніх факторів.

Визначено, що економічна безпека регіону як складне системне поняття включає низку найважливіших елементів:

– умовна економічна автономія, яка означає необхідність виходу на такий рівень ефективності регіонального виробництва та якості продукції, що забезпечує економічну конкурентоспроможність та надає можливість суб'єктам ринку на рівних брати участь у коопераційних зв'язках, міжнародних та регіональних обмінах;

– стратегічна стійкість регіональної економічної системи, що передбачає наявність у регіоні сприятливих умов для підприємницької та інноваційної діяльності, а також гарантії стримування негативних факторів та ліквідації бар'єрів, здатних дестабілізувати ситуацію в економіці та соціумі;

– здатність регіональної економіки до саморозвитку та прогресу, до створення сприятливого інвестиційного та інноваційного клімату, модернізації промислового та сільськогосподарського виробництва, підвищення продуктивності праці тощо.

Іншими словами, економічна безпека регіону включає цілу низку складових, а саме: фінансову, соціальну, кадрову, ресурсну, промислову, інноваційну безпеку тощо. Сама регіональна економіка володіє основними системними властивостями і є складною, відкритою, нелінійною системою, що складається з безлічі взаємопов'язаних підсистем і зв'язків, що ускладнюються між ними, ієрархічну структуру і характеризується динамічністю елементів.

Розглянуто сутність та зміст процесів самоорганізації регіональних економічних систем, а також процесів функціонування та розвитку регіону як необхідних компонентів при розгляді проблем забезпечення економічної безпеки регіону. Розглянуто регіон з позицій системно-самоорганізаційного підходу, вибір якого зумовлений складністю та різноманітністю взаємодій різних факторів, що впливають на розвиток регіону. Вивчення процесів функціонування та розвитку регіональної економіки ґрунтується на структуризації, тобто виділенні підсистем, взаємозалежності та спільне функціонування яких визначає динаміку розвитку регіону.

Ключові слова: економічна безпека, розвиток механізму публічного управління, регіональна соціально-економічна система.

Mykola Lytvyn. ECONOMIC SECURITY AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE REGIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

The analysis of various points of view and approaches to defining the essence and content of economic security as a basis for the development of the mechanism of public management of the regional socio-economic system was further developed, which made it possible to propose an author's definition of the concept of «economic security of the region», under which it is proposed to understand such a state of security of the socio-economic system of the region from external and internal threats, which ensures its progressive development, as well as detection, prevention and neutralization of negative consequences, implementation of vital needs of the population, including in the presence of adverse external and internal factors.

It was determined that the economic security of the region as a complex systemic concept includes a number of the most important elements:

– conditional economic autonomy, which means the need to reach such a level of regional production efficiency and product quality that ensures economic competitiveness and enables market subjects to participate on an equal footing in cooperative relations, international and regional exchanges;

– strategic stability of the regional economic system, which provides for the presence in the region of favorable conditions for entrepreneurial and innovative activities, as well as guarantees of containment of negative factors and elimination of barriers capable of destabilizing the situation in the economy and society;

– the ability of the regional economy to self-develop and progress, to create a favorable investment and innovation climate, to modernize industrial and agricultural production, to increase labor productivity, etc.

In other words, the economic security of the region includes a number of components, namely: financial, social, personnel, resource, industrial, innovation security, etc. The regional economy itself has the main systemic properties and is a complex, open, non-linear system consisting of many interconnected subsystems and complex connections between them, a hierarchical structure and characterized by the dynamics of elements.

The essence and content of the processes of self-organization of regional economic systems, as well as the processes of functioning and development of the region as necessary components when considering the problems of ensuring the economic security of the region, are considered. The region was considered from the standpoint of a system-self-organizational approach, the choice of which is determined by the complexity and variety of interactions of various factors affecting the development of the region. The study of the processes of functioning and development of the regional economy is based on structuring, that is, the allocation of subsystems, the interdependence and joint functioning of which determines the dynamics of the region's development.

Key words: economic security, development of the mechanism of public administration, regional socio-economic system.

Постановка проблеми. Тема забезпечення економічної безпеки регіонів стає особливо актуальною у зв'язку з розвитком процесів глобалізації, з одного боку, виражених в інтернаціоналізації господарського життя, підвищенні ролі мережевої економіки, орієнтації на цифрову трансформацію, і процесів регіоналізації – з іншого боку. Українська економіка активно залучена до вищезазначених суперечливих процесів. Будь-яка країна прагне виявлення та запобігання загрозам, що виходять як зсередини самої системи, так і зі світового геополітичного та економічного простору. Вибір форм та засобів захисту визначається природно-географічними, національно-історичними та іншими факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна безпека одна із головних пріоритетів забезпечення національних інтересів, оскільки зачіпає життєво важливі потреби суспільства. При цьому стану економічної безпеки в окремій країні неможливо досягти шляхом обмеження впливу глобальних процесів, викликів та загроз (нестійкого довкілля та глобальних дисбалансів). У фундаменті економіки України однією з «цеглинок» міцності, надійності функціонування та розвитку є безпека регіонального рівня. Вважаємо за необхідне уточнення ролі та місця економічної безпеки в системі регіонального управління. Як ми вже зазначали вище, велика кількість точок зору щодо сутності поняття «економічна безпека» спонукає до термінологічної неоднозначності у розумінні визначення «економічна безпека регіону». Тому назріла необхідність пошуку нових (сучасних) концептуальних підходів та рішень у формуванні уявлень про сутність терміна «економічна безпека регіону» та його ролі у процесах розвитку регіону.

Приміром, В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк розуміють під економічною безпекою регіону «наявність упорядкованої, взаємопов'язаної, стрункої системи, що забезпечує економічну неза-

лежність, ефективність, конкурентоспроможність, стабільність, стійкість та здатність до відродження та розвитку економіки регіону» [1, с. 16]. Однак, на наш погляд, така інтерпретація економічної безпеки є дуже обмеженою, оскільки не відображає всієї сукупності небезпеки та ризиків. З погляду З.В. Герасимчука, Н.С. Вавдіюка, поняття «економічна безпека» можна представити як «здатність, можливість та готовність економіки на основі ефективного регіонального управління забезпечити стабільність та стійке регіональне економічне зростання, задоволення потреб суспільства та захист національних інтересів у різних сферах» [2, с. 46]. На їхню думку, сутність економічної безпеки неспроможна одночасно включати такі стану, як здатність, можливість, готовність і навіть відображати рівень розвитку економіки регіону.

Мета статті. Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні теоретичних засад визначення економічної безпеки як основи розвитку механізму публічного управління регіональною соціально-економічною системою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наведемо ще низку визначень вітчизняних дослідників. А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі розглядають економічну безпеку регіону як «стан регіональної економіки, у якому забезпечуються рахунок внутрішніх ресурсів необхідний рівень життя, повна зайнятість, стійкість економічного розвитку, компенсація негативних впливів довкілля» [3, с. 6]. В.О. Шуршин визначає економічну безпеку регіону в одному випадку як «сукупність стану економіки та суспільства на рівні регіону, при якому на основі ефективного управління забезпечується стійке економічне зростання, гідний рівень життя населення регіону та можливість протистояти впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, не створюються загрози для інших регіонів та держави загалом» [4], в іншому – як можливість підтримувати рівень економічної безпеки регіону. У наведених визначеннях автори

намагаються поняття «економічна безпека» пов'язати із соціальним розвитком регіону. До недоліків визначення В.О. Шуршина слід віднести обмеження поняття «економічна безпека» лише внутрішніми (екзогенними) факторами, що потребує або пояснення, або розширення та доповнення за рахунок запровадження та обліку зовнішніх (ендогенних) факторів.

У підручнику І. О. Бланка категорія «економічна безпека» представляється як «здатність регіонів протистояти кризовим ситуаціям, що викликаються впливом зовнішніх і внутрішніх факторів на науково-виробничий та ресурсний потенціал та їх структуру, сферу обігу та інституційну інфраструктуру, соціальну сферу, рівень та якість життя людей» [5, с. 98]. З. С. Варналій трактує економічну безпеку регіону як «стан економіки, суспільства та інститутів влади регіону, що забезпечує реальну можливість та здатність захисту від негативних факторів чи загроз економічній безпеці, характерних для північних регіонів, об'єднаних спільністю клімато-географічних, інфраструктурних та історичних особливостей розвитку» [6, с. 48].

Виконаний аналіз різних точок зору та підходів до визначення сутності та змісту економічної безпеки дозволив запропонувати авторське визначення поняття «економічна безпека регіону». Під ним запропоновано розуміти такий стан захищеності соціально-економічної системи регіону від зовнішніх та внутрішніх загроз, при якому забезпечується його поступальний розвиток, а також виявлення, попередження та нейтралізація негативних наслідків, реалізація життєво важливих потреб населення, у тому числі в умовах наявності несприятливих зовнішніх та внутрішніх факторів.

Економічна безпека регіону як складне системне поняття, на нашу думку, включає низку найважливіших елементів:

- умовна економічна автономія, яка означає необхідність виходу на такий рівень ефективності регіонального виробництва та якості продукції, що забезпечує економічну конкурентоспроможність та надає можливість суб'єктам ринку на рівних брати участь у коопераційних зв'язках, міжнародних та регіональних обмінах;

- стратегічна стійкість регіональної економічної системи, що передбачає наявність у регіоні сприятливих умов для підприємницької та інноваційної діяльності, а також гарантії стримування негативних факторів та ліквідації бар'єрів, здатних дестабілізувати ситуацію в економіці та соціумі;

- здатність регіональної економіки до саморозвитку та прогресу, до створення сприятливого інвестиційного та інноваційного клімату, модернізації промислового та сільськогосподарського виробництва, підвищення продуктивності праці тощо.

Іншими словами, економічна безпека регіону включає цілу низку складових, а саме: фінансову, соціальну, кадрову, ресурсну, промислову, інноваційну безпеку тощо. Сама регіональна економіка володіє основними системними властивостями і є складною, відкритою, нелінійною системою, що складається з безлічі взаємопов'язаних підсистем і зв'язків, що ускладнюються між ними, ієрархічну структуру і характеризується динамічністю елементів.

Розглянемо сутність та зміст процесів самоорганізації регіональних економічних систем, а також процесів функціонування та розвитку регіону як необхідних компонентів при розгляді проблем забезпечення економічної безпеки регіону. У цій роботі ми розглядатимемо регіон з позицій системно-самоорганізаційного підходу, вибір якого зумовлений складністю та різноманітністю взаємодій різних факторів, що впливають на розвиток регіону. Вивчення процесів функціонування та розвитку регіональної економіки ґрунтується на структуризації, тобто виділенні підсистем, взаємозалежності та спільне функціонування яких визначає динаміку розвитку регіону.

Н. М. Євдокимов, А. В. Кірієнко визначають економіку регіону як складний територіально-виробничий комплекс, що характеризується внутрішньою цілісністю та особливим видом інтеграції, що забезпечує «розвиток продуктивних сил території на основі невиникнення значних внутрішньогосподарських диспропорцій і збереження здатності самостійно здійснювати динамічний розвиток власної економіки, всебічно використовуючи фінансові» [7, с. 36–37]. Наука відносить регіональні економічні системи до категорії складних динамічних систем, які з безлічі взаємозалежних елементів. Такій категорії систем властиві ієрархічні структури та здатність до самоорганізації. Для пошуку рішень проблем забезпечення економічної безпеки у процесі функціонування та розвитку регіонів доцільно застосувати методологію, що ґрунтується на теорії самоорганізації. Самоорганізація є незворотним процесом стихійного структуроутворення. У процесі самоорганізації багаторазово посилюється чутливість системи до малих впливів, у результаті утворюються нові системи чи відбувається зміна існуючої системи на момент її нестійкості.

У разі самоорганізації вихід із нестабільного становища система знаходить самостійно, виключаючи будь-який зовнішній вплив. Перетворена (нова) система, як правило, ускладнюється, тобто має вищий рівень упорядкованості. Якщо в регіональній економічній системі відбуваються послідовні процеси структуроутворення та трансформації в результаті цілеспрямованих впливів структури, що управляє, то це наслідок 36 організації системи. Що стосується самоорганізації зміни, упорядкованість елементів, їх взаємозв'язку відбуваються стихійно, спонтанно, без зовнішніх впливів. Тому можна констатувати, що регіональні економічні системи є видом динамічних систем мезоекономічного рівня із закладеними в них процесами ускладнення, функціонування яких супроводжується впливом як організаційних процесів, так і процесів самоорганізації.

Більшість процесів, що протікають в регіоні, нелінійні, нерівноважні, протікають з різною повторюваністю і швидкістю, супроводжуються появою нових і дією вже існуючих ризиків. Регіон характеризується спільністю (цілісністю) процесів функціонування і розвитку, що протікають. Функціонування у найзагальнішому розумінні означає «рух у межах конкретної системи, що не порушує її цілісності та визначеності, відтворення тих самих відносин, форм, якостей як основа стійкості конкретних утворень» [6, с. 311]. Розвиток – це вид (різновид) руху та трансформації в системах, пов'язані з якісним переходом від простого стану – до складнішого. Процеси функціонування та розвитку взаємопов'язані та взаємообумовлені. Через розвиток процес функціонування системи виходить на якісно новий рівень. Це стосується і регіональної системи, функціонування якої полягає у збереженні її базових властивостей і характеристик підтримки життєзабезпечення регіону. При цьому розвиток означає придбання регіональною системою нових якостей і властивостей, що сприяють її адаптації до умов постійного середовища. Функціонування є джерелом розвитку регіональної економічної системи, оскільки на цій стадії формуються припущення та можливості для виходу на якісно новий рівень системи. Без функціонування немає місця розвитку, водночас без розвитку функціонуюча система приречена стагнацію і рівноважне існування.

Тому процеси функціонування та розвитку регіону характеризуються нерозривною єдністю та взаємообумовленістю. Слід розуміти, що «розвиток може йти як за лінією прогресу, так і за лінією регресу і виражатися як

в еволюційній (поступовій), так і в революційній (стрибкоподібній) формі» [4]. У цьому процесі розвитку відбуваються вкрай нерівномірно як у часі, і у просторі. З зазначених позицій управління економічною безпекою регіону полягає у вирішенні його першочергових проблем і суть його багато в чому зводиться до врегулювання протиріч між процесами функціонування та розвитку. Крім того, умови середовища, в яких протікають соціально-економічні процеси, змінюються нині не просто швидко, а часом навіть непередбачено, що зумовлює появу нових протиріч, небезпек, викликів та загроз. Виходячи з цього, можна стверджувати, що істотним концептуальним становищем є уявлення про розвиток регіону як процес переходу складної регіональної системи в процесі її еволюціонування від одного нестабільного стану до іншого.

У 1987 році вперше був використаний термін «самоорганізована критичність» у роботі П. Бака (P. Bak), Ч. Танга (C. Tang) та К. Візенфельда (K. Wiesenfeld) [8]. Пізніше виникла теорія самоорганізованої критичності. Авторами цього підходу була розроблена концепція для опису поведінки складних систем, що складаються із значної кількості взаємозалежних елементів. Основний принцип цієї теорії полягає в тому, що надскладні системи еволюціонують до свого критичного стану, в якому навіть малі дії та події можуть вплинути на всю систему цілком, викликаючи ланцюгову реакцію подій та станів, що змінюють одна одну. Такі системи що неспроможні досягти рівноваги; натомість вони постійно розвиваються і в процесі свого розвитку переходять від одного нестабільного стану до іншого. Закономірність еволюціонування складної регіональної економічної системи до її критичного стану зумовлена нелінійною взаємодією економічних агентів на мікро- та мезорівні. У процесі формування стратегії забезпечення економічної безпеки необхідно враховувати внутрішні закономірності функціонування та розвитку регіону, його стадію еволюціонування та траєкторію руху. Водночас це створить можливість управлінськими заходами, інституційними та іншими інструментами коригувати напрямок розвитку, відповідати на глобальні виклики, мінімізувати потенційні ризики та загрози, з якими в останнє десятиліття зіткнулися національна економіка та населення.

Нелінійність ґрунтується на дії принципу посилення флуктуацій, що передбачає наявність певних умов, за яких незначні коливання та зміни мають незворотні наслідки

для регіональної системи. Нелінійні системи мають відмінну властивість – «пороговий чутливості», суть якого полягає в тому, що «нижче порога все зменшується, стирається, забувається, а вище порога, навпаки, все багаторазово зростає» [8], загострюється і згодом призводить до стрибкоподібної зміни в системі. Нелінійність означає можливість емергентних, спонтанних змін вектор розвитку соціально-економічних систем. Крім того, нелінійність складної системи створює можливість для надшвидкого розвитку процесів на певних етапах функціонування та розвитку. В основі такого процесу лежать механізми нелінійного позитивного зворотного зв'язку. Загальновідомий факт, що негативний зворотний зв'язок призводить систему до стану рівноваги, тоді як позитивний зворотний зв'язок «розгойдує» її до нестійкого стану.

Значимість нелінійного позитивного зворотний зв'язок є незаперечною в автокаталітичних процесах. Наприклад, у сфері економіки – зростання грошового капіталу, вкладеного у фінансово-спекулятивні угоди на фінансових ринках за певних умов. Режим із загостренням (blowup) є режимом надшвидкого наростання процесів у нелінійних середовищах, при якому певні величини (Наприклад, грошовий капітал, інфляція та ін) необмежено зростають за кінцевий час.

Таким чином, нелінійний позитивний зворотний зв'язок, будучи джерелом прискореного процесу розвитку, сприяє включенню режимів із загостренням. Слід зазначити, що режими із загостренням мають тривалу квазістаціонарну стадію, коли вплив незначних флуктуацій на систему несуттєвий, а переступивши за поріг повільного зростання система розвивається в режимі з загостренням. Поблизу моменту загострення посилюється хаотична складова у розвитку регіональної економічної системи, обумовлена можливістю зростання мікроскопічних змін та їх подальшим розростанням до розмірів макроскопічних. Наслідки такого розростання можуть полягати у порушенні темпів розвитку складної економічної системи, необхідні підтримки її цілісності і стійкості. Коли система входить у режим із загостренням, багаторазово зростають ризики та загрози існування системи як цілісності. Таким чином, регіональна економічна система, що розглядається у конкретний період часу та у певному просторі, перебуває у стані постійного розвитку, трансформації, рівень, глибина та безпека якої визначаються конкретними умовами, а також якістю (ефективністю) управління державних структур. Ефективність системи

управління економічною безпекою регіону залежить від уміння реагувати на випадкові відхилення у її розвитку, які можуть мати конструктивний і деструктивний характер. Вона повинна забезпечувати швидке і гнучке реагування на зміни, що розбещують (негативно позначаються) шляхом переходу до реалізації альтернативних рішень, які повинні бути превентивно підготовлені до реалізації.

Виділимо місце економічної безпеки регіону структурі системи регіонального управління, спираючись на погляди різних дослідників.

В. Л. Ортинський, І. С. Керницький запропонували перше визначення «національної економічної безпеки» як «стану національної економіки, що характеризується її стійкістю, «іммунітетом» до впливу внутрішніх та зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави» [9, с. 8]. У стратегії визначалися об'єкти економічної безпеки України – особистість, суспільство, держава, а також система інституційних відносин у процесі державного регулювання економічної діяльності [9].

Після цього аж до 2017 року країна жила без стратегічних установок у галузі економічної безпеки та, відповідно, без чіткої політики та програми дій щодо забезпечення та захисту національних інтересів в економічній сфері. У серпня 2021 року було затверджено нову «Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» (далі – Стратегію) [10], в якій перераховуються двадцять п'ять основних викликів та загроз економічній безпеці країни. До найбільш актуальних внутрішніх викликів та загроз, зазначених у Стратегії, віднесено: низький обсяг інвестицій у реальний сектор економіки, відставання інформаційно-технологічного розвитку в різних галузях (у тому числі технологій цифрової економіки), недостатньо ефективне державне управління, низька конкурентоспроможність несировинного експорту, високий рівень криміналізації та корупції в економічній сфері, посилення міжрегіональної диференціації за рівнем соціально-економічного розвитку та темпами зростання тощо.

У цьому документі проголошено, що результатом реалізації Стратегії мають стати забезпечення економічного суверенітету України, стійкості національної та регіональної економіки до зовнішніх та внутрішніх викликів та загроз. До недоліків прийнятого стратегічного документа слід віднести нечіт-

кість, а найчастіше – і спірність визначення критеріїв та параметрів, що характеризують національні (у тому числі регіональні) інтереси в галузі економіки та запропоновані для оцінки рівня економічної безпеки країни. На закінчення відзначимо, що застосування основних положень системно-самоорганізаційної теорії до дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки регіонів дозволяє розглядати ЕБ і як сукупність інструментів, що сприяють захисту життєво важливих економічних інтересів регіону, і як найважливішу якісну характеристику регіональної системи, що відображає її здатність підтримувати стійке функціонування та розвиток регіону відповідно до стратегічних

цілей та пріоритетів, забезпечувати нормальні умови життєдіяльності населення, ефективного використання ресурсного потенціалу, захист національних інтересів в економічній сфері.

Висновки. Глибокі зміни, викликані переходом до використання цифрових технологій, значно розширюють масштаби проблем при забезпеченні економічної безпеки. Тому саме функціонування системи регіональної безпеки, що ґрунтується на заходах щодо протидії загрозам та викликам регіональної економіки, сприянню її сталому розвитку, безпосередньо визначає можливості та перспективи стабільного соціально-економічного розвитку регіонів та всієї держави в цілому.

Література:

1. Гесць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: монографія. Х.: ІНЖЕК, 2006. 240 с.
2. Герасимчук З. В., Вавдіюк Н. С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк, Надстир'я, 2006. 244 с.
3. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. К.: НІСД, 2012. 368 с.
4. Шуршин В. О. Особливості формування системи економічної безпеки регіону. Таврійський науковий вісник: збірник наук. праць ХДАУ. Вип. 55. Херсон: Айлант, 2007. С. 227–231.
5. Бланк І. О. Інвестиційний менеджмент: підручник. К.: КНЕУ, 2005. 398 с.
6. Варналій З. С. Економічна безпека: [навч. посіб.]. К.: Знання, 2009. 647 с.
7. Євдокимова Н. М., Кірієнко А. В. Економічна діагностика: навч.-метод. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 110 с.
8. Bak P., Tang C., Wiesenfeld K. Self-Organized Criticality: An Explanation of $1/f$ Noise. *Physical Review Letters*. 1987. Vol. 59. P. 381–384.
9. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник. [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін.] К.: Правова єдність, 2009. 544 с.
10. Указ Президента України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>

УДК 351.759.6:061.1 ЄС

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-8](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-8)

Олена МОГИЛЬ

аспірантка кафедри публічного адміністрування,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», olenamogil167@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3536-7999

Северіон ДАНГАДЗЕ

аспірант кафедри публічного адміністрування,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», kafedrapa@ukr.net

ORCID: 0009-0005-6726-139X

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ОБСТАВИН В УКРАЇНІ

На сьогодні в Україні актуальності набуває процес формування нової системи управління стратегічним розвитком держави, регіонів, громад з урахування важливих потреб в умовах надзвичайних обставин, що стосується, в першу чергу, воєнного стану. Головними механізмами розвитку публічного управління, що спрямовані на підвищення його ефективності через втілення нової моделі стратегування, ефективних інструментів стратегічного планування – фінансовий, соціальний, ринковий. Окрім стратегічного планування, важливе значення для розвитку публічного управління в умовах надзвичайних обставин належить планування у випадку реалізації відповідних загроз, кризових чи надзвичайних обставин. Слід приділити увагу й питанням формування спільних злагоджених дій з реагування на обставини надзвичайного характеру. Відповідно, різні надзвичайні обставини можуть мати схожі наслідки.

Публічне управління в умовах надзвичайних обставин має свої особливі характеристики та відповідні механізми розвитку, що вимагають окремих наукових досліджень з метою вироблення ефективних пропозицій для пріоритетних напрямків підвищення результативності управління країною в період військового протистояння агресії. Поруч із цим, доцільним вбачається для вирішення зазначеного завдання, рівнозначно надати правильну оцінку інституційним трансформаціям, що на сьогодні є в Україні, здійснити характеристику тих змін, що посідають перше місце та яких невідкладно потребує прийняття управлінських рішень та інструментів розроблення стратегічних планів як на державному, так і на місцевому рівнях. Необхідним та важливим кроком на сьогодні для України є імплементація Угоди про асоціацію Європейського Союзу, яка прогнозує здійснення низки відповідних кроків, що, беззаперечно, стосуються надзвичайних обставин у таких секторах як екологізація (захист навколишнього середовища), охорона здоров'я, безпека, державне управління та інші., тобто розвиток публічного управління в умовах надзвичайних обставин потрібно удосконалити через глобалізаційні системи секторальних напрямів.

Ключові слова: публічне управління, надзвичайні умови, розвиток, євроінтеграційний вектор, національна безпека, державна безпека.

Olena Mogyl, Severion Dangadze. EUROPEAN INTEGRATION VECTOR OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER EMERGENCY CIRCUMSTANCES IN UKRAINE

Today in Ukraine, the process of forming a new system of managing the strategic development of the state, regions, and communities, taking into account important needs in the conditions of extraordinary circumstances, which concerns, first of all, martial law, is gaining relevance. The main mechanisms for the development of public administration aimed at increasing its efficiency through the implementation of a new model of strategizing, effective tools of strategic planning are financial, social, and market. In addition to strategic planning, important importance for the development of public administration under extraordinary circumstances is planning in the event of the realization of relevant threats, crisis or extraordinary circumstances. Attention should also be paid to the issues of forming joint coordinated actions to respond to circumstances of an extraordinary nature. Accordingly, different extraordinary circumstances can have similar consequences.

Public management under extraordinary circumstances has its own special characteristics and corresponding development mechanisms, which require separate scientific studies in order to develop effective proposals for priority areas of increasing the effectiveness of the country's management during the period of military resistance to aggression. Along with this, it is considered expedient to solve the specified task, equally to give a correct assessment of the institutional transformations that are currently in Ukraine, to carry out a characterization of those changes that occupy the first place and which urgently require the adoption of management decisions and tools for the development of strategic plans both at the state, and at the local level. A necessary and important step for Ukraine today is the implementation of the Agreement on the Association of the European Union, which predicts the implementation of a number of relevant steps, which undoubtedly relate to extraordinary circumstances in such sectors as greening (environmental protection), health care, security, public administration and others.,

that is, the development of public administration under extraordinary circumstances needs to be improved through globalization systems of sectoral directions.

Key words: public administration, emergency conditions, development, European integration vector, national security, public security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. До ефективних засобів боротьби та подолання наслідків військової агресії РФ належить розвиток партнерських відносин з ЄС, а також участь у різноманітних правоохоронних програмних заходах, відновлення екосистем, які постраждали внаслідок війни й у такий спосіб зближується з новими екологічно «чистими» виробничими мережами.

Першорядною особливістю на сьогодні щодо руху до ЄС є те, що наша держава ціною величезних втрат відстоює свій проєвропейський вибір та здійснює захист ЄС від агресії РФ. На противагу від інших країн, які претендують на вступ до ЄС, на українському напрямі зосереджений цілий комплекс політичних та безпекових детермінант геополітичного масштабу, що мають ключове значення для майбутнього як всієї Європи, так і цілого світу. В цьому полягає ексклюзивність та значення євроінтеграції нашої країни [1, с. 62].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців приділяють уваги розвитку публічного управління. В період воєнного стану України це питання глобалізаційного характеру до якого українські науковці звертаються через євроінтеграційний вектор, а саме: в наукових доробках за редакцією Д.В. Карамішев досліджено особливості реалізації національних інтересів України в умовах глобальних викликів, проаналізовано організаційно-правове забезпечення процесів європейської інтеграції, визначено фінансово-економічні й соціогуманітарні аспекти формування та реалізації політики європейської інтеграції України на сучасному етапі [2, с. 5–163].

Науковець У.В. Мовчан в своїх наукових працях розглядає стратегічне спрямування в протистоянні існуючим безпековим загрозам, що надало б можливість детальніше та більш ґрунтовно здійснити підготовку до їх настання. Українська держава показує не тільки гідне, але й по-справжньому міцне протистояння ворогу, відбиваючи на різних сторонах атаки. Дослідник зазначає, що держава має використати цей урок для майбутнього та негайного вдосконалення та покращення процесів стратегічного планування, і не тільки в секторі оборони та безпеки, а також в діапазоні всього політичного та правового розвитку країни [3, с. 25].

Не менш важливими є наукові доробки О.О. Резнікова, щодо удосконалення плану-

вання в умовах надзвичайних обставин та процес розвитку міжнародного співробітництва. Зазначається про те, що варто сконцентрувати зусилля на отриманні представниками органів публічної влади та місцевого самоврядування України відповідних, належних знань та навичок щодо підготовки планів на випадок кризових обставин надзвичайного характеру, здійснити проведення оглядів з питань, що стосуються готовності, у тому числі й проводити організацію та реалізовувати спільні з представниками НАТО навчань, тренувань [4, с. 404].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах надзвичайних обставин розвиток публічного управління, який впливає на активізацію реагування державних та місцевих органів влади на результативне управління, розглядається через відповідні механізми розвитку. Тому на сьогодні є актуальним вирішення питань для України імплементація Угоди про асоціацію ЄС, яка прогнозує здійснення низки відповідних кроків, що, беззаперечно, стосуються надзвичайних обставин у таких секторах як екологізація, охорона здоров'я, безпека, державне управління тощо.

Мета статті. Обґрунтувати євроінтеграційний вектор розвитку публічного управління в умовах надзвичайних обставин в Україні

Виклад основного матеріалу. Україні слід досить швидко втілювати необхідні реформи та з повною потужністю використати ті можливості, що відкрила війна. Досвід східноєвропейських країн теж засвідчує, що позитивні зрушення та позитивні переваги євроінтеграції у вигляді збільшення прямих іноземних інвестицій можливо побачити раніше, ніж Українська держава офіційно вступить до ЄС, адже сам інтеграційний процес робить державу більш привабливою для інвестиційних вкладень. Безумовно, для цього Україна має провести цілий ряд відповідних реформи. Для того, щоб ці реформи були успішними до них має приєднатися українське суспільство, щоб нові приписи не були сприйняті як щось таке «нав'язане згори». І для цього саме уряд, громадянське суспільство та бізнес повинні чітко розуміти стратегічну місію інтеграції України до ЄС, першорядні моменти для її реалізації. Тому цю стратегію Україна та Європейський Союз повинні спільно розробити [5, с. 19–20].

На сьогодні на першому місці тема безпеки для України є найбільш пріоритетною та акту-

альною. Так, представники експертної спільноти, характеризуючи найважливіші сфери (напрями) співробітництва з ЄС, виділяють співробітництво з ЄС у сфері безпеки – 75%, а не менш важливим аспектом – 76% визначають реалізацію спільних проєктів щодо відновлення та відбудови зруйнованих об'єктів України. Важливість цього напрямку викликана значними масштабними руйнуваннями, в тому числі енергетичної інфраструктури держави, житлового фонду в результаті ракетного терору рф [1, с. 85].

Відповідно до Указу Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 було затверджено Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни [6], де окреслено головні завдання Національної ради, зокрема:

- підготовка плану заходів для післявоєнного відновлення й розвитку країни, що передбачає поновлення й розвиток соціальної, транспортної, медичної, комунальної, енергетичної інфраструктури, військово-промислового комплексу, структурну трансформацію та перезавантаження економіки, а також заходи з питань підтримки сімей, безробітних, громадян, що опинилися в надскладних обставинах після війни, відбудова об'єктів культурної спадщини;

- чітке окреслення пропозицій реформ, що мають пріоритетне значення, їх втілення, що

є вкрай важливим у воєнний та післявоєнний час, окреслення та напрацювання пропозицій, що стосуються пріоритетних реформ, прийняття й втілення яких є вкрай важливими у воєнний і післявоєнний час;

- підготовка рушійних ініціатив, проєктів законодавчих актів, що будуть сприяти ефективній роботі країни у воєнний і післявоєнний період.

4–5 липня 2022 року відбувалася Міжнародна конференція в Лугано (Швейцарія), де було презентовано План відновлення Української держави.

Відповідно, напрацьований проєкт Плану відновлення та модернізації України Національною радою з відновлення України від наслідків війни визначає перелік заходів для післявоєнного відновлення, розвитку України, рекомендації пріоритетних реформ, стратегічних ініціатив, а також перелік правових актів для відновлення України. Зазначається, що основна мета Плану – це не лише поновлення зруйнованих об'єктів, але й тотальна трансформація країни у нову, європейську, що побудована на принципах зеленої економіки [7].

Відповідно, план відновлення поділяється на три етапи, має три ключові цілі, а також принципи, що розміщено на рисунку 1 [8, с. 9].

План відновлення складається з 15 національних програм, що об'єднані в три секторальні напрямки:

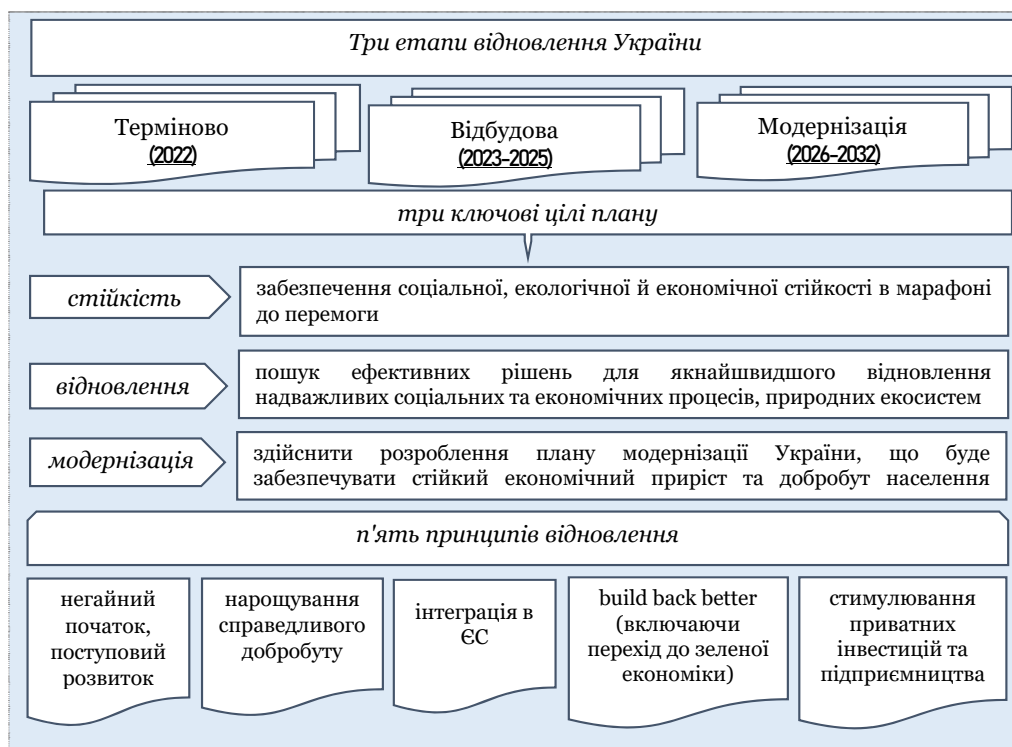

Рис. 1. Етапи, цілі та принципи плану відновлення України

- стратегічний імператив (інтеграція в Європейський Союз, безпека, енергетика та довкілля);

- сприятливі фактори (покращення бізнес-середовища, доступ до екстреного (негайного) фінансування, макрофінансова стабільність);

- рушії відновлення (розвиток економічних секторів із доданою вартістю, модернізація житла, питання освіти тощо).

В цьому контексті слід зазначити про позиції щодо бачення відновлення України й європейських партнерів та Світового банку. Так, бачення Європейської Комісії щодо відновлення України зафіксована у комюніке COM(2022) 233 “Ukraine Relief and Reconstruction” від 18 травня 2022 року [99].

Європейська Комісія вбачає основними цілями плану відбудови наступні складові: відбудова України від наслідків війни; створення фундаментальних засад для вільної країни, що успішно розвивається та заснована на європейських цінностях й надбаннях, об’єднана в спільну європейську та світову економіку; забезпечення підтримки України на шляху до інтеграції ЄС.

До ключових елементів відбудови України Європейської Комісії відносить наступні:

- відбудова та відновлення країни (житла, інфраструктури, медичних послуг, шкіл), зокрема енергетичної, цифрової стійкості, що мають відповідати новітнім європейським стандартам;

- продовження модернізаційних процесів в країні (інституціях) для гарантування належного врядування, поваги до верховенства права через надання належної підтримки адміністративного потенціалу, технічної допомоги (у тому числі як на місцевому, так і на регіональному рівнях);

- втілення структурного та балансуєчого порядку денного для посилення спроможності економічної та соціальної інтеграції українського народу з ЄС у відповідності до її європейського шляху;

- сприяння в відновлення економіки та суспільства, допомагати сталій, інклюзивній економічній конкурентоспроможності, торгівлі, розвитку приватного сектору, одночасно здійснювати сприяючи зеленій й цифровій трансформації України.

Варто зазначити, що на відміну від українського плану відбудови, Європейська Комісія не пропонує секторальних завдань/проектів, а хоче бачити близький зв’язок самого процесу відбудови із розширеним (розгорнутим) порядком здійснення реформ.

Світовий банк запропонував своє бачення щодо відновлення України у неформальній

аналітичній записці “Relief, Recovery and Resilient Reconstruction: Supporting Ukraine’s Immediate and Medium-Term Economic Needs” (квітень 2022 року) [10] та виокремлює три шляхи відбудови та відновлення України: надання допомоги в період війни; відновлення та відбудова після війни; стійка відбудова, середньострокова стратегія.

Слід зазначити, що бачення Світового банку, на протигагу Європейській Комісії різняться. Так, Світовий банк зосереджений на детальній меті та завданнях, особливо це стосується третього етапу. Поглиблена увага прикута до питань макроекономічної стабільності, стимулюванню рушійного приватного сектору, відновленню державних (соціальних) послуг, побудові нової інфраструктури – енергетичної, транспортної та ін. Також значну увагу приділено питанням енергетики й сільського господарства.

Проведений аналіз концептуальних основ бачення відновлення та розбудови нашої країни з позицій не лише української влади, а й Європейської Комісії та Світового банку дозволяє зробити короткі узагальнення, про спільну об’єднуючу тенденцію щодо відбудови, яка враховує не лише подолання прямих наслідків війни – відновлення будівель, доріг, мостів, але й охоплює стратегічний план розвитку України в середньостроковий період. Об’єднуючим фактом є поділ відновлення країни на етапи [8, с. 9–11].

Як уже зазначалося, Національна рада зробила план відповідних заходів та пропозицій для відновлення країни, що включає 24 групи за відповідними напрямками. У цьому підрозділі зупинимося більш детально на окремих напрямках, що безпосередньо стосуються предмету нашого дослідження.

Так, у розділі матеріалів робочої групи «Європейська інтеграція» основними цілями визначено: забезпечення підтримки ЄС Плану відновлення країни, здійснення виконання Угоди про асоціацію, забезпечення безупинної й послідовної європейської інтеграції та оперативну комунікацію для сприяння членства України в ЄС, а також всередині держави; здійснення підтримки економіки, а також посилення секторальних взаємозв’язків з країнами ЄС; поглиблення інституційної спроможності між КМУ, центральними органами влади та ВРУ з ціллю імплементації *acquis communautaire* щодо європейської інтеграції; втілення інклюзивного підходу для прийняття управлінських рішень, формування дорожніх карт, напрацювання законодавчих документів для досягнення зворотної відповіді від реального економічного сектору [11].

В період війни сектор охорони здоров'я є досить постраждалим та вкрай вразливим. Фундаментальне завдання, що на сьогодні стоїть перед органами публічної влади – забезпечення захищеності здоров'я людей через попередження раннього виникнення й виявлення надзвичайних обставин, а також результативного реагування на ці обставини.

Головна ціль втілення Плану відновлення у сфері охорони здоров'я – це відновлення, розвиток системи охорони здоров'я, що з новою якістю, загальнодоступністю послуг зможуть належним чином задовольняти потреби громадян.

Було визначено низку заходів для забезпечення цієї мети, серед яких варто виокремити ті, що корелюють з нашою проблематикою та стосуються надзвичайних обставин. Серед пріоритетних напрямків (цілей), зокрема:

- відповідне посилення медичних послуг, що будуть задовольняти особливі потреби населення (включаючи також ВПО, ветеранів війни), що виникли внаслідок війни та передбачає реабілітаційну допомогу, послуги з психічного здоров'я, що наближені до людини й громад, розвиток ортопедичних, опікових, травматологічних, та послуг, що стосуються інтенсивної терапії, а також поліпшення (покращення) пакетів програми медичних гарантій, що будуть враховувати різні потреб ветеранів війни, людей, що постраждали від воєнних дій;

- відповідне посилення системи громадського здоров'я, готовності до надзвичайних обставин в сфері охорони здоров'я, що передбачає гарантування якісного функціонування спроможного механізму громадського здоров'я, що сприятиме збереження та зміцненню здоров'я людей, попередження хвороб, вчасне виявлення викликів, що постають для здоров'я, реагування на них, утворення комплексної координаційно механізму в системі громадського здоров'я; забезпечення ефективного функціонування системи (національної) крові, що буде сприяти забезпеченню якісного гарантування країною рівноправного, своєчасного доступу громадян (пацієнтів) до безпечних, якісних складових донорської крові в достатній кількості [12, с. 4–5].

Питання екологічної безпеки наразі є вкрай важливим, оскільки може спричинити негативні явища природного, техногенного напрямку та створити умови надзвичайних обставин для територій та людей. У плані відновлення та відбудови нашої держави присвячено розділ, що стосується екологічної безпеки.

Ключовою метою повоєнного відновлення України визначено безпечне та чисте

довкілля, що спрямовано на процес зближення кліматичних цілей до всіх секторів економіки та суспільного життя, зведення до мінімуму ризиків, що стосуються екологічної безпеки, якісне забезпечення управління відходами, раціональне використання природних ресурсів, поновлення, розвиток природоохоронних територій, втілення європейських стандартів публічного управління в галузі охорони довкілля.

Розглядаючи питання відбудови та відновлення Української держави варто згадати про підписаний 12 грудня 2022 року у Парижі Меморандум про розуміння між Урядом України та Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) [13] про створення та впровадження інструментів щодо залучення приватних інвесторів для відбудови та відновлення інфраструктури. В рамках цього проєкту IFC буде надавати допомогу нашій країні для відновлення й залучення інвестицій в інфраструктуру.

Отже, ця співпраця буде побудована на допомозі IFC для пошуку та відбору пріоритетних проєктів щодо відновлення України, створення сприятливого середовища для пошуку приватних інвестицій, зокрема мова йде про проєкти державно-приватного партнерства – транспорт, соціальна інфраструктура, енергетика, логістика.

Відсутність в Україні стратегії глобального правового та політичного розвитку спричиняє певні неузгодженості в різного напрямку стратегічних документах, зокрема це стосується термінологічної визначеності понять, запланованих планах відповідних дій, термінах виконання стратегій. Так, всі документи стратегічного спрямування мають розроблятися у належності до цілісної та єдиної методології та складатися не лише з концептуальних засадничих ідей, але й мати точний план дій, відповідні індикатори, упорядковану систему оцінки й моніторингу, окреслене коло відповідальних установ (осіб) [3, с. 25].

Для євроінтеграційних процесів Україна не може взяти за основу шаблони східноєвропейських країн, однак сучасні виклики, що пов'язані з повоєнним відновленням країни, загрози зі сторони РФ для забезпечення європейської безпеки утворюють якісно новий поштовх. Саме тому вступ Української держави має відбуватися на відповідних принципах, зокрема:

- 1) маємо говорити не про «відновлення» України, а про її трансформацію, що має охоплювати не лише горизонтальні, але й галузеві питання. Всеохоплююча трансформація буде ефективною та результативною, якщо зміни

матимуть масштабний і рушійний характер, тобто ця трансформація має відбуватися швидко та якісною, зберігаючи при цьому швидкість без заподіяння шкоди для якості. Трансформаційні процеси та вступ до ЄС повинні відбуватися не просто рівночасно, паралельно – це має бути цілісний всеохоплюючий інтегрований процес під спільним управлінням ЄС та України;

2) швидкість, оперативність та своєчасність має ключове значення, адже лише пришвидшені, незворотні зміни мають змогу зміцнити довіру українських інституцій, та України у цілому. Так, еволюційний підхід буде розумітися як затягування фундаментальних змін, понизить стійкість та дасть рф більше часу для її руйнівної, негативної діяльності;

3) безпеці буде відведено провідне місце в період трансформаційних змін та вступу до ЄС. Відповідно, вступ нашої країни матиме принципові відмінності від попередніх прикладів країн, що вступили до ЄС. У цьому аспекті важливу роль відіграє управління ризиками, що є надзвичайно важливим, оскільки всеохоплююча трансформація можлива лише за умови, що суб'єкти економіки (уряди, приватні підприємства, міжнародні фінансові інституції) будуть чітко переконані, що зможуть здійснювати керівництво своїми ризиками незагрозово та економічно ефективно;

4) комплекс якісних змін має будуватися на чіткій об'єднаній стратегії Україна-ЄС. Україна має визначитися сама що та яким чином робити і це має бути наша відповідальність, але має бути алгоритм чіткої спільної стратегії та відповідних дій, щоб мати змогу отримати довіру й імпульс. Так, відповідно для органів місцевого самоврядування мають бути надані більш ширші повноваження для прийняття рішень. Також трансформація має бути більш відкритою і для інститутів громадянського

суспільства, адже їхня результативна, інституційно гарантована участь на сьогодні має вкрай важливе значення. Організація щодо відбудови та відновлення насамперед має здійснити поправки щодо обмеження інституційної спроможності, забезпечити прозорість, відкритість та ефективність процесу в Українській державі [5, с. 41–42].

Отже, уряд України та міжнародні партнери мають спільне розуміння повоєнного відновлення країни, що має за ціль не лише подолання прямих наслідків військової агресії рф, але й спільний стратегічний план в середньостроковій перспективі щодо подальшого розвитку. Окрім цього об'єднуючим фактом є розподіл процесу відновлення на три етапи (терміново, відбудова, модернізація).

Висновок. Після закінчення війни важливе значення для України матимуть такі подальші кроки – підвищений рівень оборонної здатності країни та реагування на обставини надзвичайного характеру, поглиблена співпраця з міжнародними партнерами, відновлення економіки країни, підвищення рівня ефективного публічно управління та інше. Не дивлячись на такі позитивні обставини як розгорнута зовнішня підтримка України, наразі залишається надзвичайно важливим у найкоротші терміни (в період коротко- та середньострокової перспективи) забезпечити економічну стійкість – невідкладне втілення реформ та повоєнну відбудову.

Українську державу потрібно не просто відбудувати, а відбудувати кращою, аніж вона була. Тому відбудова буде вимагатиме скоординованих дій органів публічної влади для поєднання надзвичайних заходів, що мають бути націлені на усунення наслідків військового вторгнення, структурних реформ, які будуть цілеспрямовані на вирішення існуючих в країні проблем.

Література:

1. Пашков М., Маркевич К., Стецюк П., Чекунова С. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. Аналітична доповідь. № 1–2 (187–188). 2022. 132 с.
2. Кармишев Д. В., Мирна Н. В., Величко Л. Ю. та ін. Євроінтеграційний вектор розвитку та реалізація національних Є24 інтересів України : монографія. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2021. 204 с.
3. Мовчан У. В. Проблеми стратегічного планування в Україні в контексті повномасштабної війни. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2(54). 2022. С. 23–26.
4. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
5. Відбудова України: принципи та політика. За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. 2022. 508 с.
6. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
7. Оприлюднили проєкт Плану відновлення України. Офіц. сайт Укріформ. 2022. URL: <http://surl.li/nlfbs>

8. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». 2022. 32 с. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/658/files/zelene-vidnovlennyaafinal.pdf>
9. Ukraine relief and reconstruction. Communication from the commission to the European parliament, the European council, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. URL: <http://surl.li/nlfbh>
10. Relief, Recovery and Resilient Reconstruction: Supporting Ukraine's Immediate and Medium-Term Economic Needs (English). URL: <http://surl.li/nlfaz>
11. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/european-integration.pdf>
12. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Охорона здоров'я». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/health-care.pdf>
13. Україна та IFC підписали меморандум щодо створення механізмів із залучення приватних інвесторів до відновлення. Офіц. Сайт: Урядовий портал. 12 грудня 2022 року. URL: <http://surl.li/nlfcf>
14. Semenets-Orlova, I. A. (2015). Stratehichne upravlinnia yak systemnyi zasib upravlinnia osvitimy zminamy. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, (3), 52–60.
15. Radchenko O., Kovach V., Radchenko O., Kriukov O., Sydorchuk L., Sharov P., Semenets-Orlova, I. Principles of natural capital preservation in the context of strategy of state environmental safety. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 280). 2021. EDP Sciences.
16. Semenets-Orlova I. A., Kyselova, Y. Y. Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities. *Публічне урядування*, 2018. (4), 264–273.
17. Semenets-Orlova I., Shevchuk R., Plish B., Moshnin A., Chmyr Y., Poliuliakh R. Human-centered approach in new development tendencies of value-oriented public administration: Potential of education. 2022.

УДК 35.077.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-9)

Нікіта ПАВЛОВ

аспірант, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, nekitpavlov170498@gmail.com

ORCID: 0009-0006-5318-3893

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ЄВРОПА ТА УКРАЇНА (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку інститутів електронного урядування та електронної демократії в Європі та Україні. Дослідження виконано з використанням системи загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Основним став історичний підхід. Було використано методи аналізу та синтезу, системний метод. Результати. В статті досліджено розвиток які пройшли інститути електронного урядування та електронної демократії в Європейському союзі та Україні з моменту свого виникнення до нашого часу. Здійснено аналіз нормативних документів Європейського союзу та національного законодавства якими регламентується реалізація зазначених інститутів. Наголошено, що актуальність більш глибокого дослідження електронного урядування та електронної демократії, обумовлене об'єктивними процесами розвитку інформаційних технологій та потребою розуміння, як ці технології можуть бути використані для покращення управління, залучення громадян до політичного процесу та створення більш відкритого та прозорого суспільства. В ході дослідження сучасного етапу запровадження зазначених інститутів в Україні, згадано про Єдиний державний веб портал електронних послуг та Реєстр адміністративних послуг (Портал Дія). Згадано, що в 2019 році шляхом ліквідації Державного агентства з питань електронного урядування України було створено новий орган – Міністерство цифрової трансформації України.

Висновки. Розвиток електронного урядування в ЄС поділено на чотири основні етапи: початковий, розвиток електронних послуг, стандартизація та стратегічний розвиток, розширення діапазону послуг у сучасності. Кожен з цих етапів став внеском у формування сучасних систем електронного урядування. Україна розпочала активне впровадження електронного урядування у 2014 році з утворенням Державного агентства з питань електронного урядування України. Прийняття Концепції розвитку електронного урядування заклало основу для подальших реформ у цій сфері.

Ключові слова: адміністративна послуга, демократія, електронна інформаційна система, Єдиний державний вебпортал електронних послуг, інформаційна супермагістраль, урядування.

Nikita Pavlov. ELECTRONIC GOVERNANCE AND ELECTRONIC DEMOCRACY: EUROPE AND UKRAINE (HISTORICAL ASPECT)

The purpose of the article is to study the current state of development of e-government and e-democracy institutes in Europe and in Ukraine. The research was carried out using a system of general and scientific and special methods of cognition. The historical approach became the fundamental one. The methods of analysis and synthesis, and the system method were used. The results. The article examines the development of e-governance and e-democracy institutions in the European Union and Ukraine from the moment of their inception to the present time. An analysis of the European Union normative documents and national legislation regulating the implementation of these institutes was carried out. It is emphasized that the relevance of the e-governance and e-democracy deeper study is stipulated by the objective processes of information technologies development and the necessity to understand how these technologies can be used to improve governance, citizens' involvement in the political process and a more open and transparent society formation. In the course of the study of the current stage of the implementation of the mentioned institutes in Ukraine, the Unified State Web Portal of electronic services and the Register of Administrative Services (Diya Portal) were mentioned. It was mentioned that in 2019, through the liquidation of the State Agency for e-Government of Ukraine, a new institution was created – the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, which was fully entrusted with the formation and implementation of state policy in the field of e-government and e-democracy. The list of services that citizens and businesses can receive on the Unified State Web Portal of Electronic Services has been clarified.

Conclusions. The development of electronic governance in the EU is divided into four main stages: initial, development of electronic services, standardization and strategic development, expansion of the range of services in modern times. Each of these stages contributed to the formation of modern electronic government systems. Ukraine began active implementation of e-government in 2014 with the formation of the State Agency for e-Government of Ukraine. The adoption of the Concept of e-Government Development laid the foundation for further reforms in this area.

Key words: administrative service, democracy, electronic information system, Unified state web portal of electronic services, information superhighway, governance.

Постановка проблеми. У наш час Інтернет став невід'ємною частиною життя багатьох людей, а активний розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) змусив органи публічної влади різних держав активно реагувати на розвиток Інтер-

нету та використовувати його можливості для удосконалення своєї діяльності. Основоположниками таких понять як електронне урядування та електронна демократія стали держави Західної правової моделі, в яких такі інститути почали поступово впроваджуватися на початку XXI ст. Враховуючи кардинальну зміну політичного курсу України на європейську модель публічного управління після Революції гідності, еліти нашої держави більш активно почали піднімати питання стосовно введення в Україні механізмів надання публічних послуг громадянам за допомогою використання мережі Інтернет. За останні 10 років надання більшості адміністративних послуг громадянам стало можливим за допомогою комп'ютера чи смартфона, і в останні роки ця ситуація змінилась тільки у бік покращення. Через це виникла необхідність більш глибокого дослідження електронного врядування та електронної демократії, яке допомагає розуміти, як ці технології можуть бути використані для покращення управління, залучення громадян до політичного процесу та створення більш відкритого та прозорого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика питань е-демократії та електронного урядування стало предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців, таких як: О. Баранов, М. Демкова, С. Дзюба, А. Єфанов, І. Жилиєв, Е. Клепець, Ю. Місников, О. Арво, Т. Попова, І. Рубан, А. Семенченко, С. Чукут, А. Ємельянова, С. Лобойко, К. Іванченко та інші.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку інститутів електронного урядування та електронної демократії в Європі та Україні.

Дослідження історії розвитку будь-якого процесу має важливе значення для розуміння його природи, впливу на сучасність та майбутнє, а також для розвитку теорій та методології, пов'язаних з цим процесом, тому для необхідності більш глибокого розуміння інститутів про які йдеться через орієнтацію на європейську модель необхідно з'ясувати як же вони виникли та розвивались у Європейському союзі.

Умовною точкою відліку в розвитку електронного врядування в державах ЄС можна вважати доповідь Мартіна Бангемана, яка була названа «Інформаційна супермагістраль» (Information superhighway). Ця доповідь була представлена в 1993 році та здійснила значний вплив на технологічну політику та практику урядування. Вона була присвячена розвитку інформаційних технологій і їх впливу

на суспільство та економіку. Бангеман, який на той момент очолював Раду з науково-технічного консультування адміністрації президента США, висунув ідею про створення «інформаційної супермагістралі», яка б забезпечувала швидкий обмін даними між людьми, урядовими органами та бізнесом, визначив важливість розробки інформаційних технологій і їх застосування в урядових структурах. Він висунув ідею про те, що електронне урядування може зробити уряд більш ефективним, прозорим і доступним для громадян. Результатом цієї доповіді стало те, що було розпочато значний розвиток електронного урядування, що привело до запровадження різноманітних електронних сервісів для громадян, покращення електронного доступу до урядової інформації, а також удосконалення внутрішньої ефективності урядових структур за допомогою інформаційних технологій [7].

Загалом можна умовно розділити розвиток електронного урядування в Європі на 4 етапи:

Початковий етап (1990–2000-і роки): Перші кроки в розвитку електронного урядування в Європі були пов'язані зі створенням електронних інформаційних систем для покращення внутрішньої ефективності урядових структур. На цьому етапі акцент робився на автоматизації процесів та електронному обміні даними між урядовими органами.

В 2000 році Європейською комісією було прийнято документ під назвою «Європа – інформаційне суспільство для всіх», який було спрямовано на розвиток інформаційного суспільства в країнах Європейського Союзу. Основна мета цього документа полягала у тому, щоб Європа була готова до цифрового віку та могла використовувати потенціал інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності, ефективності та інноваційності. Основні напрямки концепції «Еуроге» включали: сприяння розвитку інфраструктури Інтернету, забезпечення доступу до Інтернету для всіх громадян; підтримка використання електронних послуг у сферах освіти, здоров'я, державного управління, стимулювання розвитку інформаційних технологій в бізнесі; підтримка досліджень та розвитку в галузі інформаційних технологій, збільшення використання електронної торгівлі; розробка заходів з кібербезпеки, захист особистих даних, боротьба з кіберзлочинністю, тощо [8].

Електронні послуги (2000-і роки): У цей період в Європі активно розроблялися та впроваджувалися електронні послуги для громадян і бізнесу. Це означало створення онлайн-платформ для здійснення різних адмі-

ністративних процедур, таких як подання податкових звітів, реєстрація бізнесу тощо.

В ході подальшого розвитку для досягнення цілей визначених документом «eЄвропа – інформаційне суспільство для всіх», було прийнято концепцію «eEurope 2002» цілями якої стали: підвищення доступності Інтернету та його використання в усіх сферах життя, включаючи освіту, бізнес, здоров'я, державне управління; забезпечення конкурентоспроможності європейських компаній шляхом стимулювання використання інформаційних технологій в бізнесі та сприяння розвитку електронної торгівлі; зміцнення безпеки та довіри в інтернеті шляхом розробки відповідних політик і технологічних заходів; підтримка державного сектору у впровадженні електронних послуг та цифрового уряду, тощо [9].

А також концепції «eEurope 2005» цілями якої стали: подальше підвищення доступності Інтернету та розширення використання електронних послуг у всіх сферах суспільства, зокрема в освіті, охороні здоров'я, державному управлінні та бізнесі; зміцнення конкурентоспроможності європейських компаній шляхом просування цифрових технологій, включаючи електронну торгівлю та електронні бізнес-процеси; забезпечення безпеки та конфіденційності в інтернеті шляхом розробки ефективних заходів кіберзахисту та політик захисту особистих даних, підтримка впровадження електронних державних послуг та цифрового уряду для поліпшення доступності та ефективності державного управління; забезпечення інклюзивного розвитку інформаційного суспільства, зокрема забезпечення доступу до інформаційних технологій для всіх шарів населення та усунення цифрового розриву [10].

В 2005 році Європейською комісією було прийнято концепцію «i2010: Інформаційне суспільство та медіа для зростання та створення робочих місць», основними цілями якої стали: підвищення доступності та використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для всіх громадян, бізнесу та державного сектору, що включає розвиток інфраструктури, доступ до широкосмугового Інтернету, підтримку програм для стимулювання використання ІКТ у всіх сферах життя; стимулювання інновацій в галузі ІКТ та медіа з метою підвищення конкурентоспроможності європейської економіки, підтримку досліджень та розвитку нових технологій, сприяння стартапам та інноваційним підприємствам; зміцнення цифрового внеску у розвиток культури, освіти та підвищення

інформаційної грамотності, підтримку цифровізації культурних та освітніх ресурсів, розвиток електронної освіти та навчальних платформ; створення сприятливих умов для розвитку цифрового однорідного ринку в Європейському Союзі, розробку політик та стандартів, сприяння вільному руху даних та послуг в межах ЄС, а також зниження адміністративних перешкод; забезпечення безпеки та конфіденційності в інтернеті шляхом розробки відповідних заходів і політик, захист персональних даних, боротьбу з кіберзлочинністю та підвищення кібербезпеки [11].

Стратегії та стандартизація (2010-і роки): За останні десятиріччя було прийнято різні стратегії та ініціативи для сприяння розвитку електронного урядування, такі як Цифрова програма ЄС, яка спрямована на забезпечення доступності електронних послуг для всіх громадян. Також були встановлені стандартизовані протоколи та інтероперабельність для забезпечення сумісності між різними системами електронного урядування.

Врешті в 2010 році в рамках прийнятої Європейською радою стратегії соціально-економічного розвитку ЄС «Europe2020» було ухвалено одну з її флагманських ініціатив: «Цифровий порядок денний для Європи» (Digital agenda for Europe) який є головним діючим документом на якому базується розвиток іноформаційного простору ЄС [12].

Розширення діапазону послуг (сучасність): Нинішні тенденції включають розширення спектру електронних послуг, впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект та блокчейн, для покращення якості та доступності послуг, а також підвищення рівня цифрової грамотності серед громадян.

Що стосується України, то активно запровадження інституту електронного урядування в нашій країні розпочалося зі створенням у 2014 році: урядом шляхом реорганізації Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України було утворено Державне агентство з питань електронного урядування України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну політику у сферах інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства. Основними цілями зазначеного агентства було визначено: реалізацію державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розви-

тку інформаційного суспільства та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері [1].

Відповідно до Указу Президента України від 12.01.2015 р. № 5 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 р. № 275 «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог [2].

В рамках реалізації вищевказаних документів, в 2017 році урядом України було схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, реалізацію якої було передбачено на період до 2020 року. Документом було визначено напрями, механізми і строки формування ефективної системи електронного урядування в Україні для задоволення інтересів та потреб фізичних і юридичних осіб, вдосконалення системи державного управління, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку держави. Передбачалось, що реалізація Концепції дасть змогу: підвищити ефективність роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування та досягти якісно нового рівня управління державою, що базується на принципах результативності, ефективності, прозорості, відкритості, доступності, довіри та підзвітності; покращити якість надання публічних послуг фізичним та юридичним особам відповідно до європейських вимог, а також забезпечити необхідну мобільність й конкурентоспроможність громадян та суб'єктів господарювання у сучасних економічних умовах; мінімізувати корупційні ризики при виконанні владних повноважень; покращити інвестиційну привабливість, діловий клімат та конкурентоспроможність країни; стимулювати соціально-економічний розвиток в Україні.

Вказана концепція була нормативно закріплена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 649-р від 20.09.2017 року «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» яким було визначено, що електронне урядування – форма органі-

зації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян.

Вищевказаним документом також було визначено що з огляду на міжнародний досвід розвиток електронного урядування є одним з основних факторів забезпечення успішності реформування та підвищення конкурентоспроможності країни.

Визначено такі першочергові проблеми: економічна криза, що призвела до зменшення обсягу фінансування завдань та проектів у сфері розвитку електронного урядування; низька якість, ефективність та результативність реалізації проектів і завдань у зазначеній сфері; несформованість та недосконалість нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку електронного урядування; низька якість управління розробленням, впровадженням, підтримкою функціонування та розвитком інформаційно-телекомунікаційних систем (бази даних, реєстри тощо) та ресурсів (центри обробки даних, телекомунікаційні мережі тощо) органів влади; несформованість базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури електронного урядування як техніко-технологічної основи для реалізації всіх проектів і завдань у зазначеній сфері та ін.

А також визначено заходи спрямовані на подолання зазначених проблем: модернізація публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; модернізація державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; управління розвитком електронного урядування [3].

На виконання зазначеної Концепції урядом було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 1137 від 04.12.2019 року «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» яким створено Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал Дія) та визначено основні завдання цього порталу, його функціональні можливості та суб'єктів.

Вищезазначеною постановою визначено, що Портал Дія – організована сукупність інформаційно-комунікаційних, інформаційних систем, які діють як єдине ціле та у взаємодії з іншими інформаційними та інформаційно-комунікаційними системами.

Портал Дія організаційно-технічно складається, зокрема, з мобільного додатка Порталу Дія (Дія), освітнього мобільного додатка «Мрія», Реєстру адміністративних послуг, електронного кабінету користувача, мобільних додатків, інформаційних систем, підсистеми перевірки даних, інших складових.

Реєстр адміністративних послуг є єдиною базою даних про адміністративні послуги, яка формується з метою ведення обліку адміністративних послуг та надання інформації про них. Для обробки відомостей про адміністративні послуги засобами Порталу Дія найменування послуг кодуються у визначеному Мінцифри порядку. Суб'єкти розгляду звернень та органи, що утворили центри надання адміністративних послуг, зобов'язані застосовувати кодування під час документування процедур надання адміністративних послуг [4].

В 2019 році шляхом ліквідації Державного агентства з питань електронного урядування України було створено новий орган – Міністерство цифрової трансформації України. Це Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтегрованості, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг [5].

Варто зазначити, що «Єдиний державний веб-портал електронних послуг» (Е-держпослуги) – це онлайн-платформа, створена для надання громадянам та бізнесу можливості отримання різноманітних державних послуг в електронному форматі. Цей портал створений з метою спрощення взаємодії між урядовими органами та громадянами, а також зменшення бюрократичних процедур та часу на їх виконання.

На Єдиному державному веб-порталі електронних послуг громадяни та бізнес можуть: 1) подавати заяви та документи онлайн (громадяни можуть здійснювати різні адміністративні процедури та подавати різноманітні заяви безпосередньо через веб-портал); 2) отримувати інформацію про доступні послуги та їх умови (портал надає інформацію про всі доступні державні послуги, їх умови надання, необхідні документи та процедури); 3) проводити онлайн-оплату послуг (деякі послуги можна оплатити безпосередньо через портал, що спрощує процес отримання послуг та зменшує необхідність особисто відвідувати офіси); 4) відстежувати статус заявок та документів (громадяни мають можливість відстежувати статус обробки своїх заявок та документів через особистий кабінет на порталі); 5) отримувати електронні версії документів (після обробки заявки громадяни можуть отримати електронні версії необхідних документів безпосередньо через портал).

Одним з найбільших досягнень нашої держави у цій сфері можна вважати те, що Україна стала однією з небагатьох країн у світі, яка запустила цифрові паспорти. Так у 2021 році Верховною радою було внесено зміни до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» яким паспорт громадянина України та закордонний паспорт які містилися в додатку Дія було законодавчо прирівняні до фізичних паспортів [6]. З часом перелік документів які додавалися в додаток значно розширився. Хоча існуючий нині перелік не є вичерпним і в найближчих планах додати до нього також військовий квиток та дозвіл на зброю. В цілому ж, електронне урядування не лише спрощує взаємодію між урядом і громадянами, а й сприяє покращенню якості управління та підвищенню ефективності державних органів.

Висновки. Таким чином, дослідження історії розвитку електронного урядування є важливим для розуміння його сучасного стану та майбутніх перспектив, дозволяючи глибше розуміти, відповідне явище. Впровадження концепції «Інформаційної супермагістралі» у 1993 році стало ключовим етапом у розвитку інформаційних технологій та електронного урядування на теренах західного світу. Розвиток електронного урядування в ЄС поділено на чотири основні етапи: початковий, розвиток електронних послуг, стандартизація та стратегічний розвиток, розширення діапазону послуг у сучасності. Кожен з цих етапів вніс важливий вклад у форму-

вання сучасних систем електронного врядування. Україна розпочала активне впровадження електронного врядування у 2014 році з утворенням Державного агентства з питань електронного урядування України. Прийняття Концепції розвитку електронного урядування заклало основу для подальших реформ у цій сфері. Україна повинна про-

довжувати інтегрувати досвід ЄС у сфері електронного врядування, зокрема в частині розвитку інформаційної інфраструктури, стандартизації та інтероперабельності систем. Необхідно удосконалити законодавчу базу для регулювання сфери електронного врядування, забезпечуючи її відповідність європейським стандартам.

Література:

1. Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. Офіційний вісник України. 2014. № 80. Ст. 2269.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL <https://tinyurl.com/27jog7w4>
3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Постанова Кабінету міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. Офіційний вісник України. 2017. № 78. Ст. 2402.
4. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. Офіційний вісник України. 2020. № 3. Ст. 136.
5. Питання Міністерства цифрової трансформації. Постанова Кабінету міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. Офіційний вісник України. 2019. № 80. Ст. 2736.
6. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус. Закон України від 20.11.2012 р. Відомості Верховної Ради. 2013. № 51. Ст. 716.
7. Recommendations to the European Council. Europe and the global information society. URL: <https://tinyurl.com/28ufjnr>
8. eEurope – An information society for all. Act Communication of 8 December 1999 on a Commission initiative for the special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000 – eEurope – An information society for all [COM(1999) 687 final. URL: <https://tinyurl.com/2cj2amg7>
9. eEurope 2002. Act Commission Communication of 13 March 2001 on eEurope 2002. URL <https://tinyurl.com/2ys33hw4>
10. eEurope 2005. Europa. Summaries of EU legislation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eeurope-2005.html>
11. i2010: Information Society and the media working towards growth and jobs. Europa. Summaries of EU legislation. URL: https://www.funredes.org/mistica/castellano/ciberoteca/participantes/docuparti/i2010_a_european_information_society_for_growth_and_employment.pdf
12. European Commission. Digital Agenda for Europe. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245R\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245R(01))

УДК 323.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-10)

Євген ПФАЙФЕР

аспірант кафедри політології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, pfailer_yevhen@ukr.net

ORCID: 0009-0006-1505-349X

ГЕГЕМОНІЯ ТА СОЦІАЛЬНА АВТОНОМІЯ В РАДИКАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті подано аналіз змісту радикальної теорії демократії, представлений двома напрямками – гегемонія та соціальна автономія. Проаналізовані ключові ідеї цих двох напрямків, їхня специфіка та обмеження. Доводиться, що перший підхід підтверджує потребу в унітарному політичному суб'єкті, навіть якщо він пост-фундаментальний (Е. Лаклау, Ш. Муфф), а другий – обґрунтовує потребу в соціальній автономії, не виходячи за її межі (Ж. Дельоз). Обґрунтовується думка, що теорія радикальної демократії стала реакцією на кризу представницької демократії. Унітарний суб'єкт спроможний творити політику, яка об'єднує відмінності. Через відсутність об'єктивного синтезу виникає потреба повернутись до єдності стратегічним шляхом. Апорія ж репрезентації підкреслюється лаканівським лінгвістичним підходом до процесу конструювання суб'єкта. Лаканівський суб'єкт конститутивно децентралізований та реляційний. Репрезентація конститується не лише через виключення чогось, але, більш радикально, вона конститується на «неможливості репрезентації», яка безупинно знову відкриває територію для наступного гегемоністського зіткнення. Радикальність демократії виникає парадоксально через конститутивну відсутність коріння, через структурний розрив між представленням Цілого та Реального конфліктної множинності. Радикально-демократична теорія гегемонії цілком зосереджена на відокремленні політики від політичного: її центром є питання політичного та його конституції, а не план техніки та практики служби. Тому логіка політичного свідомо автономна від соціального. Ж. Дельоз веде до філософської радикальності, специфічної риси радикально-демократичної думки, яка відноситься до порядку живого – творіння, процесу та події, і як така не може бути відокремлена від існування. Його онтологія вислизає від тиску молярної влади та її репрезентативної логіки, переходячи з поля заперечення, яке повторює навпаки те, що заперечує.

Ключові слова: теорія радикальної демократії, гегемонія, соціальна автономія, політичне, репрезентація, означник, лаканівський шов, конфлікт.

Yevhen Pfaifer. HEGEMONY AND SOCIAL AUTONOMY IN RADICAL DEMOCRATIC THEORY

The article presents an analysis of the content of the radical theory of democracy, represented by two directions – hegemony and social autonomy. The key ideas of these two directions, their specificity and limitations are analyzed. It is proved that the first approach confirms the need for a unitary political subject, even if it is post-fundamental (E. Laclau, S. Mouffe), and the second justifies the need for social autonomy without going beyond it (J. Deleuze). The opinion is substantiated that the theory of radical democracy became a reaction to the crisis of representative democracy. A unitary entity is capable of creating policies that unite differences. Due to the lack of an objective synthesis, there is a need to return to unity in a strategic way. The aporia of representation is emphasized by the Lacanian linguistic approach to the process of subject construction. The Lacanian subject is constitutively decentralized and relational. Representation is constituted not only through the exclusion of something, but, more radically, it is constituted on the “impossibility of representation”, which ceaselessly reopens the territory for the next hegemonic encounter. The radicalism of democracy arises paradoxically due to the constitutive lack of roots, due to the structural gap between the representation of the Whole and the Real conflict multiplicity. The radical democratic theory of hegemony is entirely focused on the separation of politics from the political: its center is the question of the political and its constitution, not the plan of technique and practice of service. Therefore, the logic of the political is consciously autonomous from the social. J. Deleuze leads to philosophical radicalism, a specific feature of radical-democratic thought, which refers to the living order – creation, process and event, and as such cannot be separated from existence. His ontology escapes the pressure of molar power and its representative logic, passing from the field of negation, which repeats in reverse what it negates.

Key words: theory of radical democracy, hegemony, social autonomy, political, representation, signifier, Lankan seam, conflict.

Постановка проблеми. Практика демократії не є ідеальною, представницька демократія попри спроби універсалізації не витримує верифікації практикою, відтак, змушує мислителів ХХ–ХХІ століть рефлексувати з приводу її змісту, переваг та недоліків, шукати альтернативи, обґрунтовуючи зміни актуаль-

ними постмодерними соціально-політичними зрушеннями. Так з'являється радикальна теорія демократії, саме як критика та заперечення верховенства ідеї представництва у політиці. І її провідні представники – Ж. Дельоз, Е. Лаклау, Ш. Муфф тощо – розробляються свої перспективні візії політичного буття, яке

може відбутися або через гегемонічний вимір, або ж – соціальну автономію. Аналіз теорії радикальної демократії потребує глибокого наукового аналізу з метою його подальшого застосування у практичній площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українській політичній науці бракує ґрунтовних розвідок, присвячених систематизації положень теорії радикальної демократії. Тим не менш, наявні окремі науково-дослідні спроби узагальнити ідеї радикально-демократичних мислителів, зокрема, Д. Дроздовського (дослідження пост-постмодерну), О. Шинкаренка (дослідження метамодернізму) тощо. Однак, розмежування різних напрямків в межах теорії радикальної демократії потребує більшої наукової уваги.

Мета статті. Саме тому дане дослідження присвячене поглибленню рефлексій змісту теорії радикальної демократії через специфікацію гегемонічного та соціально-автономного підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Гегемонія та соціалістична стратегія» – книга Ш. Муффа і Е. Лаклау, яка проголошує себе теорією радикальної демократії, започатковує модель гегемонної демократії, яка досягає помітного успіху, не протиставляючи себе фордистському та едіповому суспільствам, які спровокували нові практики знизу, але з поширенням відмінностей ідентичності та неідентичності, склалися в деполітизований спосіб, без ліній антагоністичного контрасту [5].

Ця радикальна демократія – демократія Е. Лаклау та Ш. Муффа, частково С. Жижека, А. Бадью тощо – відчуває нагальність перезапуску політичного як унітарного та суб'єктивного представництва – отже, установчої влади – щоб впоратися з керуючою та керованою фрагментацією соціальних вимог і надати їм політичної форми: жест, який перериває деконструктивістський дрейф, але має справу з привидами політичної теології, яку він намагається перечитати в постфундаментальному ключі, який не «зраджує» відмінностей.

Політичне будується на відсутності об'єктивного сенсу. Порожнеча істини передбачається у всій його постфундаментальній значущості [8]. Політичне відроджується без есенціалізму, твердо дотримуючись репрезентації суб'єктів-людей, але не вимагаючи своєї істини, оскільки загалом, люди, суспільство як таке не існують. Політик переходить на рівень риторичного, номіналістичного конструювання порожнечі.

Передумовою цієї радикальної демократії є потреба в тому, щоб, незважаючи ні на що,

існував унітарний суб'єкт, який би «робив політику», що об'єднує відмінності, які є надто слабкими та розрізненими. Оскільки об'єктивний синтез неможливий, виникає необхідність повернути їх до Єдності стратегічним шляхом. Тому ефект репрезентативного процесу, політичний суб'єкт, буде відсутній, заблокований порожнечею істини.

Апорія репрезентації підкреслюється лаканівським лінгвістичним підходом до процесу конструювання суб'єкта. Лаканівський суб'єкт конститутивно децентралізований, реляційний, залежний від Іншого символічного порядку: суб'єкт – це репрезентація, розділена порожнечею. Функція Єдиного – Ім'я суб'єкта – репрезентує Все не за його онтологічним змістом, а за його позиціонуванням.

Те, що «робить обмін між теорією Лакана та гегемоністським підходом до політики плідним і можливим, полягає в тому, що в обох випадках кожен тип мобільності, тропічного переміщення, організований навколо початкового недоліку, який, з одного боку, накладає подальше завдання на весь процес репрезентації – не лише представлення конкретного онтичного змісту, але й самого принципу репрезентативності – з іншого боку, оскільки це подвійне завдання приречене на провал, відкриває шлях до серії невизначених замінів» [2, с. 73].

Гегемонія грамшівського походження, але позбавлена «об'єктивної» підтримки, яку досі зберігає економічна структура А. Грамші, і тому під загрозою нігілізму. Будь-який означник, розпливчастий, порожній, має стратегічну функцію лаканівського шва: «вузлова точка, яка діє як привілейований означник, який фіксує значення інших означників у ланцюжку позначення» [6, с. 15], шов, що зачіпляє ланцюг еквівалентів, який артикулює гегемонізацію. І це політичне рішення, яке залежить від перетворення окремоти, яка сама по собі не є вирішальною у шві, головне позначення в універсальності, яка завжди буде конкретно. Репрезентація конститується не лише через виключення чогось, але, більш радикально, вона конститується на «неможливості репрезентації», яка безупинно знову відкриває територію для наступного гегемоністського зіткнення.

Що ж є центральним у цьому механізмі? Онтологічна порожнеча, порожнеча сутності та істини, що відбивається на неможливому й необхідному суб'єкті, стаючи продуктивним важелем. Як у К. Лефорта, який займає важливе місце в цьому відродженні політичного [7].

Парадоксальним чином радикальність демократії виникає через конститутивну від-

сутність коріння: через структурний розрив між представленням Цілого та Реального конфліктної множинності. Так, тому що «Реальне» – це структурний антагонізм, мислиться в позитивних і онтологічних термінах.

Необхідне і неможливе *reductio ad unum* сигналізує про незвідний онтологічний антагонізм, який є умовою можливості/неможливості того самого горизонту і який перебиває доступ до будь-якої тотальної істини, приписуючи демократію абсолютній випадковості.

Реальне онтологічних відмінностей, що виходять за межі репрезентації, тлумачиться як структурний антагонізм, який конститутивно притаманний соціальному.

А практика? Логіка гегемонізації та сутність конфлікту Е. Лаклау та Ш. Муфф знаходять відгук у вибуху популістських процесів, які реагують на жорсткість економіко-фінансового управління та відхід неурядових організацій до внутрішньодержавних переговорів, а також на провал лівих, які захищають відмінності, але повністю схилиються перед неолиберальним обґрунтуванням.

Це популізми діаметрально іншої природи. Крім того, ці результати засвідчують, що гегемоністська радикальна демократія, яка проходить через «риторичну» конструкцію людей шляхом гегемонізації їхніх відмінностей у межах антагоністичного горизонту та навколо програмно порожнього означника, є технікою, логікою конституювання політичного на порожнечі. Не дивно, що вона, очевидно, відкрита для неоднозначних результатів. Критикувати її за нормативний дефіцит зайве.

Постфундаментальний і гегемоністський демократичний пристрій окреслює техніку побудови політичного суб'єкта через боротьбу партій. Насправді, однак, антагоністичні групи не тільки змагаються за можливість визначення меж/умов демократії та доступ суб'єктів, які не були представлені, але й за виграшну інтерпретацію пріоритетів і вибір практичних рішень. Це рівень управління життям, який робить репрезентацію політичного конкретного, справді, іманентним.

Радикально-демократична теорія гегемонії цілком зосереджена на відокремленні політики від політичного: її центром є питання політичного та його конституції, а не план техніки та практики служби. Тому логіка політичного свідомо автономна від соціального [9].

Але нові практики поставили під сумнів саме автономію політичного та його перевагу над соціальним: онтологія поточних справ знаходить не владу та її визначення, а широко розповсюджену владу соціального. Усі від-

носини влади, окрім самовизначення, є політичними відносинами. Нова структура управління, насправді, впливає на все живе.

Це підтверджують феміністські практики, які ставлять під сумнів сім'ю, протести в школі, експерименти в церкві чи на фабриці: і саме з цього починається радикальна демократія. Радикально інноваційна концепція мікрофізики влади атакує та знецінює суверенний образ, який тоталізує в політичній інституції *par excellence*, держави, монополії влади, затемнюючи мережі взаємозв'язків взаємного впливу та градієнти влади [4]. Адміністративний та біоекономічний переломний момент управління примножує приватні або напівдержавні регуляторні джерела, поряд із безкінечними владними відносинами, які завжди перетинаються між собою.

Нова концепція влади, яка розуміється як продуктивний зв'язок форм життя, які є підкореними і незважаючи на це (чи саме через суб'єктивацію, яку спонукає підкорення), стійкими, здатними на несподіванку чи відхилення, на викривлення та інновації – радикально змінює терміни, а також місце класичної політичної теорії від монолітної установчої влади до переплетення часткової, суб'єктивної та соціальної, економічної та культурної влади, яка знаходиться в руках не лише тих, хто керує, але (асиметрично) того, ким керують. І продуктивна та саморегулююча сила керованих (автономія) оцінюється [10].

Теорії гегемонної демократії, які прагнуть побудувати, незважаючи ні на що, *reductio ad unum* відмінностей у пошуках єдиного суб'єкта, упускають з уваги онтологічну реальність повноважень і суб'єктивізації, які безпосередньо й активно виникають в урядових процесах.

Теорія гегемонії справді розуміє важливість конфлікту відмінностей, але вона знецінює автономну силу активної суб'єктивації останніх, повторно пропонуючи унітарний суб'єкт/ціле.

Більш адекватна концепція влади, яка проходить крізь тіла й амбівалентно підпорядковує їх шляхом суб'єктивізації, множинна й реляційна влада, здається, краще пояснює ті справді радикальні практики, які включені в конкретність і множинність поточної соціальної онтології. Погляд, властивий цій хаотичній горизонтальності практик, виражає надзвичайно радикальну гіпотезу демократії.

Ж. Дельоз веде до філософської радикальності, специфічної риси радикально-демократичної думки, яка відноситься до порядку живого – творіння, процесу та події, і як така не може бути відокремлена від існування.

Філософ ґрунтується на онтологічній уявності зароджувальної повноти, яка перевертає сучасний мейнстрім браку, боргу. Зіткнення з сучасністю позначає прагматичну енергію, але також – межу, залежність від контексту, який у сімдесятих роках минулого сторіччя був проявом, утвердженням відмінностей буття проти едіпового фетишу Закону, проти вертикальної репрезентації влади.

Онтологія Ж. Дельоза є неоспінозіанською: вона вислизає від тиску молярної влади та її репрезентативної логіки, переходячи з поля заперечення, яке повторює навпаки те, що заперечує.

Якщо хтось не хоче завжди бути захопленим діалектичним рухом, потрібно забути про філософський і політичний дискурс, який до того часу був «лівим». Потрібен стрибок, який порушує панівну логіку та перевертає логіку репрезентації та її селективне та оцінювальне покликання.

Втеча від репрезентації означає доступ до живого становлення не на символічному рівні, а на рівні *aistesis*, де немає детермінації, а лише градієнти інтенсивності та сили: повнота та продуктивність. Самі тіла, місце нової легітимації, розчленовуються в знеособленому потоці емоцій, бажань: тіло/суб'єкт, що виникає в результаті підкорення, розчиняється в енергії бажання, у «загальній», безособовій продуктивності соціального.

Як було сказано, контекст, яким вимірювалася радикальна демократія дельозового бренду, змінився: неоліберальна уява також покладається на продуктивну силу життя, на позитивну та саморегульовану біополітику. Логіка ідентичного та виключаючого Цілого/Виключення (проти якої боровся Ж. Дельоз) переповнена логікою, яку, з останнім семінаром Ж. Лакана ми б назвали жіночою сексуальністю, позбавленою кастрації та урізання головного означника.

Дельоз переміг. Але немає лібертаріанської радикалізації демократії, яка мала б впливати з безгосподарської, безголової логіки. Що, зрештою, і є ринковим.

Саме цей парадоксальний результат спонукав Е. Лаклау, Ш. Муфф, А. Бадью добровільно перезапустити форму безформної поліції. Однак, цей виклик підхопив популізм. А з іншого боку, антагонізм цієї радикальної демократії ніби розчиняється в економічному принципі інклюзивно-вибіркової та нерівноправної конкуренції.

Треба ще раз шукати відповідь на практиці. Перш за все, вони повторюють, що політика є іманентною для множинності суспільних влад. А це означає плюралізм і поширені

форми самоврядування. Їх поле обмежене, і вони повинні шукати інноваційні шляхи в суспільстві, в яке вони занурені, не виходячи за його межі.

Складна сцена соціальних повноважень регулюється через трансценденти, організації, інституції практичного, управлінського та адміністративного характеру, не будучи публічними, які агрегують різні особливості з метою дати простір проєкту, стабілізувати та регулювати поведінку: вони не регулюють, як це робить закон, а діють на певну конкретну поведінку, відповідну меті. Ось сучасний неоінституціоналістський розквіт, суспільне виробництво знизу нових інституцій і форм життя, як застави неолібералізму, так і альтернативи йому.

Ж. Дельоз ще може щось підказати. Юмівський Ж. Дельоз, прагматик, який думає про асоціативні мережі та часткові трансценденції з безпосередності живого як практики встановлення форм життя. З іманентної соціальної продуктивності виникає автономативна сила, яка асоціює та регулює сингулярності в грі композиції та декомпозиції сил (сукупності).

Доречно підкреслити, щоб зрозуміти зміну парадигми, в якій побудована неоінституціоналістська гіпотеза Ж. Дельоза, на яку посиляється багато ситуаційних і місцевих досвідів самоврядування – неідентитарна, але прагматична та постсуверенна логіка, яка її надихає, управлінська та економічна логіка. І тому спорідненість представляє модальну, іманентну логіку ринку. Саме юмівський і прагматичний компонент дельозової думки висвітлює зв'язок із головною інституцією Заходу: ринком, «безголовим» пристроєм, у якому норма виникає із перетину конкуруючих очікувань і виборів: без заперечення та трансцендентності, без конфлікту. Якщо кожна сингулярність є носієм свого власного модусу, саморегульовані та самокеровані інституції є точками ендогенної трансцендентності сингулярностей навколо «функціонування». Їхня зрозумілість стосується «ноу-хау, яке знаходиться між намірами суб'єктів і цілями, які вони мають намір переслідувати» [1, с. 593]. Практична мета керує установою, яка «представляє себе як організовану систему засобів» [3, с. 30].

Те, на що ми повинні звернути увагу, щоб зрозуміти радикальність зміни парадигми, – це безголовий характер інституції без законодавця, без суверена, як інституції ринку, так і будь-якої інституції, яку жива людина зможе поставити в ці терміни неконтролю, перетину векторів, керованих іманентними, молеку-

лярно-експансивними «тенденціями». Саме в цьому ключі пізній Ж. Дельоз захищає незначне, пунктуальне та ситуаційне використання закону. Неконтроль, практики в широкому значенні, які є економічно функціональними і адаптивними, правильно «асоціативними», формами життя, множинні та топічні – все це вираження демократичного самоврядування: самоуправління загальними благами, асамблейне управління засобами існування, кооперативне управління просторами спільного інтересу, муніципальні бюджети участі, організаційні платформи, що регулюються через горизонтальні угоди, контракти, альянси за права.

«Демократія, – пише Ж. Дельоз, – це режим, у якому існує багато інституцій і дуже мало законів» [3, с. 30]. Погляд, безумовно, політично плідний і вітає гнучку логіку в політиці. Економічний уряд, який організовує власну трансформацію, не створюючи превентивного плану щодо реальності, але схилиючись до неї, щоб використати її потенціал. Тут акцент рішуче зміщується з політика на політику, демократичну амбівалентність самоврядування, яку зберігає уряд. Звичайно,

реалістичний аналіз, який визнає цю широко розповсюджену інституційну життєздатність, не може не зауважити, що значна частина неоінституціоналізму має приватний і фінансовий характер, який використовує розтерті межі публічного права, але здатний нормативно організувати асиметрію повноважень з серйозними наслідками для діяльності менш сильних організацій, які хотіли б бути незалежними та автономними.

Висновки. Проблемою залишається саме різке приховування складності співіснування між інституціями і, отже, приховування потенційного конфлікту. Новий інституціоналізм – наприклад, загальних благ – використовує продуктивну повноту соціального. Це не фюзіонізм, комунітаризм, але й не антагонізм. Ігнорується (отже затемнюється, прикривається, витісняється) конфлікт, який, починаючи з кризи, що стабілізувалася як керівний інструмент для винятку, блокує та затверджує плинність і невизначеність соціального. Радикальна природа демократії повинна усвідомлювати політичну природу співіснування між самоврядними соціальними органами.

Література:

1. Amendola A., Napoli P. French Theory e Italian Theory: l'impatto della filosofia contemporanea sul diritto in Rivista critica del diritto privato, vol. IV, 2014.
2. Butler J., Laclau E., Zizek S. Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left. Verso, London New York, 2000.
3. Deleuze G., Instincts et institutions. Paris : Hachette, 1955.
4. Foucault M. Microphysique du pouvoir. Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1975–1976). Gallimard, Paris, 1977.
5. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics. Verso, London New York, 1985.
6. Laclau E. Emancipation(s), Verso, London, 1996.
7. Lefort C. L'invention démocratique. Fayard, Paris, 1981.
8. Marchart O. Post-foundational political thought. Political difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007.
9. Tormey S. The End of Representative Politics. Cambridge: Polity Press, 2015.
10. Trend D. Radical Democracy: Identity, Citizenship and the State. New York: Routledge, 1996.

УДК 323.28:398

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-11)

Леся РУДА

кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та філософії, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, rudalesyaandr@gmail.com, ruda@kpnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5008-2751

ПОЛІТИКА ЕТНІЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ ЯК ПРОЯВ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

Кінець XX – початок XXI ст. характеризується збільшенням проявів терористичної діяльності, етнічної нетерпимості та протистояння держав за основні сфери впливу. Поряд з соціально-економічним впливом держав та організацій, в окремих регіонах збільшується значення культурного, ідеологічного, релігійного й етнічного впливу на населення, що проживає на цих регіонах чи в державах. Такий вплив досить часто нехтує державними та міжнародними законами, мораллю, уставленими звичаями, що веде до нівелювання основних громадянських свобод і руйнування демократичного устрою.

Екстремізм, у всіх його проявах, стає все більш небезпечним соціальним явищем, корінням якого є застарілі суспільні відносини, демонстративний правовий нігілізм еліт, нехтування досягненнями цивілізації,гноблення широких мас населення, провокаційні дії спецслужб тощо. Етнічний екстремізм виражається в діях, спрямованих на повне знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп всередині держави та їх перетворення в «єдиний народ», що, в свою чергу, є вираженням геноцидом.

Етнічний екстремізм проявляється в міждержавних та міжнаціональних відносинах на регіональному та локальному рівнях, а також є ефективним засобом політичного маніпулювання на міждержавному і міжнаціональному рівнях. Одним з проявів штучного загострення екстремістських настроїв в середині держави по відношенню до громадян іншої держави чи національної групи є політичний тероризм. Прояви політичного тероризму в середині держави є способом підриву існуючої політичної системи та дискредитації державної влади. Для подолання протиріч всередині багатонаціональних держав урядами створюються умови для об'єднання на основі спільних політичних, релігійних, культурних, світоглядних чи інших цінностей. Проте, така національна політика об'єднання мультинаціональної держави в єдиний народ сама носить ознаки політичного тероризму по відношенню як до своїх громадян, так і до держав-сусідів.

Ключові слова: етнічний екстремізм, ксенофобія, народ, етнос, політичний тероризм, багатонаціональна держава.

Lesia Ruda. THE POLICY OF ETHNIC EXTREMISM AS A MANIFESTATION OF POLITICAL TERRORISM

The end of the 20th – the beginning of the 21st century is characterized by an increase in manifestations of terrorist activity, ethnic intolerance, and the confrontation of states over the main spheres of influence. Along with the socio-economic influence of states and organizations, the importance of cultural, ideological, religious and ethnic influence on the population living in these regions or states is increasing in certain regions. Such a flow quite often neglects state and international laws, morality, established customs, which leads to the leveling of basic civil liberties and the destruction of the democratic system.

Extremism, in all its manifestations, is becoming an increasingly dangerous social phenomenon, the roots of which are outdated social relations, demonstrative legal nihilism of elites, neglect of the achievements of civilization, oppression of the broad masses of the population, provocative actions of special services, etc. Ethnic extremism is expressed in actions aimed at the complete destruction of national, ethnic, racial or religious groups within the state and their transformation into a «single people», which, in turn, is a pronounced genocide.

Ethnic extremism manifests itself in interstate and international relations at the regional and local levels, and is also an effective means of political manipulation at the interstate and international levels. Political terrorism is one of the manifestations of artificial aggravation of extremist sentiments in the middle of the state in relation to citizens of another state or national group. Manifestations of political terrorism in the middle of the state are a way of undermining the existing political system and discrediting state power. To overcome contradictions within multinational states, governments create conditions for unification based on common political, religious, cultural, worldview or other values. However, such a national policy of uniting a multinational state into a single nation bears the signs of political terrorism in relation to both its citizens and neighboring states.

Key words: ethnic extremism, xenophobia, people, ethnos, political terrorism, multinational state.

Постановка проблеми. Активізація екстремістської та терористичної діяльності в XXI ст. зумовлює поглиблене вивчення проблеми етнічного екстремізму і політичного тероризму. В той час, як екстремізм набуває глобального масштабу, все складніше зна-

йти державу, в якій не було б його проявів. Політично вмотивовані прояви насильства, що ґрунтуються на соціальній, культурній, релігійній та етнічній ненависті, хоча й відомі людству здавна, стали не лише відображенням суспільних настроїв, а й проявом впливу

на суспільство шляхом маніпуляційних дій з боку державних посадовців чи груп впливу. Зважаючи на методи реалізації, форми та способи прояву, а також канали поширення екстремістських ідей в XXI ст. все частіше прояви етнічного екстремізму розглядають з позиції політичного тероризму, що проявляється як вплив окремих груп на державні органи, так і дії зі сторони державних органів по відношенню до власних громадян чи громадян сусідніх держав.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на об'єкт дослідження автором було проаналізовано наукові доробки, які розкривають суть політичного тероризму та його взаємозв'язок з етнічним екстремізмом. Зокрема, теролог Лі Джарвіс розглядаючи еволюцію дослідження тероризму виділяє три основних етапи його теоретичного обґрунтування, та зазначає, що в майбутньому тероризм слід досліджувати не з позиції його зовнішніх проявів, а через аналіз його першопричин та концептуальних, емпіричних і методологічних особливостей; вітчизняні науковці Володимир Ткач і Володимир Канцір аналізують політичний тероризм як різновид сучасного міжнародного тероризму та розглядають його як віддзеркалення кризових тенденцій в середині держави, що носить пряму загрозу національній безпеці; Алла Гринчак розглядає тероризм, расизм, екстремізм і ксенофобію як один з проявів радикального націоналізму як всередині держави, так і за її межами; Микола Козирєв досліджує психологічні аспекти сучасного політичного тероризму; Незважаючи на різноманіття поглядів та підходів до дослідження етнічного екстремізму і політичного тероризму, в сучасних умовах дослідження цих процесів залишається актуальним для науковців різних галузей.

Метою статті є аналіз політичного тероризму з позиції екстремістської діяльності терористичних груп та державної політики по відношенню до населення цих держав.

Виклад основного матеріалу. Посилення уваги до екстремізму та його теоретичного осмислення в сучасних умовах зумовлене, перш за все, реалізацією екстремістської практики, а також тим фактом, що екстремізм набуває глобального характеру і може розглядатися як нова глобальна проблема, небезпечна для світової спільноти.

Якщо дистанціюватися від сучасних проявів політично вмотивованого насильства, то слід відмітити, що екстремізм існує з давніх часів, ще коли влада над іншими почала приносити певні матеріальні вигоди, а, отже, перетворилася в прояв ворожнечі осіб, які

прагнули досягти заповітних цілей по відношенню до своїх опонентів. Мета виправдовувала засоби, а, отже, надавала можливості використовувати найжорстокіші методи, включаючи винищення, публічне насильство, вбивства, тероризм по відношенню до опонентів та ігнорування моральних бар'єрів, традицій, кодексів поведінки тощо.

Екстремізм можна розглядати як політичний акт, який ґрунтується на збільшенні впливу на населення чи його суспільну групу. Цей вплив не обмежується використанням таких засобів впливу як фізичне насильство, моральний примус, економічний тиск тощо. В основі політичного екстремізму лежить ідеологія, яка може бути представлена націоналізмом, комунізмом чи войовничими релігійними вченнями [7].

Етнічний екстремізм ґрунтується на ненависті до певної раси, етнічної групи, народу, представників «чужої» релігії чи іноземців, а тому досить часто його ототожнюють з ксенофобією. Наслідком ксенофобії є етнічна дискримінація, яка проявляється у відмові від надання рівного доступу до соціальних, політичних чи економічних прав окремим групам населення чи спільнотам держави. Проявом ксенофобії також є переслідування громадян на основі їх етнічного походження, світогляду чи соціального фактору. Етнічний екстремізм часто ототожнюють із шовінізмом – екстремістською формою свідомості, параноїдальним світоглядом, що іноді проявляється у гіпертрофованих формах [4].

Існують різні причини виникнення екстремізму, але, в переважній більшості випадків, основною причиною виступає соціальна дезінтеграція громадян. Майнове розшарування населення призводить до того, що суспільство перестає функціонувати як цілісний організм, об'єднаний спільними цілями, ідеями та цінностями. Відповідно, зростає соціальна напруга, з'являються групи, які прагнуть змінити усталений порядок, у тому числі й насильницькими діями. Звідси впливає й зростання чисельності екстремістських груп, в які входять громадяни, що не можуть адаптуватися до нових умов життя (молодь без освіти та гідного рівня життя, безробітні, колишні в'язні). Крім того, певні форми екстремізму мають історичне коріння та проявляються в менталітеті одних народів по відношенню до інших. Основним джерелом екстремізму є загальна системна криза командно-адміністративного управління державою, а криза в системі міжнародних відносин 1990-х рр. лише поглибила ці процеси [9].

Прагнення держав, що мають загрозу виникнення чи посилення екстремістських рухів, до проведення фундаментальних реформ, реалізація яких передбачає вибір варіантів і, найголовніше, джерел їх фінансування, призводить до різкого зниження рівня життя більшої частини населення, різкого соціального розшарування, несправедливого і злочинного перерозподілу державної та приватної власності, падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, науково-інтелектуального та військового потенціалу держави.

В основному екстремістські погляди прихильні молоді з незахищених сімей, які об'єднуються за територіальним принципом та мають чисельність від 7 до 15 осіб. Найчастіше ці групи здійснюють напади на представників інших національностей, які проживали поруч з ними, а також дрібне хуліганство та вандалізм [3, с. 46–50].

Екстремізм, як соціальне явище, носить стихійний характер і часто проявляється в протестах, ненависті, втраті впевненості в непорушності існуючого порядку. Саме тому, для подолання екстремістських рухів законодавчо приймаються постанови та акти, що де-юре закріплюють рівність прав всіх національно-етнічних громадян. Поруч з цим продовжується маніпулювання проблемою етнічної рівності під час виборчих кампаній різних рівнів. Пропагування явища мультинаціоналізму в окремих державах сприяє привласненню кращих надбань корінних народів окремих регіонів та насадження цінностей титульної нації, неприхильності до окремих народів [5].

Законодавче визнання єдності всіх народів в складі однієї держави призводить до трансформації етнічного екстремізму з внутрішньодержавного (націленого на представників інших етносів в межах певної держави) на зовнішньодержавний (націленого на громадян всіх інших держав). Дане явище не сприяє подоланню етнічного екстремізму, адже він продовжує розвиватися і закріплюватися в нормативних документах окремих регіонів чи державних структур, а, натомість, сприяє трансформуванню в політичний тероризм [11].

Поява політичного тероризму стала законодавчою основою розвитку міжнародних відносин та глобалізаційних процесів. Глобальний характер політичного тероризму проявляється в характері розміщення терористичних угруповань; співпрацею терористичних угруповань, яким прихильні різні ідеологічні, політичні чи фінансові харак-

теристики; співпрацею різних регіональних терористичних угруповань; національними, регіональними та глобальними заходами протидії тероризму та етнічного екстремізму тощо. Проте, незважаючи на значне поширення терористичних угруповань, обговорення цього питання на зустрічах на найвищому державному рівні та в ЗМІ, дискусії відносно визначення та характеру тероризму не зменшуються. Також продовжуються дебати відносно визначення та характеру політичного тероризму [8].

Хрестоматійним є визначення, яке дав в кінці 1980-х р.р. теролог Г. Вардлоу: «...політичний тероризм – це застосування або загроза застосування насильства з боку особи або групи осіб, що діють як на підтримку, так і проти існуючої влади, коли подібна акція спрямована на створення атмосфери крайнього занепокоєння і/або створення залякувального впливу на відповідну групу населення («мішень»), яка чисельно перевищує кількість безпосередніх жертв (тобто осіб, які постраждали в терористичній акції), з метою примусу цієї групи піти на відповідні поступки політичним вимогам, що висуваються терористами» [2, р. 16].

На жаль, в межах політичного аналізу політичний тероризм досліджується мало, чому заважає складність його визначення та постійна трансформація відповідно до викликів часу; існуючі дослідження спираються на наукові доробки соціології, конфліктології, права, економіки тощо, що дає змогу краще зрозуміти механізми його реалізації, проте і ускладнити його визначення, яке характеризується кожною наукою індивідуально [1]; часто ототожнення категорії «політичний тероризм» з явищами екстремізму, партизанської боротьби, диверсії та виступами проти існуючої влади [10].

Відсутність чіткого визначення політичного тероризму та чітких критеріїв ідентифікації суспільно небезпечних акцій, свідчить про те, що важливо розрізняти політичний тероризм, здійснений групами, проти держави та політичний тероризм, здійснений під протекторатом держави по відношенню до народів і держав.

Для політичного тероризму є характерним досягнення поставлених цілей силовими методами. Силевий вплив на об'єкти терористичних дій змушує останніх йти на поступки, підкорятися продиктованим терористами умовам, що потенційно може вплинути на існуючий соціально-політичний устрій. Силевий вплив, як правило, здійснюється поєднанням різних методів: партизан-

ська війна, демонстрації, підривна діяльність проти існуючих інституцій чи маніпулювання свідомістю. Маніпулювання свідомістю проявляється в пропаганді існуючої державної системи та виправданні насилля влади над суспільством. Така пропаганда пронизана алегоричним змістом, що виховує в суспільстві покору до існуючої системи та не сприйняття політичного тероризму як негативного явища.

У сфері міжнародних відносин політичний тероризм проявляється як засіб терористичної боротьби, що використовується в етнічних і релігійних конфліктах, збройних конфліктах, терористичних актах проти некорінного населення, представників інших етнічних або релігійних груп. Для посилення впливу на суспільство влада використовує міжнаціональні чи міжконфесійні суперечки національних чи релігійних меншин під гаслами захисту віри, етнічних меншин чи соціальних груп, як всередині держави, так і за її межами. Це породжує ворожнечу і ненависть між країнами, народами та посилює емігрантські настрої серед населення [6].

Грунтуючись на економічних методах впливу на населення, таких як фінансове зубожіння окремих районів чи верств населення, та посилення пропагандистських ідей, формує штучне розділення суспільства на «вічних керуючих» (владу) та «підлеглих» (населення). Вічно керуючі – це представники державного апарату різного рівня, які, не зважаючи на події в державі, постійно перебувають при вагомих посадах, і які використовують закон у власних інтересах. Підлеглі, натомість, – це все інше населення, яке через дії влади не має змоги змінити існуючу в державі систему, або під впливом пропагандистських та маніпулятивних дій, що є більш імовірним, не вбачають у діях влади складової злочину. Суспільство «підлеглих» трансформує ставлення держави до населення не лише в політичній, а й соціально-побутовій сфері, породжуючи насильницькі дії в родині чи локальній соціальній групі та виправдовуючи їх звичними «моральними» нормами.

Використання національних ідей для провадження терористичних дій, як всередині так і за межами держави, керівництво окремих держав поєднує з низкою виправдувальних маніпуляцій своїм діям, зокрема, завдяки сус-

пільному маніпулюванню свідомістю етнічних груп за допомогою штучно створених конфліктних ситуацій. Акцентування влади на історичному корінні, ксенофобії поєднується з відображенням сучасних дискримінаційних чи агресивних настроїв окремих етнічних груп по відношенню до інших. Зазвичай, такі настрої відображаються завдяки ЗМІ та спрямовані на психологічне маніпулювання свідомістю громадян для виправдання застосування сили з метою вирішення даних ситуацій. Також відбувається політичне маніпулювання громадською свідомістю за допомогою легітимізації своїх дій проти певних народів, що проявляється в поступовому законодавчому виправданні переваг одного народу перед іншими.

Заперечення на законодавчому рівні можливості незалежності окремих народів, які входять до складу титульної нації, та прирівнювання націоналістичних прагнень до сепаратизму, легітимізує терористичні дії окремих держав проти народів, які прагнуть до національного самовизначення, що відбувається під гаслом збереження політичної, економічної, соціальної й територіальної цілісності держави. Законодавче затвердження єдності всіх народів, що входять до складу багатонаціональних держав, в свою чергу, легітимізує використання збройної сили для придушення сепаратистських дій як всередині держави, так і виправдовує використання збройних дій за кордоном, для захисту народів, що є елементом титульної нації держави-агресора.

Висновки. Отже, якщо політика етнічного екстремізму передбачає формування ненависті до представників інших народів, етносів чи національностей, то в умовах багатонаціональних держави, вона розглядається як політика викорінення національних особливостей представників різних етносів і формування «єдиної штучної титульної нації» як утворення, що акумулює надбання всіх народів, які входять до складу такої держави. Дані процеси, які направлені на насадження ідей «єдиної нації» та зменшення ролі етнічних груп в політичному, соціальному чи економічному управлінні на регіональному чи загальнодержавному рівні є законодавчо унормованими і носять ознаки політичного тероризму держави до етнічних груп всередині самої держави, а також по відношенню до держав-сусідів.

Література:

1. Jarvis L. Three waves of critical terrorism studies: agenda-setting, elaboration, problematisation. *Critical Studies on Terrorism*. 2024. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/17539153.2024.2356918>
2. Wardlaw G. Political Terrorism: Theory, tactics, and counter measures. N.Y. : Cambridge University Press, 1989. 248 p.

3. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. Харків : 2018. 248 с.
4. Козирев М. П. Психологічні аспекти політичного тероризму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2018. Випуск 1. С. 52–62. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1061/1/2018-1-08.pdf>
5. Кононенко Н. В. Генеза політичного класу Російської Федерації як варіант розв'язання проблеми політичної суб'єктності на пострадянському просторі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. № 1. 2010. С. 135–148.
6. Лікарчук Д. С. Політичний тероризм: форми прояву. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, Вип. 6. 2020. С. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>
7. Лук'янюк С. В. Поняття та сутність екстремізму. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2021. С. 230–233 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/57>
8. Малахов Г. Б. Правове забезпечення протидії екстремізму. *Інформація і право*. № 1 (48). 2024. С. 180–187. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1\(48\).300809](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1(48).300809)
9. Ткач В. Політичний тероризм як вид сучасного тероризму. *Український науковий журнал. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація*. 2012. № 1. С. 160–163.
10. Фуркало В. С., Фуркало В. І. Сучасний тероризм: філософія, ідеологія та форми прояву. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. № 4. С. 124–130. DOI <https://doi.org/10.24195/srj1561-1264.2021.4.16>
11. Яковець О. До проблеми співвідношення понять «екстремізм» і «тероризм». *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 11 березня 2022 р. Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 191–93*

УДК 35.07

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-12)

Олексій РУСНАК

кандидат філософських наук, докторант, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», rusnak_alexey@ukr.net

ORCID: 0009-0002-9021-5429

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: АКТУАЛЬНІ ДИСКУРСИ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена пошуку механізмів оцінки ефективності у сфері публічного управління в контексті ліберально-консервативного та неоліберального філософських дискурсів. Розглянуто концепцію державного управління "GOOD GOVERNANCE", та встановлено розбіжності між поняттями «публічне управління» та «державне управління». Сучасний дискурс щодо встановлення мети управління в публічному просторі розглянуто у контексті ліберально-консервативного та неоліберального дискурсів. Державне управління передусім означає розуміння того, що відбувається у політичному просторі з подальшою глобальною реакцією на цей процес. Таким чином, державне управління не обмежується лише наданням адміністративних послуг державними установами та їх подальшим відстороненням від політичного процесу. Це також не просто «механічний» вплив на об'єкт, який слабо реагує на владний суб'єкт.

Мета статті – є аналіз існуючих способів оцінки ефективності публічного управління в контексті світових ліберально-консервативного та неоліберального дискурсів.

Теоретичною базою дослідження були праці вітчизняних і зарубіжних учених, що стосуються проблематики оцінки ефективності публічного управління.

Ефективність державного управління, потребує оцінки мети управління, однак це може відрізнятися залежно від того, як цю мету оцінюють у ліберально-консервативному чи неоліберальному дискурсах. Ліберально-консервативні настрої вже закріплені в Конституції України, зокрема щодо оцінки ефективності державного управління. Основним завданням є створення ефективного механізму реалізації державного управління, спрямованого на формування активного громадянина, який є основою успішної національної держави.

Ключові слова: публічне управління, державне управління, мета управління, ліберально-консервативний дискурс, неоліберальний дискурс, показники ефективності, критерії ефективності.

Alexey Rusnak. APPROACHES TO ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC ADMINISTRATION: CURRENT DISCOURSES

The article is dedicated to exploring mechanisms for assessing the effectiveness of public administration within the contexts of liberal-conservative and neoliberal philosophical discourses. The concept of "GOOD GOVERNANCE" is examined, and distinctions between the terms "public administration" and "state administration" are established. The contemporary discourse on setting management goals in the public sphere is considered within the frameworks of liberal-conservative and neoliberal discourses. State administration primarily involves understanding political dynamics with subsequent global reactions to these processes. Therefore, state administration extends beyond merely providing administrative services by state institutions and then excluding them from the political process. It is not simply a "mechanical" influence on an object weakly responsive to governmental authority.

The goal of the article is to analyze existing methods for evaluating public administration effectiveness within the global liberal-conservative and neoliberal discourses. The theoretical basis of the research includes works by both domestic and international scholars addressing the issues of evaluating public administration effectiveness.

The effectiveness of state administration requires assessing the purpose of governance, which may vary depending on how this purpose is evaluated within liberal-conservative or neoliberal discourses. Liberal-conservative sentiments are already enshrined in the Constitution of Ukraine, particularly regarding the assessment of state administration effectiveness. The primary task is to create an effective mechanism for implementing state administration aimed at shaping an active citizen, which is fundamental to the success of a national state.

Key words: public administration, state administration, management goal, liberal-conservative discourse, neoliberal discourse, indicators of efficiency, criteria of efficiency.

Постановка проблеми. Кризова ситуація, спричинена військовою агресією, потребує перегляду існуючих механізмів державного управління. Особливо важливою стає необхідність оцінки ефективності як загального публічного управління, так і окремих структурних механізмів державного управління в Україні. Державне управління, насамперед, є осмисленням того, що відбувається у політич-

ному просторі. Воно не обмежується лише наданням адміністративних послуг державними установами та подальшим відстороненням від політичного процесу. Державне управління не є лише механічним впливом на об'єкт, що слабо реагує на владні дії. Оцінка ефективності державного управління вимагає розуміння не лише технічних аспектів (таких як статистичні та математичні пояснення),

які піддаються верифікації або навіть можуть бути піддані фальсифікації. Вона також потребує розуміння сутності управлінського та громадянського мислення, яке лежить в основі реалізації державних функцій та взаємодії з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій стосуються проблематики оцінки ефективності публічного управління слід зазначити роботи таких науковців: І. Малого, І. Радіонова, А. Ємельянова, В. Бакуменко, О. Белоусова, В. Белоусов, О. Іваненка, Д. Неліпи, В. Худавердієвої.

Метою даного дослідження є аналіз існуючих підходів до оцінки ефективності публічного управління в контексті світових ліберально-консервативних та неоліберальних дискурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно концепції державного управління: “GOOD GOVERNANCE” [2], яку можна знайти в архіві ПРОГРАМ РОЗВИТКУ ООН: визначається «управління» та «ефективне управління». У той же час, «bad governance» розглядається як одна з ключових причин негативних наслідків у суспільствах. Донори та міжнародні фінансові установи все частіше базують свою допомогу та позики на умові проведення реформ, які забезпечують «належне управління». «Управління» означає: процес прийняття рішень і процес, за допомогою якого рішення виконуються (або не виконуються). Управління можна використовувати в кількох контекстах, таких як корпоративне управління, міжнародне управління, національне управління та місцеве управління [2].

Аналізуючи документ [2], за контекстом можливо виокремити поняття «публічне управління», і в наступному визначити поняття «державне управління». Відповідно [2]:

- Управління – це процес прийняття рішень та процес, за допомогою якого рішення реалізуються, аналіз управління фокусується на формальних та неформальних суб'єктах, які беруть участь у прийнятті рішень та реалізації прийнятих рішень, а також на формальних та неформальних структурах, які були створені для прийняття та реалізації рішення [2]. «Суб'єктами управління в публічному управлінні» є всі учасники, які беруть участь у формулюванні та прийнятті рішень, включаючи як формальних представників (наприклад, урядовців, депутатів), так і неформальних учасників (громадськість, експерти, активісти тощо). Для прикладу:

- У сільській місцевості іншими учасниками можуть бути впливові землевласники,

асоціації селян-фермерів, кооперативи, НУО, науково-дослідні інститути, релігійні лідери, фінансові установи, політичні партії, військові тощо. Ситуація у міських районах набагато складніша.

- На національному рівні, крім вищезгаданих суб'єктів, засоби масової інформації, лобісти, міжнародні донори, транснаціональні корпорації тощо можуть грати роль у прийнятті рішень або впливати на процес прийняття рішень.

- Усі дійові особи, крім уряду та військових, групуються як частина «громадянського суспільства» [2].

- В Україні поняття «державне управління» відповідно до Конституції [7] тісно пов'язане з державною владою, яка поділяється на законодавчу, виконавчу та судову, згідно зі Статтею 6. Ця стаття (Статтею 6) визначає структуру і принципи функціонування державної влади в Україні. Згідно зі Статтею 7 Конституції України [7], також визнається і гарантується місцеве самоврядування, що означає, що на місцевому рівні також існує система управління з власними компетенціями та повноваженнями. Розділ V Конституції України [7], зокрема Стаття 102, встановлює, що Президент України є главою держави і виступає від імені держави. Це підкреслює роль та повноваження глави держави у системі державного управління. Отже, державне управління в Україні охоплює не лише діяльність урядовців та державних установ, але й органи державної влади на всіх рівнях, включаючи і виконавчу, і законодавчу, і судову гілки влади, а також систему місцевого самоврядування.

Виходячи з рис. 1, скоріше за все, треба розрізняти: ефективність публічного управління та ефективність державного управління. Кожен з аспектів може передбачати власну специфіку ефективності.

Припустимо, що коли мова йдеться про поняття «суб'єкт управління», завжди важливо враховувати «мету управління», згідно з (рис. 2). Це тому, що будь-який суб'єкт управління завжди має певну мету або ціль, на яку він спрямовується у своїй діяльності. Якщо відсутня чітка мета чи ціль, то цей об'єкт не може вважатися суб'єктом управління, оскільки він не виконує активних дій чи впливу на об'єкт. Отже, розуміння мети управління допомагає чітко визначати, як суб'єкт буде спрямовувати свої зусилля та ресурси на досягнення конкретного результату.

Насамперед для оцінки ефективності державного управління та пошуку критеріїв для визначення, необхідно зрозуміти «мету» за

Рис. 1. Суб'єкти публічного та державного управління згідно з Концепцією "GOOD GOVERNANCE" та Конституцією України.

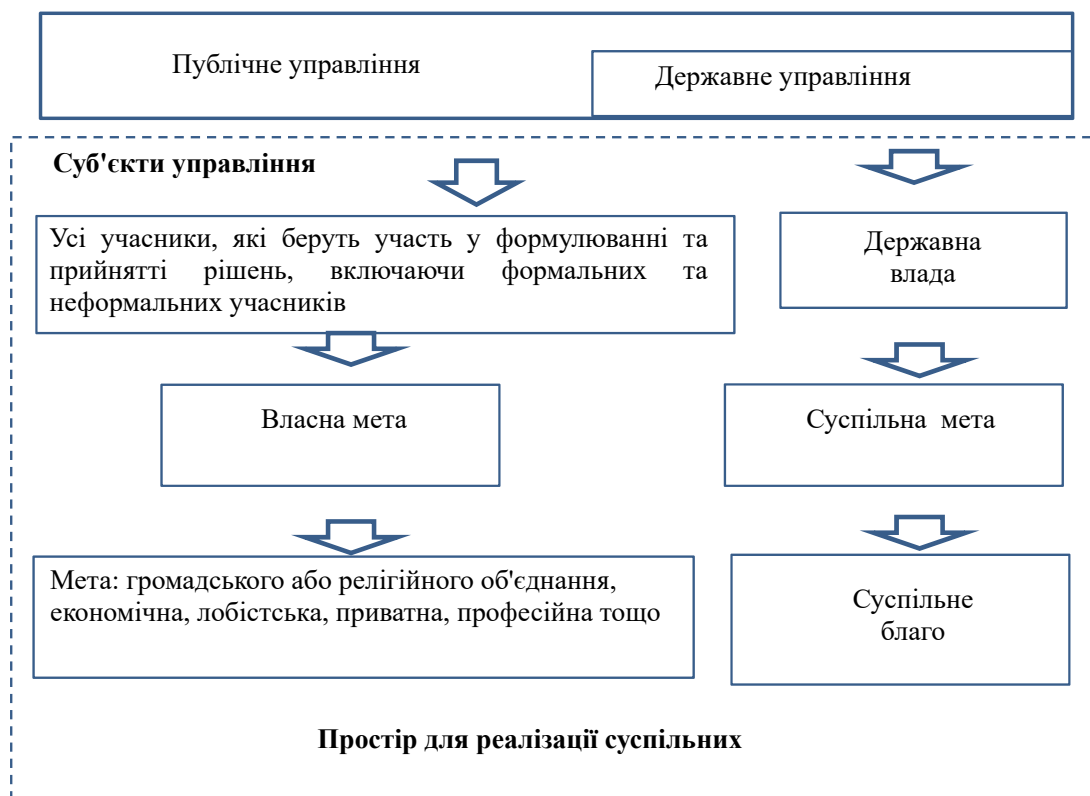

Рис. 2. Мета управління на основі оцінки суб'єктів управління

для якої відбувалось попереднє управління. Наприклад, як вказує Худавердієва В. [11] «державне управління орієнтоване на цілеспрямовану зміну керованого громадського об'єкта на користь останнього та держави. Ефективність управлінської діяльності в будь-якій області, зрештою, вимірюється тим, якою мірою досягається ця мета» [11]. Але

в чому «користь»? Тобто, якщо не є зрозумілою кінцева або проміжна мета управління, наприклад державного управління, то яким чином, в кінцевому рахунку, виникає можливість оцінювання ефективності управління в цілому, або його окремих складових? Як в такому випадку, якщо не є зрозумілою мета, можливе стратегічне планування, а в наступ-

ному і створення рішень щодо державного управління?

В сучасній науковій літературі, як мета державного управління, визначається концепт «сталій розвиток», який служить основою для всієї управлінської діяльності. Наприклад: «держава добробуту виступає концептом урядування, в якому державі відводиться ключова роль у захисті та пропагуванні економічного та соціального добробуту для громадян» [3]. Але, наприклад: «ефективність державного управління безпосередньо позначається на стійкому економічному процвітанні, соціальній згуртованості й добробуті людей» [8]. Подібні раціональні побудови, які існують в межах суспільства споживання і постмодерністських концептів розуміння мети державного управління, не передбачають того, що можливо людина це не зовсім звичайна раціональна річ. Вона насправді щось те, що перевершує існуючу замкнутість буття. Отже, «прагматичність» означає спрощення цілей існування як держави, так і управління з боку існуючого державного апарату. Насправді це вказує на певну порожнечу, що виникає у контексті розуміння сенсу, і його заміну чимось, що насправді не є зовсім раціональним, прагматичним чи утилітарним, до чого колись прагнули ліберальні мислителі у XVII–XVIII століттях.

В контексті пошуку мети державного управління варто розглянути зміну парадигми у розумінні держави, яка сьогодні пропонується в сучасному постмодерністському інтелектуальному середовищі. Тобто: «від адміністративно-бюрократичної моделі держави “good governance” попри її функціональну ефективність на державу сервісного типу за аналогією з державою вільного доступу Дугласа Сесіла Норта (Douglass Cecil North), американського економіста, соціального філософа, лауреата Нобелівської премії з економіки 1993 року» [6]. В подібному контексті, впевненості в «технічну» зміну людини можливо розглянути думку кінцевої думки про те, що сучасна постмодерністська держава передбачає «порядок вільного доступу – формується у процесі сучасної науково-технологічної революції» [6]. Дійсно, в історії людства іноді виникає впевненість, що «технічні досягнення» докорінно змінять існуючий порядок речей і суттєво вплинуть на людину. Але коли ці надмірні думки зіштовхуються з реальністю, вони часто стають більш поміркованими. «Те, що відбувається» або дійсність, яка перевершує спрощене уявлення про себе, може рухатися в невідомому для людини напрямку, а футу-

рологічні мрії про «золоте століття» залишаться лише мрією.

Дослідники, оцінюючи наслідки виникнення «нового світу», «цифрової держави», або чогось подібного, вказують на те, що: «насамперед феномен «глибинної держави» (англ. deep state)... відображав вихід бюрократії з-під політичного контролю; зниження виборчої активності громадян; криза традиційної системи політичних партій; радикальна зміна інформаційного простору, яка створює усі можливості для легкого маніпулювання суспільною свідомістю» [6].

В контексті мети державного управління, можна процитувати наступне: «існує думка про те, що: «епоха «великих урядів» добігає свого кінця, як ніколи актуалізується проблематика дебюрократизації державного управління, пошуку нової моделі державної влади зі значно обмеженими функціями та владно-розпорядчими повноваженнями» [6]. Але: «така позиція, попри її крайній антиетатизм, має право на життя, проте, на наше переконання, є наразі здебільшого емоційною, оскільки будь-яке суспільство поза межами державно-організаційної структури в умовах сьогодення априорі буде позбавлене майбутнього» [6]. Тобто, навіть не зважаючи на існуючу впевненість неолібералізму у «кінець історії» [1] і на те, що сучасність не вимагає мети, яка може мотивувати національні суб'єкти, можна впевнено стверджувати, що говорити про «настання останніх часів» є перебільшенням.

В сучасності можна умовно виділити два дискурси щодо кінцевої мети державного управління (рис. 3).

Підсумовуючи (рис. 3) та оцінюючи присутні інтелектуальні прагнення в контексті ліберально-консервативного та неоліберальних дискурсів, можна виявити розбіжності між домінуючими підходами (рис. 4).

Схема (рис. 4) дозволяє спростувати ствердження, яке може бути запропоноване в межах неоліберальних дискусій, що «на сучасному етапі необхідність цільового мислення в межах державного управління зникає», але подібне є певним перебільшенням. Тобто, мета державного управління все ж таки залишається.

Оцінюючи ліберально-консервативний дискурс, який має своєю основою праці Дж. Локка, Т. Гобса і конкретизується в творчості М. Вебера [5], варто зазначити, що більшість сучасних держав у світі спираються на ліберальні концепції філософського мислення про політичну реальність. Це включає гуманістичну модернізацію як суспільне прагнення.

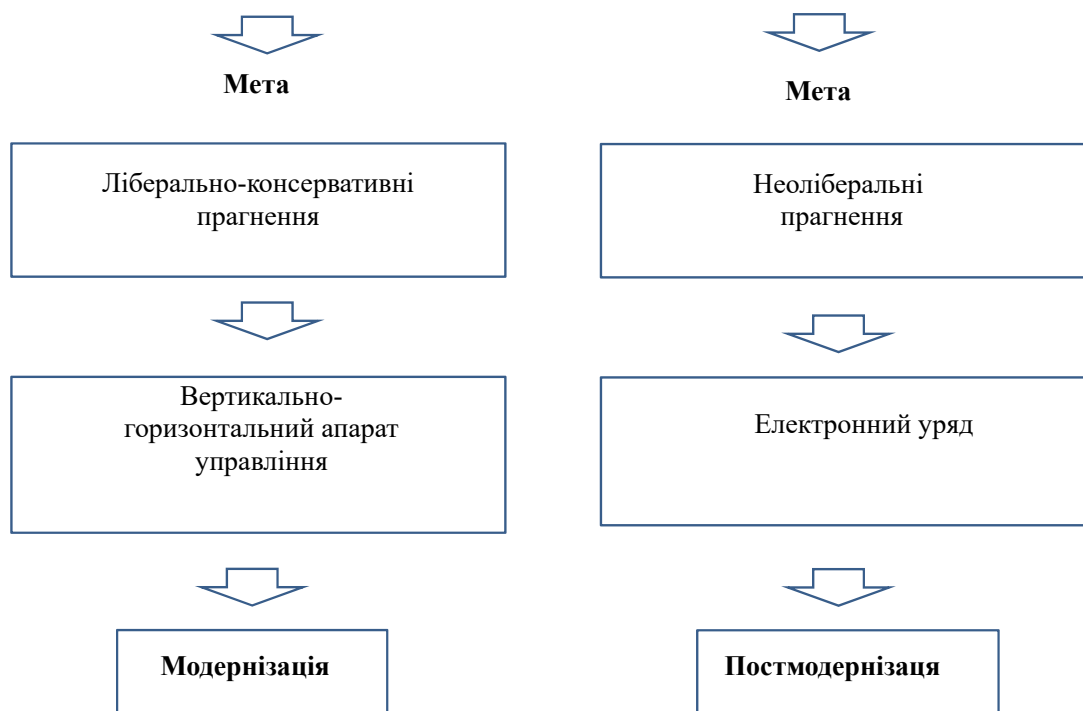

Рис. 3. Два філософські дискурси сучасності: модернізм і постмодернізм

Рис. 4. Два філософські дискурси сучасності: класичний лібералізм та неолібералізм

Наприклад, Стаття 15. Конституції України [7] говорить про те, що: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». Але при оцінці статей 1, 3, 5, 6 та інших статей Конституції України [7], можна говорити про певні гуманістичні цілі, а також про ліберально-демократичні цінності, які містяться у душі Основного Закону. Оцінюючи подібне мислення як орієнтир та розуміючи гуманістичну мету, яка виникла під час формування сучасного ліберально-демократичного дискурсу, що склався за останні декілька століть на Заході, можна зрозуміти, що це є основним ідеологічним змістом сучасних західних національних держав [9].

Якщо уникнути протиставлення суспільства та державної влади і розглядати державу як єдиний суб'єкт, можна запропонувати два загальних виміри ефективності державного управління в межах ліберально-консервативного дискурсу (рис. 5).

– Перший – гуманістичний. Це продуктивна саморозбудова, зростання та укріплення державного суб'єкту, яке передбачає спрямування на створення ефективного вільного громадянина-творця, що є стрижнем ліберально-консервативної ефективної держави. У наступному, подібний вимір ефективності переходить на різні види політики і державну стратегію, спрямовану перш за все на формування ефективного громадянина.

Тут виникає питання про актора політики, або про того, хто є первинним суб'єктом політики, і про те, для кого буде створюватись стратегія державного управління. Зазначимо, що Західна цивілізація побудована навколо автономного суб'єкту політичного життя, який ще з часів Античної Греції мав здатність до самопримусу, до агональності, до того, щоб самостійно створювати сенс власного життя,

обираючи щодня мету для свого існування, а в наступному це також передбачає самостійний рух, самостійну практичну діяльність. Подібне автономне мислення можна розуміти як вільне економічне життя (дух капіталізму), ділову активність і автономну громадсько-політичну діяльність, що спрямована на досягнення політичної влади для реалізації власного вільного політичного мислення [10]. З такого підходу ефективність державного управління має на меті створення умов для формування та функціонування вільного громадянина-актора. Це також передбачає створення умов для реалізації цього актора як особистості, яка здатна впливати на всебічне життя (економічне, політичне, суспільне, сімейне). Таке «життя» може вказати на ефективність існуючого державного управління, або навпаки, підкреслити його неефективність.

– Другий вимір полягає в ефективній діяльності державного суб'єкту на міжнародному рівні, яка обумовлена внутрішнім змістом, що передбачає конкурентоспроможність, економічну ефективність, а також військову міць. Але все ж таки, імовірно, «зовнішня» ефективність обумовлюється сумою внутрішніх змістом державних інституцій, перш за все громадянським суспільством з усіма його властивостями. У Конституції України, в п'ятому абзаці преамбули, закріплено зовнішньо-політичний курс, який підтверджується її змістом: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». Цей абзац визначає мету зміцнення громадянської єдності в Україні та підтверджує стратегічну спрямованість країни на інтеграцію до європейського та євроатлантичного простору. [7].

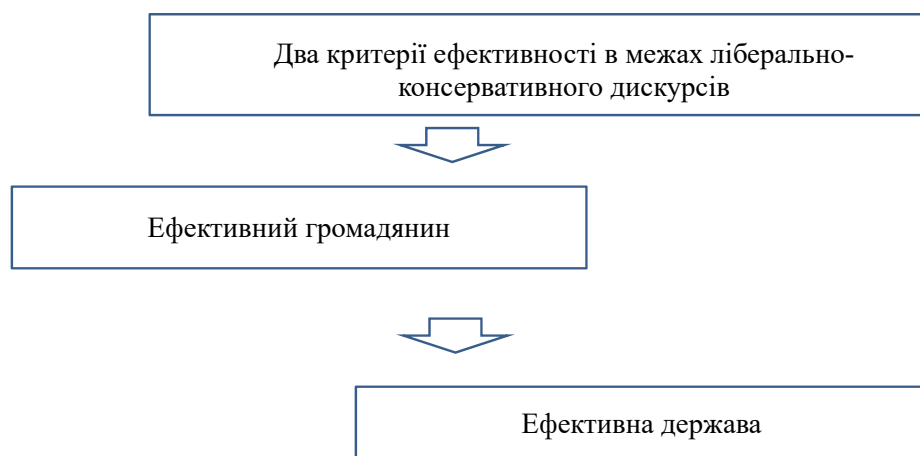

Рис. 5. Два критерії ефективності в рамках ліберально-консервативного дискурсу

На основі вказаних двох вимірів ефективності державного управління (гуманістичний та зовнішній), можна зазначити, що питання ефективності буде конкретизуватися через галузеву та інституціональну специфіку складових, що визначають успішність або неефективність управлінських практик держави. Зокрема, в сучасних умовах світового порядку, особливо у контексті військової агресії, теорія світового поділу праці між-державного та регіонального співробітництва вимагає перегляду. Цей перегляд може включати створення необхідних наукових і економічних компонентів, спрямованих на підтримку миру, безпеки та ефективного управління в регіоні. Такий підхід враховує складнощі сучасного світу і вимагає розробки стратегій, які забезпечують не лише економічну чи військову ефективність, але й гармонійний розвиток суспільства з урахуванням гуманістичних цінностей та міжнародного співробітництва.

Ефективність державного управління також може передбачати оцінку ефективності впровадженої політики щодо соціальних, економічних та інших аспектів державної діяльності. Ефективність може бути визначена через оцінку діяльності складових органів державної влади, включаючи оцінку окремих посадовців або державних службовців [4].

В подальшому розвитку цього процесу, пошук ефективності мотивує формування стратегічного мислення та прийняття стра-

тегічних рішень щодо реалізації державного управління в різних галузях та напрямках державної політики. Це передбачає розробку відповідних стратегій, таких як національна безпека, економічна, соціально-гуманітарна, демографічна тощо.

Висновки. Розкрито, що існує розбіжність між поняттями «публічне управління» та «державне управління». У публічному управлінні суб'єктами управління є всі учасники, які беруть участь у виробленні та прийнятті рішень, як формальні, так і неформальні. У відмінну від цього, державне управління, згідно з Конституцією України [7], ототожнюється з державною владою.

Ефективність державного управління потребує оцінки встановлення мети управління, але це може мати різне розуміння в залежності від оцінки такої мети з боку ліберально-консервативного або неоліберального дискурсів. Залишається невирішеним питання зупинки процесу модернізації і того, чому становлення гуманістичних перспектив потрапило в глухий кут.

Оцінюючи ліберально-консервативні настрої, можна зрозуміти налаштованість на гуманістичний дискурс, який вже закріплений в Конституції України.

Оцінка ефективності державного управління передбачає створення дієвого механізму реалізації державної політики з метою формування ефективного громадянина, який є стрижнем сучасної національної держави.

Література:

1. Francis Fukuyama. The end of History and the last Man/ The National Interest. 1992. 464 p.
2. What is Good Governance? ESCAP. Архівовано з оригіналу 28 квітня 2006 року. URL: <https://web.archive.org/web/20060428063306/http://www.unescap.org/huset/gg/governance.htm>
3. Антикризисное управління національною економікою : монографія / [І. Малий, І. Радіонова, А. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. І. Малого. К. : КНЕУ. 2017. 368 с.
4. Бакуменко В. Д., Белоусова О. С., Белоусов В. М. Принципи оцінки ефективності і результативності реформування державного управління. Public Administration and Regional Development. 2020. № 7. С. 286–304. DOI : <https://10.34132/pard2020.07.14>.
5. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. К. : Основи, 1994. С. 261.
6. Іваненко, О. (2019). Криза ефективності державного управління: теорія і практика. Публічне урядування, 1 (16), 58–73. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-16-1-58-73>
7. Конституція України від 28 червня 1996 року із змінами та доповненнями. Офіційне інтернет-представництво президента України. URL: <https://www.president.gov.ua>
8. Неліпа Д. Критерії ефективності державного управління: ракурс європейського союзу № 2(30) (2024): Наукові інновації та передові технології DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-223-234](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-223-234)
9. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. І. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. К.: Основи, 1994. 444 с.
10. Ренд, Айн. Атлант розправив плечі [Текст]. Ч. 1. Несуперечність / А. Ренд ; пер. з англ. А. Переверзев. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2016. 432 с.
11. Худавердієва, В. (2023). Державне управління як різновидність соціального управління: оцінювання ефективності. Науковий вісник: Державне управління, (2 (14), 221–237. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-221-237](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-221-237)

УДК 65.01:001.89

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-13](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-13)

Олексій РУСНАК

кандидат філософських наук, докторант,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», rusnak_alexey@ukr.net

ORCID: 0009-0002-9021-5429

ФЕНОМЕН «УПРАВЛІННЯ» В ПУБЛІЧНОМУ КОНТЕКСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ І КОНЦЕПТУАЛЬНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ

У статті проаналізовано поняття «управління», виявлено сутність та розвиток управлінського мислення через призму філософсько-теоретичного аналізу та концептуального узагальнення. Управління розглядається як процес трансформації наявного стану відповідно до мислення-мети. Визначено дві відомі школи публічного управління: британську та німецьку. Британська школа акцентується на захисті свободи індивідуума та раціональній діяльності уряду, що має корені у відомих політичних традиціях Великої Британії. Німецька школа відображає континентальну європейську традицію та базується на концепції Макса Вебера, в якій публічне управління отождоюється з державним бюрократичним механізмом.

Мета статті – оцінка поняття «управління» крізь призму філософсько-теоретичного аналізу, розкриття наукових підходів до визначення понять державного управління, публічного управління та публічного адміністрування.

Теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також наукові дослідження щодо визначення співвідношення «державного управління» з поняттями «публічне адміністрування» та «публічне управління».

Розкрито термінологічні аспекти, зокрема проблему перекладу та розуміння поняття «public administration», встановлено ключові відмінності між термінами «державне управління» та «публічне адміністрування». Виявлено, що сучасний стан державного управління в контексті глобалізаційних та інформаційних трансформацій потребує розвитку публічного управління, що передбачає впровадження концепції «відкритого уряду», демократизацію влади та зростання участі громадян у процесах управління.

Ключові слова: державне управління, публічне управління, публічне адміністрування, термінологія, переклад понять, наукові концепції, глобалізація, відкритий уряд, партнерство, регіоналізація.

Alexey Rusnak. THE PHENOMENON OF “MANAGEMENT” IN THE PUBLIC CONTEXT: PHILOSOPHICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND CONCEPTUAL GENERALIZATION

The article analyzes the concept of “management”, identifying the essence and development of managerial thinking through the lens of philosophical-theoretical analysis and conceptual generalization. Management is considered as a process of transforming the current state in accordance with goal-oriented thinking. Two well-known schools of public administration are identified: the British and the German. The British school emphasizes the protection of individual freedom and the rational activities of the government, which have roots in the well-known political traditions of the United Kingdom. The German school reflects the continental European tradition and is based on Max Weber’s concept, in which public administration is equated with the state bureaucratic mechanism.

The aim of the article is to assess the concept of “management” through the prism of philosophical-theoretical analysis, to reveal scientific approaches to defining the concepts of state administration, public administration, and public governance.

The theoretical basis of the research consists of works by domestic and foreign scholars, as well as scientific studies on the correlation between “state administration” and the concepts of “public administration” and “public governance”.

The terminological aspects are disclosed, including the problem of translating and understanding the concept of “public administration”, establishing the key differences between the terms “state administration” and “public administration”. It is found that the current state of state administration in the context of globalization and informational transformations requires the development of public governance, which entails the implementation of the “open government” concept, democratization of power, and increased citizen participation in governance processes.

Key words: state governance, public management, public administration, terminology, translation of concepts, scientific concepts, globalization, open government, partnership, regionalization.

Постановка проблеми. Важливим питанням сьогодення є розв’язання проблеми побудови ефективної системи публічного управління. Удосконалення управлінської діяльності спонукає до проведення комплекс-

сного дослідження форм та методів управлінської діяльності з метою визначення сутності феномену управління та публічного управління зокрема. Необхідність розв’язання цих завдань зумовлює потребу у визначенні нових

стратегій державного управління, форм і методів управлінської діяльності виконавчих органів державної влади, тобто визначення порядку досягнення відповідних цілей. Державне управління все більше стає управлінням публічним, а державна політика – політикою публічною. Отже, актуальним для науки державного управління є дослідження процесів формування публічної політики, що сприяє розумінню того, яким чином урядові інституції приймають рішення, враховуючи інтереси різних соціальних груп, і як ці рішення впливають на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного управління, враховуючи їх актуальність, нині є сферами наукових інтересів вітчизняних науковців. Загально-теоретичними питаннями проблематики державного управління займалися В. Бондаренко та М. Височанський. Проблематика науки «державного управління» проаналізована в дослідженнях Ю. Кальниша, Я. Качана, О. Миколенка та Г. Омелчака. Визначення розбіжностей та змісту понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування» розкрито в статтях Є. Жукової, Ю. Завгородної, А. Кравчука та Т. Савченка. Сучасні виклики та перспективи публічного управління досліджуються О. Вольською, Д. Дзвінчуком та П. Кузиком.

Мета статті – оцінка поняття «управління» крізь призму філософсько-теоретичного аналізу, розкриття наукових підходів до визначення понять державного управління, публічного управління та публічного адміністрування, а також окреслення деяких аспектів дискусій учених щодо співвідношення цих понять у контексті наукової теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб зрозуміти питання, потрібно зняти схоластичні нашарування і повернутися до початку, тобто почати з розгортання мислення. При цьому «порожні схеми» заважають зрозуміти «чистий» сенс питання.

Найбільш узагальнюючим визначенням поняття «управління» може бути наступне: процес перетворення поточного стану відповідно до виокремленого мислення, такого як мислення-мета, мислення-прагнення, мислення-ідея або мислення-модель. Це означає, що управління – це мислення, спрямоване на досягнення поставленої мети через розгортання процесів управління.

Античний (і наступний) суб'єкт, який винайшов рефлексивне мислення, яке можна визначити як державне, національне, керівне, гуманістичне, цивілізаційне, правове, полісне,

політичне, може вже не існувати. Він може бути в минулому, але процес може тривати й надалі. Ті, хто зараз підключені до цього процесу, можуть не розуміти суті цього мислення, умов, викликів, протистоянь, рішень, та прагнень до чогось. Тобто, «сукупне мислення», що виникло в результаті минулих подій, може виступати як стимул для нового мислення-мрії до мети, що стає початком нових прагнень і мрій, які втілюються в дійсність щодня, розгортаючись в сучасності. Таким чином, будь-яке стає мислення-управління не виникає відразу, воно завжди існує в рамках присутності-цивілізації, яка тисячоліттями формувала мислення (мислення-управління), яке передбачає сукупне поняттєве середовище та практичні події, що відбулися і були схоплені мисленням у понятті. Мислення завжди має сенс, але якщо цього сенсу немає, виникає «мертве» мислення, яке не здатне створювати нові ідеї, в тому числі й управлінські.

Попередньо запропонуємо, що управління – це організація процесу досягнення мети-мислення. У такій організації враховуються всі необхідні елементи: люди, середовище, машини, інформація, кібернетичні системи тощо. Розгортання мислення у дійсність дозволяє виділити різні сфери, галузі та аспекти управління, а також їх системи, елементи, парадигми, типи, класифікації, методи, прийоми та функції.

У залежності від конкретної сфери або галузі управління воно може приймати різні форми: менеджмент, адміністрування, операційна діяльність, проектне управління, стратегічне управління, керування об'єктами управління, консалтинг для підтримки управління, інжиніринг, наукова робота з розробки нових моделей та методів управління і т. д. Ці дії додаються до процесу управління, забезпечуючи його ефективність та адаптацію до специфіки різних сфер і галузей.

Розгортаючись мислення, може передбачати те, що:

– Управління може включати наступне: генеральну мету, операційні та оперативні цілі, тактичні завдання для досягнення головної мети, етапи та дерево цілей. Відповідно до цього можуть виникати різні ланки управління: стратегічний, оперативний, тактичний рівні, і за цим усім будуть відбудовані різні організаційні структури, а також управлінці різних рівнів.

– Далі, для того щоб зрозуміти те, що відбувається, можуть виникати поняття: публічне, державне, соціальне, економічне, фінансове, військове, адміністративне, правове управління тощо.

– Управління фінансами, державою, економікою, військом, підприємством тощо.

– Процес інституалізації передбачатиме структурність, установлення суб'єктів управління, службовців, керівників; різні компетенції, права, нормативні закріплення. Сукупність суб'єктів управління формує відповідну структуру.

– Мислення-управління передбачає об'єкт управління – те, на що здійснюється вплив у процесі управління, або те, що піддається маніпуляціям, або те, що трансформується в результаті управління. В контексті державного управління основними об'єктами можна вважати: суверенний територіальний простір, населення країни, включаючи окремих осіб, громадські об'єднання, державні органи управління та їх діяльність [1].

– Мислення-управління, в результаті реалізації та повторної оцінки передбачатиме оптимізацію, підвищення ефективності, усунення зайвих ланок управління та вдосконалення як усього процесу управління, так і його окремих частин.

– Реалізуючи себе, процес управління передбачатиме зворотній зв'язок, контролінг, регулювання та ревізію процесу [2].

– Сталий, постійний, поточний процес управління може передбачати обслуговування вже налагодженого процесу, що згодом перетворюється на адміністрування. Наприклад, під «публічним адмініструванням» можна розуміти процес управління соціальними процесами, здійснюваний налагодженою системою управління.

– Сукупна конструкція існуючої системи, вже формалізованої управлінської системи з усіма функціональними підрозділами, визначеними компетенціями та всім іншим, може передбачати установчий статут, конституцію.

– Для вирішення постійно виникаючих проблем управління (та реакції на виклики зсередини та ззовні) можуть створюватись управлінські рішення, а також нові регламентуючі та встановлюючі документи-рішення. Подібний рефлексивний процес може передбачати конкретні технічні рішення, бюджетування процесів, оцінку центрів витрат, створення актів та законів для регулювання нових питань, налагоджень та вирішення невизначеностей тощо.

– Мислення, спрямоване на регулювання галузі та вплив на сектор через взаємодію з усією соціальною сферою, розглядається як політика управління. Наприклад, у контексті публічного управління (згідно з положеннями п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»), Кабінет Міністрів

України забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, включаючи амортизаційну, податкову, та структурно-галузеву політику [5].

– Наука управління, яка розвивалась поруч із науковим мисленням в ХІХ столітті, концентруючись на вивченні управлінських процесів, стала науковою дисципліною. В Україні об'єктно-предметне поле науки «Державне управління» на сьогодні достатньо чітко визначено законодавством, формулами і паспортами наукових спеціальностей [7].

Якщо йдеться про світові наукові школи публічного управління, дослідники [8] виділяють дві відомі: британську та німецьку.

– У британській школі державного управління основними ознаками є захист свободи індивідуума, відповідальність держави перед громадою, раціональна діяльність уряду та концепції цільового державного правління [8]. Поняття «публічне управління» справді є характерною рисою саме для англосаксонського світу, політичної традиції, що має свої корені в минулому, у період Славної революції або ще раніше, коли була прийнята Велика хартія вольностей. Британська школа управління розуміє «державне управління» більше у контексті «публічного адміністрування». Термін “public administrative management” вперше був використаний у 1986 році у програмі Республіканської партії США. Основоположниками сучасної теорії державного управління вважаються Ф. Гуднау у своїй роботі “Politics and Administration: A Study in Government”, а також Вудро Вільсон у своїй праці “The Study of Administration” (1887 р.) [7].

– У німецькій школі державного управління основними ознаками є концепція ідеального державного управління на основі жорстких бюрократичних принципів та демократичної легітимації влади [8]. Це розуміння є частиною континентальної європейської традиції, основне теоретичне уявлення якої сформульоване у праці М. Вебера “Wirtschaft und Gesellschaft” [7]. Вебер розглядає державу як механічно-бюрократичний механізм з усіма впливаючими наслідками: суспільство в цьому контексті не є відокремленим від державного механізму, а завжди є його частиною [8].

Кожен метод управління має свої переваги та недоліки. Наприклад, «система» впливає на уявлення про державну службу та військову службу. У Великій Британії публічними службовцями вважаються особи, які наймаються в міністерствах на підставі цивільно-правових договорів, а їх винагорода виплачується з коштів, виділених парламентом. Крім того,

багато категорій персоналу отримують свої посади за контрактами з адміністрацією [8].

Новітній стан науки про управління є певним синтезом сучасної британської школи державного управління з процесами глобалізації, регіоналізації та інформатизації, а також з різними «пост»: постіндустріалізмом, постмодернізмом тощо.

Проблеми перекладу і розуміння понять виникають з певними труднощами, як вказують деякі дослідники [7]: «Українська терміносистема науки державного управління продовжує активно рецептувати елементи терміносистеми світової науки Public Administration, що актуалізує проблематику її оновлення, кодифікації та стандартизації, оскільки предметом запозичення є терміни різних мов, створені в різних адміністративних та правових культурах [7]. По-перше, існує проблема перекладу поняття «public administration»: часто відбувається «штучна заміна категорії «державне управління» україномовною транскрипцією її англійськомовного аналога «public administration», що, можливо, не завжди є вдалим [7]. Публічне адміністрування охоплює організаційну діяльність виконавчих органів та органів місцевого самоврядування, за винятком правотворчої, юрисдикційної, контрольно-наглядової та правоохоронної функцій. Ця діяльність, головним чином, спрямована на публічно-сервісну сферу і включає в себе ліцензування, реєстрацію, сертифікацію тощо [10].

Державне управління і публічне адміністрування відрізняються за наступними ознаками, згідно з джерелом [5]: Державне управління використовується державою для досягнення своїх власних інтересів, тоді як публічне адміністрування спрямоване на задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб з використанням різних ресурсів публічної адміністрації (правових, фінансових, кадрових, інформаційних тощо) [5].

Публічне управління вважається більш охоплюючим поняттям, ніж «державне управління». Згідно з джерелом [11], державне управління характеризується переважно адміністративним та організаційним впливом держави; у той час як публічне управління активно взаємодіє з суспільством; а публічне адміністрування забезпечує впровадження та виконання рішень органів влади [11].

Деякі дослідники визначають поняття «публічне управління» та «державне управління» залежно від сутності політичних режимів. У демократичних режимах «публічне управління» охоплює принципи розподілу влади, відкритості та прозорості у управлінні,

а також участі громадян у прийнятті рішень. У недемократичних режимах влада контролює управління та забезпечує свою стійкість, використовуючи державні ресурси для підтримки режиму. Тому в таких випадках більш доречним є використання терміну «державне управління» [6].

За Кальнишем Ю. [7], «публічне управління» може розглядатися як не лише нова політико-управлінська концепція, яка досліджується як актуальний напрям суспільно-політичного реформування в межах об'єкту науки «Державне управління», але і як сучасна наукова категорія, що виходить за межі предметного поля державного управління [7].

Отже, терміни «державне управління», «публічне управління» і «публічне адміністрування» не є тотожними. Вони взаємодіють і доповнюють один одного. [11], [12].

Сучасний стан державного управління можна охарактеризувати наступним чином:

– По-перше, це ослаблення держав націй. Реформа публічного управління розпочалась у країнах Західної Європи в 80-х роках XX століття і була обумовлена необхідністю підвищення ефективності держави. Державнація у XX столітті стрімко почала втрачати свою економічну і політичну міць [3].

– Партнерство, децентралізація і «відкритий уряд». Аналізуючи тенденції змін суб'єктів управління, варто зазначити, що сьогодні спостерігається прискорення процесу демократизації влади, використання партнерських підходів у прийнятті рішень, розвиток і урізноманітнення форм і методів взаємодії з населенням, сприяння зміцненню відкритості влади та участі громадян в ній [9]. Державне управління все більше стає управлінням публічним, а державна політика – політикою публічною. Відповідно, прийняття державно-управлінських рішень, що колись було прерогативою органів державної виконавчої влади та державних службовців, тепер все більше здійснюється з урахуванням думки громадських активістів і їх організацій [4].

– Регіоналізація є результатом поєднання глобалізації та локалізації на міжнародному рівні, а також децентралізації та централізації на національному рівні. Під впливом глобалізаційних факторів зовнішнього середовища, відбувається еволюція систем управління інноваційним розвитком регіону [9].

Висновки. Управління – це спочатку виокремлене мислення, а потім воно розгортається, генеруючи конкретну практику управління. Відсутність мислення, відсутність тих, хто генерує мислення в якомусь напрямку управління, разом з взаємодією з тим, що від-

бувається – все це стає причиною згасання конкретної галузі управління, а подальше, якоїсь сфери життя, що може спровокувати занепад і цивілізаційну поразку.

Школи управління різняться в розумінні суті структури державного управління. Модель британської школи публічного управління акцентується на захисті свободи індивідуума, відповідальності держави перед громадою та раціональній діяльності уряду. Поняття «публічного управління» в цій традиції розглядається через призму публічної адміністрації, що є типовим для англосаксонського світу. Німецька школа публічного управління визначає державне управління через бюрократичні принципи, що базуються на концепції Макса Вебера. Кожна з парадигм управління має свої переваги та недоліки, впливаючи на спосіб організації державної служби та взаємодію з громадянським суспільством.

Поняття «державне управління», «публічне управління» та «публічне адмі-

ністрування» інтерпретуються по-різному в залежності від контексту та наукової спрямованості досліджень. Державне управління – це інструмент державного впливу на суспільство, який не завжди враховує зворотний зв'язок з громадянами. Публічне адміністрування спрямоване на задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб і може розглядатися як певний державний сервіс. Публічне управління – це більш широке поняття, яке охоплює державне управління, місцеве самоврядування та спрямоване на дослідження та вдосконалення діяльності публічної адміністрації у всіх її аспектах. Отже, можна зробити висновок, що ці поняття взаємопов'язані, проте не тотожні.

Сучасний світовий розвиток, особливо процес глобалізації, змушує держави адаптувати свої системи управління до нових умов. Особливістю сучасних підходів до управління є акцент на децентралізації влади та розвитку партнерських відносин між державними органами, громадськістю та бізнесом.

Література:

1. Бондаренко В. А. Система та структура державного управління. В. А. Бондаренко. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове фахове видання*. 2023. № 3. С. 250–255. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284719>.
2. Височанський М. Аналіз понять державного управління та регулювання, їх значення в практиці застосування України. *Публічне урядування*, 2020. (2(22)), 41–49. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2\(22\)-41-49](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2(22)-41-49).
3. Вольська О. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2020. (3), 15–20. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.3.2>.
4. Дзвінчук Д. І. Сутність та особливості публічної політики в демократичному суспільстві. Випуск 39. 2024: публічне управління і адміністрування в Україні. <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.39.3>.
5. Жукова Є. Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*, № 2 (2022). <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.26>.
6. Завгородня Ю., Кучук А. Публічне управління в умовах правовладдя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 2023. (5(71)), 41–45. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5\(71\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5(71)-5).
7. Кальниш Ю. Г. Особливості формування об'єктно-предметної сфери науки державного управління в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2019. (3(5)), 132–151. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3\(5\)-132-151](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3(5)-132-151).
8. Качан Я. Публічне адміністрування в зарубіжних країнах. *Наукові перспективи*, № 12(42) (2023). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12\(42\)-179-188](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-179-188).
9. Кузик П. М. Аналіз базових моделей розвитку публічного управління в Україні. *Публічне урядування*, 2022. (3(31)), 34–37. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-3\(31\)-4](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-3(31)-4).
10. Миколенко О. І. Поняття «державного управління» і «публічного адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Правова держава*, № 30, 2018. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132859>.
11. Омельчак Г. Аналіз співвідношення понять «публічне управління», «державне управління» та «публічне адміністрування». *Київський економічний науковий журнал*, 2023. (3), 108–112. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-3-16>.
12. Савченко Т. В. Генезис понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління». *Інвестиції: практика та досвід*, № 10 (2024). <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.10.205>.

UDC 327.73.477

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-14](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-14)

Vladyslav FARAPONOV

Head of the Board, «Institute of American Studies»

ORCID: 0009-0006-0418-7855

AMERICAN FOREIGN AID AS A COMPONENT OF US FOREIGN POLICY SINCE 1945

The article explores the role of American foreign aid as a critical component of U.S. foreign policy since 1945. The debate surrounding U.S. foreign aid has intensified in recent years, particularly in light of the Russia-Ukraine war in 2022 and the attacks on Israel in 2023. These debates often neglect the foundational theories of international relations, such as realism, which argue that donor countries prioritize their strategic interests over the needs of recipient nations. A significant gap in quantitative research addressing these assumptions leads to politicized discussions in donor-recipient negotiations. The existing literature on U.S. foreign aid predominantly highlights the Marshall Plan's success, often attributing it to the United States' role in global development. However, aid priorities have shifted, reflecting domestic policy changes and the political landscape. For instance, the Carter administration emphasized human rights, while the Reagan administration focused on promoting democracy. Despite these overarching trends, the impact of the party controlling the White House and Congress on aid allocation remains underexplored. Additionally, there is a notable gap in the literature concerning the nature and institutional mechanisms through which U.S. aid is administered, mainly how these structures influence aid's effectiveness and strategic orientation. This article analyzes the U.S. aid allocation system through the lens of American foreign policy concepts. It seeks to address the gap in the literature regarding the specific impact of donor strategic interests and the democratic status of recipient countries on U.S. foreign aid policies. The study also examines U.S. foreign aid's historical transitions and contemporary implications, especially in the post-9/11 era. The research reveals that U.S. foreign aid has consistently aligned with national interests, promoting democracy, economic growth, and maintaining a favorable global order. The study emphasizes the significant role of security assistance, which accounts for a substantial part of U.S. foreign aid budgets, and the strategic imperative to support both friendly and unfriendly regimes during the Cold War. The institutionalization of U.S. foreign aid has led to a perception among recipient states that such aid is a reliable and symbolic gesture of support. The study underscores the complexity of U.S. foreign aid policies and their profound implications for global diplomacy. It advocates for more comprehensive research to understand the long-term effects of U.S. foreign aid on recipient countries, particularly concerning economic development, democratization, and political stability. Future research should also explore the role of non-state actors and international organizations in shaping U.S. foreign aid policies and incorporate quantitative analyses to test assumptions about the strategic interests behind aid distribution. Additionally, further studies should focus on U.S. aid's nature and institutional mechanisms, providing a deeper understanding of how these structures impact policy outcomes and international relations.

Key words: United States, American foreign aid, U.S. foreign policy, strategic interests, democratization, international relations, security assistance, Marshall Plan, Cold War, humanitarian aid, donor-recipient negotiations.

Владислав Фарапонов. АМЕРИКАНСЬКА ЗОВНІШНЯ ДОПОМОГА ЯК КОМПОНЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США З 1945 РОКУ

Стаття досліджує роль американської зовнішньої допомоги як важливого компонента зовнішньої політики США з 1945 року. Дебати навколо американської зовнішньої допомоги останнім часом загострилися, особливо у світлі війни між Росією та Україною у 2022 році та атак на Ізраїль у 2023 році. Часто ці дебати не враховують основоположні теорії міжнародних відносин, такі як реалізм, які стверджують, що країни-донори в першу чергу переслідують свої стратегічні інтереси, а не потреби отримувачів допомоги. Існує значний брак кількісних досліджень, які б перевіряли ці припущення, що призводить до політизованих дискусій у переговорах між донорами та отримувачами. Існуюча література про американську зовнішню допомогу переважно висвітлює успіхи плану Маршалла, часто приписуючи йому роль Сполучених Штатів у глобальному розвитку. Проте, пріоритети допомоги змінювалися з часом, відображаючи зміни у внутрішній політиці та політичному ландшафті. Наприклад, адміністрація Картера робила акцент на дотриманні прав людини, тоді як адміністрація Рейгана зосереджувалася на глобальному просуванні демократії. Незважаючи на ці загальні тенденції, вплив партії, яка контролює Білий дім і Конгрес, на розподіл допомоги залишається недостатньо дослідженим. Крім того, у літературі існує значний пробіл щодо природи та інституційних механізмів, через які здійснюється допомога США, і того, як ці структури впливають на ефективність і стратегічну спрямованість допомоги. Ця стаття має на меті проаналізувати систему розподілу допомоги США через призму концепцій зовнішньої політики США. Вона прагне заповнити прогалину в літературі щодо впливу стратегічних інтересів донора та демократичного статусу країни-отримувача на політику зовнішньої допомоги США. Дослідження також розглядає історичні переходи та сучасні наслідки зовнішньої допомоги США, особливо в контексті періоду після подій 9/11. Стаття показує, що зовнішня допомога США постійно узгоджується з національними інтересами, такими як просування демократії, економічного зростання та підтримання сприятливого світового порядку. У статті підкреслюється значна роль допомоги у сфері безпеки, яка становить суттєву частину бюджетів

зовнішньої допомоги США, та стратегічна необхідність підтримки як дружніх, так і недружніх режимів під час холодної війни. Інституціоналізація зовнішньої допомоги США призвела до сприйняття серед країн-отримувачів цієї допомоги як надійного та символічного жесту підтримки. Дослідження підкреслює складність політики зовнішньої допомоги США та її глибокі наслідки для глобальної дипломатії. Воно закликає до більш всебічного дослідження для розуміння довгострокових наслідків зовнішньої допомоги США для країн-отримувачів, особливо щодо економічного розвитку, демократизації та політичної стабільності. Майбутні дослідження також повинні дослідити роль недержавних акторів та міжнародних організацій у формуванні політики зовнішньої допомоги США та включати кількісні аналізи для перевірки припущень про стратегічні інтереси, що стоять за розподілом допомоги. Крім того, подальші дослідження повинні зосередитися на природі та інституційних механізмах допомоги США, надаючи глибше розуміння того, як ці структури впливають на результати політики та міжнародні відносини.

Ключові слова: США, американська зовнішня допомога, зовнішня політика США, стратегічні інтереси, демократизація, міжнародні відносини, допомога у сфері безпеки, план Маршалла, Холодна війна, гуманітарна допомога, переговори між донорами та реципієнтами

Problem statement. There is great debate in the American public and establishment about whether the U.S. should provide substantial foreign aid to other countries. This debate has intensified after the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2022 and the devastating attacks on Israel in 2023. However, these debates do not always consider the implications of international relations theories that influenced the genesis of U.S. foreign aid as it is known today. Many researchers highlight realism, a significant international politics theory, suggesting that donors primarily pursue their strategic interests rather than addressing recipients' needs. There is a significant lack of quantitative research to test these assumptions. Consequently, such scientific discussions often turn into political discourse in donor-recipient negotiations. Typically, the opposition party in the United States argues that the donor state is not obligated to support a recipient state in need.

Analysis of Research and Publications. Most literature on U.S. foreign aid concentrates on the successes of the Marshall Plan, assuming it has been the key reason for the United States contribution to developing foreign states. Another portion of existing literature shows that U.S. aid priorities shift with changes in domestic discussions on foreign policy, especially regarding democracy promotion and the internal politics of recipient countries. For example, during the Carter administration (1977–1981), there was a focus on human rights compliance among aid recipients. In contrast, the Reagan administration (1981–1989) emphasized promoting democracy globally and supported transitions from autocracy towards democracy [3].

Further scholarly work highlights the evolving focus on the democratic nature of aid recipients, culminating in the 1990s. Despite these overarching trends, each U.S. administration, whether Republican or Democrat, has adjusted its approach to foreign aid. Notably, Latin America has been a region under the microscope, where many initial modifications to the U.S. aid

allocation system were made. The particular impact of the party controlling the White House and Congress on the volume and focus of aid remains relatively unexplored in scholarly research, indicating a need for further studies to understand how political affiliations influence U.S. foreign aid policies and their implementation. Additionally, a third portion of the literature suggests that donor interest prevails. However, very few previous studies conceptualize donor security or strategic interests. The main components of the U.S. national interest matrix consist of four elements: defense and security of the United States, economic development, a favorable global order, and the promotion of fundamental American ideological values [9]. The core assumption motivating the U.S. as a donor is that the recipient country is sufficiently essential in all these four paradigms to warrant economic or other types of assistance without necessarily being an ally of the U.S.

Novelty of Research. The primary purpose of this article is to analyze the U.S. aid allocation system in light of American foreign policy concepts. This study attempts to address the gap in the literature regarding the specific impact of the donor's strategic interests and the democratic status of the recipient countries on U.S. foreign aid policies. By focusing on the interplay between donor priorities and recipient needs, this research comprehensively explains how political affiliations and control influence U.S. foreign aid allocation. Furthermore, it explores the historical transitions and contemporary implications of foreign aid, especially in the context of the post-9/11 era and the ongoing global political dynamics.

The primary purpose of this article is to analyze the US aid allocation system in light of American foreign policy concepts.

Main text of the article. The first substantial scholarly discussion on the topic is associated with Hans Morgenthau, who argued that bilateral aid is one of the fundamental goals of international politics, not merely a tool, as later authors

studying the issue post-1980s have suggested [8]. He broadly asserted that “international aid is one of the genuine innovations that has occurred in modern international politics” [7, p. 63]. According to Morgenthau, a prominent representative of the realist school, international aid was conceptualized as fulfilling the duty of wealthy nations towards poorer ones [8]. Thus, he was one of the first to emphasize that aid is integral to US foreign policy. He criticized politicians and scholars who questioned the necessity of American assistance to other countries. Morgenthau identified six main types of aid: humanitarian aid, food aid, military aid, bribes, prestige aid, and economic development aid. He contended that even humanitarian aid provided to countries affected by natural disasters could be politicized depending on the political context of the recipient country. However, he did not specify the circumstances under which this might occur.

In the 1960s, after US foreign aid became more institutionalized with the creation of the United States Agency for International Development, the number of recipients of US aid also grew [11]. With the end of the Cold war and the 9/11 attacks, the US government had to reshape its foreign aid policy priorities and promote US partnership with the foreign aid allocation. At the same time, Washington did not hesitate to aid non-democratic regimes. The vast majority of the existing literature argues that this was the case. However, it usually lacks quantitative data argument [2]. Generally, every US administration following the Truman Administration that executed the Marshall Plan took the experience of previous administrations into account. Some researchers argue that US foreign aid emerges directly from the material hierarchy of the post-war world. That argument has an empirical perspective as well. Many scholars point out that in the Cold War, the United States viewed foreign aid as an ideological instrument to win the hearts and minds of those states that could be allies or potential allies to Washington or at least do not fall into the Soviet sphere of influence. Overall, examining the role of US aid since 1945 shows that it has ultimately led to the growth of the global economy, aligning with the paradigm followed by the Truman administration in designing international aid policies after World War II. Consequently, some researchers view aid as establishing or maintaining hegemony [5; 6].

Research on U.S. foreign aid often emphasizes the donor’s strategic and political interests, overshadowing recipient countries’ needs. Historically, U.S. foreign aid has been aligned with its national interests, including promoting democracy, economic growth, and maintaining a favor-

able global order. The conclusion of the Cold War and the onset of the third wave of democratization intensified scholarly discussions about the scope and focus of bilateral aid programs. A substantial body of literature posits that democratization is a critical determinant in the allocation of U.S. foreign aid. The underlying hypothesis is that donor priorities often outweigh recipient needs in decisions concerning military and economic support. Indeed, during the Cold War, the U.S. provided more aid to countries with security agreements, regardless of their humanitarian needs [4]. This trend persisted into the post-Cold War era. However, the level of democracy and humanitarian needs of the recipient countries began to play a more significant role in aid allocation decisions from 1992 onwards. U.S. aid policy has evolved to incorporate strategic and humanitarian considerations, with democratization emerging as a crucial factor in recent decades. This study supports the hypothesis that U.S. foreign aid is influenced by both the donor’s strategic interests and the recipient’s democratic status. During the Cold War, strategic alliances were the primary driver of aid allocation. However, in the post-Cold War era, promoting democracy has become an increasingly important criterion. This shift reflects a broader trend in U.S. foreign policy toward supporting democratic transitions and consolidations worldwide [10].

According to the Congressional Research Service, there are several critical rationales for US foreign assistance programs:

- National security concerns include military and physical threats to American welfare.
- commercial interests, which include a way to promote U.S. exports and improve the environment in which U.S. businesses operate.
- humanitarian concerns as a response to crises and disasters, reducing poverty and diseases [1].

This article will dwell upon security assistance, which is one of the most substantial parts of US foreign aid budgets. As with many other types of US foreign aid, Congress has the power of the purse, which in this case refers to money allocation, and the executive branch, the Administration, is responsible for delivering the assistance to the recipient state. The number and range of US security programs are enormous. First, there are nonmilitary security assistance programs that the U.S. State Department administers. These include programs like International Narcotics Control and Law Enforcement (INCLE) and several programs called Cooperative Threat Reduction (CTR). The Department of Defense administers the latter program, and the State Department runs the Nonproliferation, Anti-Terrorism, Demining and Related Programs (NADR) [1].

The U.S. Department of State is one of the key actors in delivering military assistance programs. The State Department is in charge of three major pillars of US aid that the Department of Defense Security Cooperation Administration implements: foreign military financing (FMF), International Military Education and Training (IMET), and Peacekeeping Operations (PKO). It can be inferred from the existing literature that the United States gradually widened the number of recipients of military aid. By 1990, the United States had provided military aid to many more countries than during the Cold War's culmination [2]. However, it's not the amount of aid that defines the successes of American assistance worldwide; it's nature that matters. For example, during the Cold War, all American Administrations strengthened friendly, but more importantly, unfriendly regimes in a way that undermined those regimes but did not strengthen them. In particular, it refers to military aid to military autonomy and chances for a potential internal rival to the ruling regime. Thus, that strategy reduced the number of military coups, for example. At the same time, the Soviet Union mostly backed up the ruling parties in the regimes, which only strengthened subordinate ties between the army and the ruling party in most recipient states. Nevertheless, much research suggests that without the Cold War, the United States might never have initiated aid programs for other states. At the same time, when every decade passed, aid from the United States was perceived as a temporary diplomatic measure, and by 2000, it was quite an expected element in interstate relations. Of course, the major reason for continuing that aid was the emphasis on improving the quality of life and reducing poverty in recipient countries [7]. US foreign aid has become an institutionalized memory in US relations with other states, and many states assume that they can rely on US aid as a symbolic and meaningful gesture of support.

Implications. This study's implications are profound for understanding the dynamics of U.S. foreign aid policies. By dissecting the strategic interplay between donor priorities and recipient needs, the research sheds light on the evolving nature of U.S. foreign aid. This understanding is crucial for policymakers, scholars, and practitioners engaged in American politics and international relations. It advocates for an enhanced scholarly focus on the legislative dimension of U.S. policy determination and urges a more collaborative inter-branch dialogue to foster a coherent, balanced, and effective policy framework. The study underscores that U.S. foreign aid has historically been aligned with its national inter-

ests, including promoting democracy, economic growth, and maintaining a favorable global order. The conclusion of the Cold War and the onset of the third wave of democratization intensified scholarly discussions about the scope and focus of bilateral aid programs. This shift reflects a broader trend in U.S. foreign policy toward supporting democratic transitions and consolidations worldwide [10]. According to the Congressional Research Service, there are several critical rationales for U.S. foreign assistance programs: addressing military and physical threats to American welfare, promoting U.S. exports and improving the environment in which U.S. businesses operate, and responding to crises and disasters by reducing poverty and diseases [1]. This article focuses on security assistance, a substantial part of U.S. foreign aid budgets. Congress holds the power of the purse, allocating funds, while the executive branch is responsible for delivering the assistance. The range of U.S. security programs is extensive, including nonmilitary security assistance programs like International Narcotics Control and Law Enforcement (INCLE) and Cooperative Threat Reduction (CTR). The Department of Defense administers CTR, while the State Department runs the Nonproliferation Anti-Terrorism Demining and Related Programs (NADR). Furthermore, the U.S. Department of State plays a crucial role in military assistance programs, overseeing three major pillars of U.S. aid: foreign military financing (FMF), International Military Education and Training (IMET), and Peacekeeping Operations (PKO) [1].

The evolution of U.S. foreign aid reflects the strategic imperative to support friendly but often undemocratic regimes during the Cold War, a strategy aimed at preventing military coups and maintaining regional stability. The institutionalization of U.S. foreign aid over the decades has led to a perception among recipient states that U.S. aid is a reliable and symbolic gesture of support. The study highlights that the U.S. might never have initiated aid programs for other states without the Cold War. However, aid from the U.S. has become an expected element in international relations, emphasizing the improvement of life quality and poverty reduction in recipient countries [7]. This study supports the hypothesis that U.S. foreign aid is influenced by both the donor's strategic interests and the recipient's democratic status. During the Cold War, strategic alliances were the primary driver of aid allocation. In the post-Cold War era, promoting democracy has become an increasingly important criterion.

This evolution signifies a pivotal shift in the traditional political power dynamics within the federal government, impacting the operational

dynamics of the U.S. political system, the balance of power, and the formulation of comprehensive policies addressing internal and external challenges. Future research should focus on several key areas to further understand the dynamics and impacts of U.S. foreign aid. One crucial area is the impact of domestic political changes in the U.S. on foreign aid policies. This includes examining how shifts in the political landscape, such as changes in administration and party control of Congress, influence aid allocation and priorities. Additionally, the long-term effects of U.S. foreign aid on recipient countries, particularly concerning economic development, democratization, and political stability, need to be explored. Another important aspect is the role of non-state actors and international organizations in shaping U.S. foreign aid policies.

Investigating the interplay between governmental agencies, NGOs, and international bodies can provide a more comprehensive understanding of how foreign aid is conceptualized, implemented, and perceived globally. Lastly, future research should incorporate more quantitative analyses to test the assumptions about the strategic interests behind aid distribution, offering empirical evidence to support or challenge existing theoretical frameworks. By examining these dimensions, the study provides a nuanced understanding of contemporary American political structures and their implications on global diplomacy. It contributes significantly to political science and legislative leadership discourse, offering practical insights for navigating the complex interplay of domestic politics and international relations in the 21st century.

Bibliography:

1. Congressional Research Service. Foreign Assistance: An Introduction to US Programs and Policy. 2022. 38 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R40213> (date of access: 25.05.2024).
2. Casey A. E. Up in Arms: How Military Aid Stabilizes – and Destabilizes – Foreign Autocrats. New York: Basic Books, 2024. 323 p. (date of access: 15.05.2024)
3. Carothers T. Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999. 412 p. (date of access: 17.06.2024)
4. Eberstadt N. U.S. foreign aid policy: a critique. New York: Foreign Policy Association, 1990. 64 p.
5. Hattori T. The moral politics of foreign aid. *Review of International Studies*. 2003. Vol. 29, no. 2. P. 229–247. URL: <https://doi.org/10.1017/s0260210503002298> (date of access: 24.06.2024).
6. Hobson J. M. The State and International Relations (Themes in International Relations). Cambridge University Press, 2000. 266 p. (date of access: 17.06.2024)
7. Lancaster C. Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics. University of Chicago Press, 2010. 288 p.
8. Morgenthau H. A Political Theory of Foreign Aid. *American Political Science Review*. 1962. Vol. 56, no. 2. P. 301–309. URL: <https://doi.org/10.2307/1952366> (date of access: 17.06.2024).
9. Nuechterlein D. E. America overcommitted: United States national interests in the 1980s. Lexington, Ky : University Press of Kentucky, 1985. 238 p.
10. Olivé I., Pérez A. Aid Power and Politics. Taylor & Francis Group, 2019.
11. Faraponov V. Role Of The House Speaker In Determining U.S. Policy Priorities. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Management*. 2024. No. 6(72). P. 74–80. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6\(72\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6(72)-11) (date of access: 20.06.2024).

УДК 321.21: 340.1 (045)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-15](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-15)

Дмитро ХАЧАТУРОВ

аспірант 2 курсу, Європейський університет, chupriy2006@ukr.net

ORCID: 0009-0009-9704-7318

Петро БОБЕРЕНКО

аспірант 2 курсу, Європейський університет, petroboberenko@ukr.net

ORCID: 0009-0006-0292-7151

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті аналізуються особливості розвитку інституційних моделей громадянського суспільства в сучасній політичній науці. Зазначається, що більшість сучасних дослідників солідарні у тому, що поняття громадянське суспільство стосується не політичної частини суспільної системи. По-друге, громадянське суспільство кожної з держав еволюціонує у часі і має певні часові та національні різновиди. По-третє, структурно громадянське суспільство є частиною соціальної (соцієтальної) сфери суспільного життя і у зародковому стані є у кожній країні, однак має різні «розміри», які й визначають появу тих чи інших політичних режимів. Підкреслюється, що громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, які захищені необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності. Виділяються різні моделі громадянського суспільства. Так Н. Розенблум вважає, що у країнах з демократичним політичним режимом може бути втілена демократична, посередницька або виборча моделі громадянського суспільства. Зазначається, що децю по-іншому пояснює специфіку моделей громадянського суспільства українська дослідниця І. Кресіна, яка виокремлює дві основні концептуальні схеми громадянського суспільства – західну та східну; різниця між ними полягає, по-перше, в соціокультурних особливостях історичного розвитку, а по-друге – в стосунках між громадянським суспільством і державою. Вказується, що внаслідок історичного розвитку на Заході сформувалася антропоцентрична система організації соціуму, на Сході – державоцентрична, що безпосередньо вплинуло на форми власності і політичний устрій. Акцентується увага на тому, що феномен «громадянське суспільство» формується під впливом історичних, структурних та культурних рис конкретного народу і, відповідно, поєднання трьох основних компонентів: соціогенетичних, культурно-історичних та політико-економічних особливостей, що породжує своєрідну модель громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, історія формування, виборча, посередницька, демократична модель громадянського суспільства.

Dmytro Khachaturov, Petro Boberenko. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL MODELS OF HROMADYAN SOCIETY IN MODERN POLITICAL SCIENCE

The article analyzes the peculiarities of the formation of civil society as a socio-political phenomenon. It is noted that the philosophical definition of «civil society» was introduced into the scientific theory by Apictotel, who notes that true citizenship exists only where the educational authority acts in of the common good, i.e. in money, which Apictotel calls correct. It is indicated that in the period of the New Age, the Age of Awakening, the outstanding Italian thinker N. Machiavelli formulated a theory according to which civil society looked at it as a whole. There were intellectuals – clansmen, men, and women, but in such a society there were no guidelines for democracy. It is emphasized that the majority of modern researchers agree that the concept of civil society is a non-political part of the social system. Second, the civil society of each country evolves over time and has certain regional and national characteristics. Thirdly, the civil society is a part of the social (social) phase of social life and is inherent in every country, however, it has late «terms». and determine the emergence of certain political regimes. It is emphasized that civil society is a form of communication, interaction, spontaneous organization and communication of free individuals in the face of voluntarily formed associations, such as and protected by the necessary laws from direct interference and regulation on the part of the state and in which civic values prevail. Emphasis is placed on the fact that the phenomenon of «civil society» is formed under the influence of topical, structural and cultural factors and, accordingly, the combination of these components in: co-genetic, cultural-ectopic and political-economic features, which gives rise to the original model of civil society.

Key words: civil society, history of formation, electoral, mediating, democratic model of civil society.

Постановка проблеми. Україна сьогодні переживає повномасштабне російське вторгнення, що принесло значні страждання українському народові. В той же час ми спостері-

гаємо консолідацію українського суспільства, підвищення цікавості до національних традицій, мови, історії. Також зростає інтерес до громадянського суспільства, яке значно активізувалося в умовах російської агресії.

Ідеї громадянського суспільства, які виникли в період античності та епохи Відродження, отримали первинне наукове обґрунтування в соціальних вченнях XVIII ст., насамперед у працях англійських, французьких та німецьких філософів і просвітників. Прототип громадянського суспільства сформувався в ранній період Нового часу в Західній Європі під впливом розвитку капіталістичних відносин, що спочатку виглядало як система відносин всередині соціуму без виокремлення його складових (інститутів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню громадянського суспільства присвячені роботи М. Братасюк, А. Карася, М. Кравчука, М. Козюбри, А. Крижановського, В. Кременя, О. Корнієвського, І. Кресіної, М. Михальченко, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Полохало, Р. Сакви, Г. Симона, Ж. Сапіра, Ф. Рудича, С. Телешуна, В. Яблонського, Ю. Шайгородського, В. Череватюк та ін. За роки Незалежності в Україні захищено ряд кандидатських та докторських дисертацій, присвячених тим чи іншим аспектам становлення громадянського суспільства. Це дисертації В. Баркова, М. Буника, А. Грамчука, О. Задоянчука, М. Калініченка, В. Кратюка, В. Пашенка, О. Полішкаррової, О. Сазонової, О. Стойко, В. Сукачова, Ю. Узун, В. Цвиха, Г. Щедрової тощо. Попри велику увагу науковців до проблем формування громадянського суспільства, цілий ряд питань потребують подальшого розвитку і концептуалізації.

Формулювання мети статті. Дослідити особливості розвитку інституційних моделей громадянського суспільства в сучасній політичній науці.

Виклад основного матеріалу. Для найповнішого сучасного трактування поняття «громадянське суспільство», його історико-філософської легітимності необхідно враховувати етапи його історичного розвитку. Філософське визначення «громадянського суспільства» було введено в наукову теорію ще Арістотелем. За твердженням видатного мислителя, перш ніж визначати поняття «держава», слід з'ясувати сутність поняття «громадянин», бо держава є не що інше як сукупність громадян, громадянське суспільство [1, с. 5].

В період Нового часу, зокрема, епохи Відродження видатний італійський мислитель Н. Макіавеллі сформулював

теорію, відповідно до якої громадянське суспільство розглядалося як сукупність інтересів – класових, станових, партійних. Однак в такому суспільстві були відсутні передумови для демократії, тому що остання вимагає від народу належної етичної основи – благородства, честі, відповідальності у всьому, що належить до захисту суспільного інтересу і тим більше республіканського ладу. Причину соціальних і державних змін Н. Макіавеллі вбачає у викривленні суспільної моралі. Суспільство, вражене споживанням, яке лише в цьому вбачає своє благополуччя, не здатне ані створити республіканську форму правління, ані тим більше захистити її. Пасивне суспільство, яке зрідка відгукується на супротив непосильному гніту, не може вважатися громадянським [4, с. 36].

Поступово у суспільних науках почали вирізняти класичні та новітні інтерпретації категорії «громадянське суспільство». В основі класичних інтерпретацій громадянського суспільства лежать ідеї Дж. Локка, А. де Токвіля та Г. Гегеля [3].

1. Локкіанська інтерпретація громадянського суспільства передбачає протиставлення природного та громадянського стану суспільства; особа веде себе одним чином у приватному житті і іншим чином – у суспільному.

2. В гегелівській інтерпретації громадянське суспільство розглядається як наслідок утвердження індивідуалістичної свідомості та правової державою.

3. За токвілівською інтерпретацією передумовою перетворення суспільства на громадянське вважається діяльність громадян у рамках асоціацій.

У суспільних науках виділяють кілька історичних стадій розвитку громадянського суспільства. За основу періодизації візьмемо три стадії, визначені професором Каліфорнійського університету Дж. Александером, умовно названі «громадянським суспільством – I, II, III» [9, с. 19].

«Громадянське суспільство – I» (як соціальний феномен і як теоретична концепція) охоплює період від кінця XVII до першої половини XIX ст. Його основні положення були сформульовані Дж. Локком, А. Фергюссоном, Ш.-Л. Монтеск'є, Г. Гегелем, А. де Токвілем, І. Кантом [5]. Теоретики класичної концепції громадянського суспільства протиставляли суспільство і державу, вбачаючи у ній систему, поділену на дві взаємопов'язані та взаємообумовлені автономні сфери – політичну і громадську. Життя у громадській сфері ґрунтується на ідеях індивідуальної

свободи громадян та автономності громад, їх праві творити спілки та асоціації, захищати свої інтереси, запобігати або протистояти сваволі держави. Тобто «громадянське суспільство І» – це новонароджене буржуазне суспільство, що утверджувало ліберальні свободи, підкорялося закону, формувало громадську думку щодо спільних нагальних проблем.

В міру усвідомлення цих проблем наростання класових антагонізмів і посилення соціального протистояння теорія громадянського суспільства, яка акцентувала увагу на позитивних, солідаристських аспектах була замінена «громадянським суспільством ІІ». Цей період тривав із середини ХІХ ст. до другої половини ХХ ст. і характеризувався тим, що суспільство цього періоду змінюється, посилюються певні внутрішні суперечності. Тобто відбувається загострення класової боротьби, переважають силові методи врегулювання конфліктів. Цінність суспільства як такого девальвується. На перший план як регулятор суспільних відносин виходить сила, авторитет. Внаслідок цього концепції громадянського суспільства стають непопулярними.

«Громадянське суспільство ІІІ» як концепція відродилося у другій половині ХХ ст. як «знаряддя критики соціалістичного авторитаризму в центрально-східноєвропейських країнах» [9, с. 450]. Зокрема, після Другої світової війни сфера застосування поняття «громадянське суспільство» надзвичайно розширилася. Теоретики робили спроби поєднати зусилля держави загального добробуту і громадянського суспільства в досягненні рівної свободи для всіх, більшої соціальної справедливості та формування соціального капіталу. У цей період одним з найвідоміших дослідників трансформаційних процесів, німецьким філософом і соціологом Ю. Габермасом було розроблено теорію соціальної комунікації та публічної сфери. Згодом на основі цієї теорії іншими дослідниками Е. Арато і Дж. Коеном було напрацьовано стратегію трансформації диктаторських режимів, яка стала інструментом пояснення процесу падіння авторитарних режимів у країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія), а згодом Центрально-Східної Європи і СНД.

З падінням авторитарних режимів у Південній Європі, пізніше у країнах постсоціалістичного блоку дослідники соціальних проблем переорієнтовуються на процеси поширення сфери демократії

загалом. Найефективнішою для аналізу проблем соціальної взаємодії та солідарності виявилася саме концепція громадянського суспільства.

У сучасній політичній науці існує велика кількість визначень поняття «громадянське суспільство». Тому, перш ніж приступити до аналізу визначень, можна виокремити спільні складові цих концепцій. По-перше, всі без винятку вчені солідарні у тому, що поняття громадянське суспільство стосується неполітичної частини суспільної системи. Це суспільство, яке має певні ознаки і якісні характеристики. Помилково вважати кожне суспільство громадянським. По-друге, громадянське суспільство кожної з держав еволюціонує у часі і має певні часові та національні різновиди. По-третє, структурно громадянське суспільство є частиною соціальної (соцієтальної) сфери суспільного життя і у зародковому стані є у кожній країні, однак має різні «розміри», які й визначають появу тих чи інших політичних режимів.

Так, за тоталітарного режиму соцієтальної сфери майже не існує. У кращому випадку це підпільні організації громадян, які в різний спосіб, як правило, нелегітимний (легітимних каналів впливу просто не передбачено або вони існують формально), чинять тиск на державу. Поряд із підпільними організаціями існують організації, які створені власне державою і активно нею ж контролюються. Метою діяльності офіційно зареєстрованих організацій є створення видимості легітимності режиму. У цьому разі їх важко назвати інститутами громадянського суспільства, оскільки їх роль у контролі за діяльністю держави номінальна або й ніяка.

За демократичного режиму соцієтальна сфера охоплює весь простір суспільного життя. Водночас якість бодай і демократичних суспільств – рівень розвитку, повноцінність функціонування, система цінностей – є різною, що обумовлює відповідні моделі громадянського суспільства.

Відомий фахівець у галузі транзитології, американський політолог Ф. Шміттер під громадянським суспільством розуміє сукупність чи систему самоорганізуючих посередницьких груп, які, по-перше, відносно незалежні як від органів державної влади, так і від недержавних суб'єктів виробництва і відтворення (фірма, сім'я); по-друге, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту (досягнення) своїх інтересів та мети; по-третє, не прагнуть підмінити собою ні державні структури, ні приватних виробників чи перейняти на себе функції з

управління політією в цілому; по-четверте, згодні діяти в межах вже існуючих «громадських» або правових норм. Таким чином, на думку Ф.Шміттєра, для формування громадянського суспільства мають бути наявні чотири критерії (умови): дворівнева автономія; колективна дія; неузурпація чужих прерогатив; громадянськість [10].

Ще один відомий дослідник феномену «громадянське суспільство» Ч.Тейлор – живає дане поняття щонайменше у трьох значеннях:

1) громадянське суспільство – сукупність незалежних від держави громадських організацій, які утворюють так званий «третій сектор»;

2) громадянське суспільство – вся соціальна сфера, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій;

3) громадянське суспільство – фактор впливу на державну політику, який створюється сукупністю груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві [11, с. 130].

Тобто громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, які захищені необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Поряд з історичними моделями громадянського суспільства, в яких враховано наявність (об'єм, питома вага) тих чи тих функцій у житті суспільства, а також певна структурна композиція суспільства, вони властиві також певним етапам еволюції громадянського суспільства. Крім того, на них накладаються специфічні риси кожної з країн.

Тому, виокремлюючи певні інституційні моделі громадянського суспільства, необхідно враховувати насамперед часові характеристики, історичний етап розвитку конкретної держави, на якому формується громадянське суспільство. Водночас існують численні модифікації громадянського суспільства, які за основними показниками належать до одного й того ж – демократичного – політичного режиму. Відповідно й у визначенні категорії «громадянське суспільство» існує велика кількість різноманітних класифікацій вже модифікованих його типів.

Найузагальненішу класифікацію приписують Н. Розенблум [7]. Зокрема, у країнах з демократичним політичним режимом може бути втілена демократична,

посередницька або виборча моделі громадянського суспільства.

– У **демократичному** громадянському суспільстві його суб'єкти впливають на державу посередництвом політичної участі та потенційної опозиційності громадських об'єднань до владних структур, чим і виконують функцію протидії. Суспільні інститути в цьому випадку виконують функцію своєрідної політичної соціалізації – «прищеплюють громадянам почуття політичної дієздатності, схильності розглядати їх в ім'я загального блага». Такі суспільства орієнтуються на публічні акції впливу – публічні дискусії, телефонні опитування, формування громадської думки, засоби так званої «електронної демократії».

– **Посередницьке** громадянське суспільство орієнтоване на формування таких чеснот, як вихованість, «соцієтабельність», здатність до солідарного розв'язання проблем. Воно передбачає розвинені соціальні зв'язки, принципи громадянськості, відкритості, товариськості і відповідальності – якості, що забезпечують цілісність плюралістичної ліберальної демократії.

– **Виборче** громадянське суспільство спрямовує свою діяльність на підвищення економічної ефективності і загального добробуту. Ця тенденція нова в діяльності громадянського суспільства, але вона, на думку Н. Роземблум, найбільше відповідає умовам сучасності. Для виборчого громадянського суспільства характерні різноманітні моделі елітарної демократії, конкуренції еліт. За таких умов ефективний суспільний вплив формується через розгалужену мережу каналів громадського впливу – залучення громадських ініціатив до процесів формування політичних рішень.

Для Західної Європи більш характерною була модель демократичного громадянського суспільства, тоді як у США переважали інститути позаполітичного посередницького громадянського суспільства. В Німеччині, де держава розглядалася як «попередник бюргерського суспільства, його опікун, вихователь і каратель», громадянське суспільство не було таким незалежним, як у США та Франції («напівзахідний» варіант розвитку стосунків держави і суспільства) [2, с. 466].

Дещо по-іншому пояснює специфіку моделей громадянського суспільства українська дослідниця І.Кресіна, яка виокремлює дві основні концептуальні схеми громадянського суспільства – західну та східну; різниця між ними полягає,

по-перше, в соціокультурних особливостях історичного розвитку, а по-друге – в стосунках між громадянським суспільством і державою [6, с. 379]. Внаслідок історичного розвитку на Заході сформувалася антропоцентрична система організації соціуму, на Сході – державоцентрична, що безпосередньо вплинуло на форми власності і політичний устрій. Середнє геополітичне положення країн ЦСЄ (між Сходом і Заходом) створює своєрідну дилему поєднання західних (ліберальних) і східних (патріархальних) впливів. У повсякденній практиці це проявляється у нестабільності зовнішньополітичних орієнтацій, прагненні бути самостійними при розв'язанні суспільних проблем і водночас у перекладанні відповідальності на державу за їх розв'язання.

Тобто кожна з моделей громадянського суспільства застосовується насамперед щодо вивчення динаміки громадянського життя в окремих країнах. Водночас їх використовують для аналізу національних відмінностей у функціонуванні громадянського суспільства. Зокрема, у кожному конкретному випадку буде мати місце саме певне співвідношення функцій його інститутів, які відображають основні напрями їх впливу на суспільне життя. З огляду на розмаїття підходів до визначення поняття «громадянське суспільство» існує таке ж розмаїття функцій громадянського суспільства, які можна згрупувати таким чином.

По-перше, громадянське суспільство є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів.

По-друге, інститути громадянського суспільства є гарантією непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою у їх можливому протистоянні з державою, формують «соціальний капітал» – невід'ємні риси особистості, завдяки яким вона здатна до кооперації та ефективних солідарних дій.

По-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, – і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

По-четверте, ці інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів [6, с. 380].

Окреслені групи функцій диференціюються також залежно від конкретних обставин

країни – сформованого політико-правового поля, в якому функціонують інститути громадянського суспільства. Тим самим політико-правове середовище забезпечує необхідні умови і атрибути для діяльності громадських організацій. Слід наголосити, що громадянське суспільство не може повноцінно виконувати названі функції, якщо відсутній бодай один з найважливіших його атрибутів, до яких відносять такі:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадянського (цивільного) життя і громадської думки;

- організоване громадянське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами;

- незалежні від держави, добровільні організації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні.

Громадянське суспільство – це насамперед сфера взаємодії індивідів, груп та організацій, які вони утворюють. Основною метою цієї взаємодії, як зрозуміло, є представлення певних інтересів, а відтак і їх захист. Це той зріз суспільних відносин, коли громадські організації виступають як групи інтересів, що є посередниками в стосунках індивідів з владою та рештою суспільства. Якщо ці групи досить чисельні та впливові, то їх взаємне протистояння не дестабілізує, а навпаки, зміцнює політичну систему і стимулює її розвиток. Представникам груп інтересів доводиться постійно досягати компромісів у межах закону. Тому ще однією з основних умов їх функціонування є діяльність у правовому полі.

Отже, моделі розвитку інститутів громадянського суспільства обумовлені насамперед типом стосунків між державою та соціумом, що сформувалися історично. В літературі здебільшого виділяють такі історичні альтернативи громадянського суспільства: тоталітарне, олігархічне, патріархальне аграрне суспільство. Більш загальна класифікація – це поділ суспільства на громадянське та «негромадянське» (за В. Полохало [8, с. 17], І. Кресіною [6, с. 381]). Для останнього характерні:

- відчуження від влади при багатовимірній залежності громадських організацій та окремих громадян від неї;

- одностороннє підкорення громадян правилам, нормам і принципам, які регламентують їхнє приватне й публічне життя і водночас свавільне, безконтрольне здійснення владою своїх повноважень за рахунок самовільного звуження прав та свобод громадян;

– відсутність системи реальних гарантій офіційно декларованих прав людини і громадянина з боку державної влади, безпорадність індивіда перед чиновництвом, повна відсутність дієвих юридичних підстав його захисту;

– тіньове присвоєння та перерозподіл власності;

– поєднання тотально корумпованої політичної влади, тіньової економіки і кримінального світу;

– домінування в політичному процесі номенклатурно-корпоративних кланів, які концентрують у власних руках всю повноту політичної, економічної та інформаційної влади.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що поняття громадянське суспільство характеризує плюралістичний тип відносин, організації і захисту групових інтересів та

стосунків асоціацій громадян з державою, що істотно відрізняється від двох інших типів – клієнтелізму та корпоратизму. Організаційний плюралізм здатний перетворити людей, що мають спільні групові інтереси, на суб'єктів суспільного і політичного життя. Саме він забезпечує можливість активного громадського життя і веде до утворення партій, які є наступною ланкою представництва специфічних групових інтересів та їх захисту політичними засобами.

Слід також підкреслити, що інституційні моделі громадянського суспільства формуються під впливом історичних, структурних та культурних рис конкретного народу, відповідно, поєднання трьох основних компонентів: соціогенетичних, культурно-історичних та політико-економічних особливостей, що породжує своєрідну модель громадянського суспільства.

Література:

1. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
2. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. 84(5). С. 465–471.
3. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права. К: Наукова думка, 2015. 334 с.
4. Нікколо Мак'явеллі. Флорентійські хроніки. Державець. Переклад з італійської: Анатоль Перепада. Київ: Основи, 1998. 492 с.
5. Кант Іммануїл. Вибрані твори. Пер. з німецького. Під ред. проф. А.В. Гулиги. К. Наукова думка, 2005. 546 с.
6. Кресіна І. О. Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61
7. Ненсі Л. Розенблум. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n21texts/rosenblum.htm>
8. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії. *Політична думка*. 1998. № 2. С. 17–18.
9. Alexander J.C. On the Social Construction of Moral Universals. Reprinted in: Alexander et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, 2004. 456 s.
10. Schmitter, Philippe C., and Marc Blecher. 2021. *Politics as a Science: A Prolegomenon*. London: Routledge. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/40044/9780367469498_text.pdf?sequence=1&isAllowed=y
11. Taylor, Charles (1982). "The Diversity of Goods". In Sen, Amartya; Williams, Bernard (eds.). *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 129–144.

УДК 351.746.1 (477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-16)

Юрій ШЕВЧУК

аспірант кафедри публічного адміністрування,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», yuryshevchuk@ukr.net

ORCID: 0009-0002-6562-0326

Віталій ЛУКАЧ

аспірант кафедри публічного адміністрування,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», kafedrapa@ukr.net

ORCID: 0009-0005-6233-7949

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ВПРОВАДЖЕННІ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню і визначенню проблем та викликів у впровадженні механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні. Зазначено, що існує потреба подальшого дослідження даного питання та систематизації наукових підходів. Констатовано, що сфера національної безпеки та оборони входила та і наразі входить до числа найбільш гострих питань для розгляду та дослідження, оскільки від неї залежить повна захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства та і держави в цілому.

Автором зазначено, що під механізмами публічного управління у сфері національної безпеки в Україні слід вважати систему інструментів, принципів, методів за допомогою яких здійснюється взаємодія між суб'єктами інституційної структури національної безпеки задля досягнення визначених цілей та завдань.

У статті звертається увага на те, що підіймаючи питання впровадження механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні найперше, на чому ми маємо наголосити – це складність здійснення ефективних довгострокових змін в умовах воєнного часу.

У статті охарактеризовано основні проблеми (інституційні, законодавчі, економічні, інформаційно-комунікаційні, соціальні, культурні, психологічні (ментальні)) та виклики (громадська безпека та громадський порядок; корупція; залежність національної економіки від поставок енергетичної сировини; незадовільна конкурентоспроможність української економіки та декапіталізація національного багатства, зокрема промислового, енергетичної, транспортної та житлової інфраструктури) у впровадженні механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні.

Ключові слова: публічне управління, механізми публічного управління, національна безпека, сектор безпеки та оборони, громадянське суспільство, публічне управління у сфері національної безпеки.

Yurii Shevchuk, Vitaly Lukach. PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE

The article is devoted to research and identification of problems and challenges in the implementation of public management mechanisms in the field of national security in Ukraine. It is noted that there is a need for further research into this issue and systematization of scientific approaches. It was established that the sphere of national security and defense was and still is one of the most urgent issues for consideration and research, since the complete protection of the vital interests of a person, society and the state as a whole depends on it.

The author states that the mechanisms of public management in the field of national security in Ukraine should be considered a system of tools, principles, and methods by which interaction between subjects of the institutional structure of national security is carried out in order to achieve defined goals and objectives.

The article draws attention to the fact that when raising the issue of implementing public management mechanisms in the field of national security in Ukraine, the first thing we should emphasize is the difficulty of implementing effective long-term changes in wartime conditions.

The article describes the main problems (institutional, legislative, economic, information and communication, social, cultural, psychological (mental)) and challenges (public safety and public order; corruption; dependence of the national economy on supplies of energy raw materials; unsatisfactory competitiveness of the Ukrainian economy and decapitalization national wealth, in particular industrial, energy, transport and residential infrastructure) in the implementation of public management mechanisms in the field of national security in Ukraine.

Key words: public administration, mechanisms of public administration, national security, security and defense sector, civil society, public administration in the field of national security.

Постановка проблеми. Завжди сфера національної безпеки та оборони входила та і наразі входить до числа найбільш гострих питань для розгляду та дослідження, оскільки від неї залежить повна захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства та і держави в цілому. Сучасні виклики детермінують необхідність реформування системи публічного управління, її удосконалення для забезпечення якісного безпекового простору суспільства та держави загалом. Для загального підвищення рівня національної безпеки України для початку необхідно провадити роботу з визначення проблем, які негативно впливають та перешкоджають розвитку механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні, що і становить актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність та надважливість дослідження сучасного стану в цілому національної безпеки України та окремо питання механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні досліджується такими науковцями, як: В. Базиченко, О. Гошовська, С. Крук, О. Пархоменко-Куцевіл, А. Семенченко, Г. Ситник, О. Яцино та інші.

Не дивлячись на певну дослідженість даного питання, виникла об'єктивна потреба у систематизації наукових підходів до проблем та викликів у впровадженні механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні.

Мета статті. Метою статті є визначення проблем та викликів у впровадженні механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державне управління національною безпекою є специфічним видом державного управління, яке охоплює соціально-економічну, культурну, політичну та інші сфери суспільного життя [4, с. 154], можемо зазначити, що наразі відбувається значний спад у сферах суспільного життя, а саме: погіршення демографічної ситуації, спричинене не лише падінням народжуваності, але й впливом військового фактору, що спричинило високий показник смертності за 2022–2024 роки та еміграція спричинена війною і економічною ситуацією в країні, набуває дедалі серйознішого розвитку. І це серйозний виклик з яким зіткнулася Україна. Це звичайно також пов'язано з загрозами, в тому числі трудовими, оскільки дефіцит молодого покоління, яке працює, значний тягар для системи соціального забезпечення та необхідність забезпечення умов для продо-

вження професійної та соціальної діяльності людей похилого віку.

Стійким явищем є також бар'єр для подальшого розвитку це тривале безробіття, бідність та соціальна ізоляції, які призводять до соціального розшарування та нерівного доступу до товарів і послуг. Вкрай необхідно розвивати механізми, що дозволятимуть широку участь у різних сферах соціально-економічного життя, будуть створювати можливість для соціальної згуртованості.

Щодо механізмів державного управління, то у науковій літературі в широкому розумінні – це способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління. Механізми державного управління можуть бути політичними, економічними, соціальними, організаційними та правовими, а також комплексними відповідно до основних сфер суспільної діяльності [4, с. 421].

За визначенням В. Авер'янова механізми публічного управління, розглядаються, як система органів виконавчої влади та сукупність правових норм, які регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку [1].

М. Добрянська під механізмами публічного управління розуміє своєрідний комплекс заходів та інструментів, які використовують публічні органи влади з метою досягнення визначених цілей та завдань [3].

Під механізмами публічного управління у сфері національної безпеки в Україні слід вважати систему інструментів, принципів, методів за допомогою яких здійснюється взаємодія між суб'єктами інституційної структури національної безпеки задля досягнення визначених цілей та завдань.

Підіймаючи питання впровадження механізмів публічного управління в досліджуваній темі найперше, на чому ми маємо наголосити – це складність здійснення ефективних довгострокових змін в умовах воєнного часу. Звісно механізми трансформуються в залежності від ситуації, але сьогодні органами влади здійснюються спроби таких їх змін, які б з одного боку відповідали двом головним викликам національній безпеці сьогодні: війна з росією та адаптація держави до норм ЄС, а з іншого – діяли на постійній основі та не потребували змін по завершенню воєнного стану. Вказані дві складові є частково суперечними одна до одної, адже ЄС ратує за демо-

кратію та гласність, а війна навпаки – вимагає деяких незначних обмежень прав громадян, що робить створення єдиних механізмів, дійсних і зараз і після завершення війни є неможливим.

Зокрема, орієнтуючись на сучасні європейські практики, громадськість мала б приймати більш активну роль у побудові системи національної безпеки. Воєнний стан звісно не виключає роль усіх громадян у забезпеченні національної безпеки, але зводить їх скоріше до функції оборонця, військового. Звісно громадськість може надавати пропозиції, але враховуючи необхідність збереження стратегій безпеки від ворога, більшість з них (особливо наданих публічно) враховані навряд чи будуть.

Також слід враховувати, що воєнний час накладає серйозні обмеження на функціонування системи управління та вимагає негайного та ефективного реагування на надзвичайні обставини. Умови воєнного часу також ускладнюють процеси реформування та модернізації системи управління. Оскільки пріоритетом стає вирішення негайних військових завдань та забезпечення безпеки громадян, реформи можуть бути тимчасово затримані або переглянуті з урахуванням поточної ситуації. Концентрація зусиль на стратегічних завданнях воєнного часу може затримати впровадження нових управлінських методик або структурних змін у системі управління.

В даній науковій статті ми пропонуємо виділяти наступні проблеми та виклики на шляху до впровадження механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні.

Надалі ми здійснимо спробу схарактеризувати основні проблеми за галузями.

Інституційні проблеми.

1. Недостатня координація між відомствами яка проявляється у відсутності інтегрованого підходу до роботи органів, які займаються питаннями національної безпеки, які часто працюють ізольовано, без належної координації та обміну інформацією. Це призводить до дублювання функцій і неефективного використання ресурсів. Відсутність ефективних механізмів взаємодії між силовими структурами (Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони тощо) ускладнює проведення спільних операцій та заходів.

2. Слабка інституційна спроможність, яка проявляється у кадрових проблемах та рівні професійної підготовки. Через потік кадрів можлива потреба у кваліфікованих спеціаліс-

тах у сфері національної безпеки, проблеми з підготовкою кадрів, а також відсутність мотивації через низькі зарплати та високу завантаженість. Недостатня системи підготовки та перепідготовки кадрів, яка б відповідала сучасним викликам і загрозам.

3. Проблеми з реалізацією реформ. Реорганізація та модернізація органів національної безпеки часто проводиться фрагментарно, без належного завершення та інтеграції нових підходів у повсякденну практику. Органи національної безпеки не завжди встигають адаптуватися до швидкозмінних умов безпеки, зокрема, новітніх технологічних загроз та гібридних воєнних методів.

4. Інституційна корупція. Надмірне зловживання владою та корупційні практики серед працівників органів національної безпеки підривають довіру до цих інституцій та знижують їх ефективність, а політичне втручання у діяльність органів національної безпеки призводить до прийняття рішень в інтересах окремих політичних груп, а не національної безпеки в цілому.

5. Нестача фінансування та ресурсів. Недостатньо рівномірне фінансування органів національної безпеки ускладнює їхню здатність реагувати на сучасні виклики та забезпечувати належний рівень захисту. Також наразі ми сильно залежимо від постачання засобів захисту нашої держави.

6. Відсутність сучасних технологій та інновацій. Недостатнє впровадження новітніх технологій у сфері національної безпеки, зокрема в галузі кібербезпеки та інформаційних технологій. Зростаючі загрози у сфері кібербезпеки потребують інноваційних підходів та значних інвестицій у сучасні технологічні рішення.

Законодавчі проблеми. Часті зміни у законодавстві, що регулює сферу національної безпеки, ускладнюють планування та реалізацію довгострокових стратегій.

Множинність структурних елементів системи національної безпеки обумовлює її складність та багаторівневість нормативно-правового забезпечення. Публічно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в Україні формується відповідно до Конституції України, яка встановлює основоположні засади цього механізму. Зокрема, стаття 17 Конституції України визначає захист суверенітету і територіальної цілісності держави, а також забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіші функції держави і справу всього народу. Ці та інші конституційні положення утворюють гарантії забезпечення національної безпеки, закрі-

плюючи основні повноваження державних органів у цій сфері.

Також існують проблеми з узгодженістю та актуальністю нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів національної безпеки.

З боку законодавчої влади відбувається наразі спроба створити законодавство, яке б відповідало реаліям сучасності та водночас імплементували нормативно-правові засади ЄС у сфері національної безпеки. Для прикладу, закон України «Про мобілізацію» є важливим в контексті чіткого окреслення процедури мобілізації, осіб, які підлягають призову, проходження ВЛК тощо. Але водночас він покликав резонанс у суспільстві, поставив нові питання, певною мірою нанісши загрозу національній безпеці.

Економічні проблеми. Які полягають в недостатніх фінансових ресурсах, що виділяються на сферу національної безпеки, що перешкоджає модернізації та ефективному функціонуванню відповідних органів. Загалом економічні труднощі в країні негативно впливають на здатність фінансувати та підтримувати необхідний рівень безпеки.

Економічні проблеми наразі є одними з ключових. Україна ведучи війну з агресором вимушена витратити десятки мільйонів доларів щомісяця, і це лише на утримання війська. Ще більшою проблемою є озброєння, снаряди тощо. І все це слід поєднувати з забезпеченням функціонування усіх основних об'єктів, які сприяють розвитку України як суверенної держави на шляху до ЄС, об'єктів критичної інфраструктури, інших установ, які опосередковано впливають на забезпечення національної безпеки. Впровадження ж нових механізмів (або радше їх оновлення) потребує значних фінансових капіталовкладень, які наразі доволі складно дістати.

Інформаційно-комунікаційні. Недостатнє впровадження сучасних технологій у сфері національної безпеки, що обмежує можливості держави у протидії новітнім загрозам. Зростаюча загроза кіберзлочинності та недостатня підготовленість до захисту критичної інфраструктури та інформаційних систем.

Поліпшення позицій України на міжнародній арені, проте ще членство в НАТО та ЄС призводять все ж до підвищення інтересу з боку іноземних держав спецслужб нашої країни. Можливе несанкціоноване розголошення або викрадення секретної інформації та інших даних, що охороняються законом, можуть завдати шкоди національній безпеці та інтересам України.

Безпечне функціонування інформаційно-комунікаційної системи України є умовою безперервного функціонування всієї держави. Залишається проблемою забезпечення доступності, цілісності та конфіденційності даних, що обробляються в інформаційно-комунікаційних системах державного управління. Крім того, немає єдиних заходів безпеки. З точки зору безпеки, недостатній рівень знання щодо загроз у кіберпросторі, а також необхідності вирішення дилема між особою свободою та захистом прав громадян та використанням заходів, спрямованих на підтримку безпеки стан, є важливим.

Соціальні проблеми. Підрив довіри громадян до органів влади, що знижує їхню ефективність та підтримку з боку суспільства. Не дивлячись Деяка байдужість населення до питань національної безпеки, недостатня участь громадян у заходах з забезпечення безпеки.

За два роки війни, низку гучних корупційних скандалів, прийняття урядом непопулярних у народі рішень, нажалі знизило рівень довіри громадськості до влади. Одне питання, якби не велася війна, проте сьогодні існує потреба у єдності нації. Без цієї єдності, підтримки урядових рішень простим українцем впровадження механізмів стає у певного роду ступор. Вони запроваджуються на папері, але на практиці до їх реалізації інколи буває досить далеко.

Культурні проблеми. Внутрішні конфлікти у суспільстві, що ускладнює об'єднання зусиль для вирішення питань національної безпеки.

Психологічні (ментальні) проблеми. Управління національною безпекою в сучасному світі є складною та важливою завданням, що вимагає не лише технічної ефективності, але й уваги до психологічних аспектів. Хоча ця проблема і є далеко не основною, але все ж таки страх та паніка, ментальний стан нації впливають на маніпулювання людьми. Подані особи краще піддаються дезінформаційним впливам з боку ворога. Паніка може виникати внаслідок стрімкого поширення інформації, особливо через соціальні медіа, які часто не перевіряються на достовірність. У таких умовах важливою стає роль урядових та недержавних інституцій у фільтрації та розповсюдженні інформації, що сприяє запобіганню паніці та збереженню громадського спокою.

Для подолання цих проблем необхідний комплексний підхід, що включає реформування інституцій, покращення законодавчої бази, боротьбу з корупцією, збільшення фінансування та впровадження сучасних тех-

нологій. Важливим є також підвищення рівня довіри населення до органів влади та забезпечення належної освіти щодо питань національної безпеки.

Щодо викликів, які стоять на шляху до впровадження механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні, ми пропонуємо звернути увагу на наступні:

1. Виклики громадській безпеці та громадському порядку залишаються навіть в післявоєнний період, в тому числі ті, що стосуються цивільного захисту, особливої уваги буде потребувати розмінування територій та небезпека пов'язана з цим фактором, безпеки масових заходів та дорожнього руху, як а також організована економічна злочинність і злочинність, пов'язана з наркотиками, а також торгівля людьми.

Через міжнародний характер тероризму та інтенсивність його Україна теж не вільна від таких загроз. Окремі та дрібні особливо небезпечними можуть виявитися групи людей, які використовують методи терору як інструмент для досягнення власних політичних, соціальних, економічних чи релігійних цілей.

2. Корупція є перешкодою для подальшого розвитку України і виклик для її економічної безпеки. Сфери, яким це особливо загрожує, включають: інфраструктуру, комп'ютеризацію державного управління, використання фондів ЄС, охорона здоров'я, оборона, енергетика та захист навколишнього середовища.

3. Ще одним викликом для національної безпеки є залежність національної економіки від поставок енергетичної сировини з одного джерела та коливання цін на ресурси, спричинені подіями на міжнародних ринках та безпосередньо військовим станом в Україні. Енергетичний сектор зазнає все більшого впливу. Регуляторна політика ЄС створює фінансові виклики та запроваджує обмеження свободи дій у сфері енергетики, через відсутність зокрема членства в ЄС. Енергетична безпека покращиться завдяки диверсифікації шляхів і джерел постачання сировини, використання нетрадиційних родовищ, джерел генерації, в тому числі на базі атомної потужності, а також до досягнення стабільності енергопостачання за допомогою розвитку генерації та мережевої інфраструктури.

4. Викликом для національної безпеки України є також незадовільна конкуренто-

спроможність української економіки. Інноваційність, зростання на основі знань, електронний бізнес створення сприятливих організаційних, фінансових і правових умов для ведення підприємницької діяльності створюють можливість швидкого покращення ситуації. Покращення податкової системи, яка сьогодні в порівнянні з країнами ЄС є не конкурентною.

5. Промисловість залишається ключовим фактором, що сприяє створенню процвітання та зміцненню позицій України на європейській та міжнародній арені. Проте складно зберегти сильну національну промислову базу через постійні обстріли на території України. Конкурентоспроможна, сучасна та екологічно чиста економія дасть змогу знизити ціни та витрати, а також створити нові та кращі товари та послуги.

Декапіталізація національного багатства, зокрема промислового, енергетичної, транспортної та житлової інфраструктури, може спричинити підвищену загрозу технічної катастрофи. Особливу увагу слід приділити її елементам, які класифікуються як критична інфраструктура.

Висновки. На підставі проведеного аналізу під механізмами публічного управління у сфері національної безпеки в Україні слід вважати систему інструментів, принципів, методів за допомогою яких здійснюється взаємодія між суб'єктами інституційної структури національної безпеки задля досягнення визначених цілей та завдань.

Ми пропонуємо виділяти наступні проблеми та виклики на шляху до впровадження механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні. Серед проблем вважаємо за необхідне звернути увагу на наступні: інституційні, законодавчі, економічні, інформаційно-комунікаційні, соціальні, культурні, психологічні (ментальні). Щодо викликів, які стоять на шляху до впровадження механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні окреслюємо наступні: громадська безпека та громадський порядок; корупція; залежність національної економіки від поставок енергетичної сировини; незадовільна конкурентоспроможність української економіки та декапіталізація національного багатства, зокрема промислового, енергетичної, транспортної та житлової інфраструктури.

Література:

1. Авер'янов В. Б. Державне управління в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
2. Гошовська О., Тревого О. Механізми публічного управління для відновлення військової економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-24>.

3. Добрянська Н. В. Класифікація механізмів публічного управління освітою. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2024. Том 35 (74) № 1. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/17.pdf.
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
5. Єжеєв М. Система забезпечення національної безпеки як складова публічного управління країни. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2023. Випуск 1. URL: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/public/article/view/2774/2674>.
6. Крук С. І. Інституційний і правовий механізм державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2018. № 2 (19). URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2018/2/10.pdf>.
7. Яцино О. В. Організаційний механізм державного управління у сфері національної безпеки. *Публічне урядування*. 2023. № 1 (34). С. 92–99. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-11](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-11).
8. Klochko A., Semenets-Orlova I. Ensuring Information Security of Ukraine in Conditions of Modern Development of Society. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 2022. 65(3).
9. Semenets-Orlova I., Kushnir V., Rodchenko L., Chernenko I., Druz O., Rudenko M. Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time). *International Journal of Professional Business Review*, 2023. 8(4), e01699-e01699.
10. Shmalenko I., Yeftieni N., Semenets-Orlova I. (2021, December). Impact of social media influencers on public policy and political discourse. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)* (pp. 88–93). Atlantis Press.

УДК 351.72

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-17)

Сергій ШТАНЦЕЛЬ

кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», sht@ntsel.net
ORCID: 0009-0006-8286-1040

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Глобалізація економіки, її структурні зміни, що призводять до посилення конкуренції, невизначеність макросередовища зумовлюють актуальність питань забезпечення фінансової безпеки як складової економічної безпеки держави, суспільства та особи. Фінансова безпека є елементом економічної та в сукупності національної безпеки. Фінансова безпека – це стан фінансово-банківської системи, за якого держава гарантує в певних межах загальноекономічні та соціальні умови діяльності державних установ управління та ринкових інститутів.

Метою статті є аналіз інституційного середовища державного управління фінансовою безпекою держави в Україні.

Враховуючи актуальність питання фінансової безпеки держави в сучасних умовах на доктринальному рівні, йому присвячено низку наукових праць (А. Дурманов та ін.; І. Брітченко, Н. І. Богомолова, О. О. Кравченко, С. С. Пінчук; Варналій З. і Т. Курило, А. Журавльов, Г. Джавадо та ін.). Важливу роль у внутрішніх загрозах фінансовій безпеці держави відіграє також корупція. Б.С. Малиняк, О.М. Мартинюк, О.П. Кириленко відзначають вплив корупції на державні витрати, який різниться залежно від рівня демократії в країні. Проте, серед багатьох розробок, аспектам державного управління фінансовою безпекою держави не приділено достатньої уваги в наукових дослідженнях.

У запропонованій статті виявлено, що існує певні особливості публічного управління фінансовою безпекою держави, які закріплені законодавством. Визначено, що воно включає у собі ряд органів, інститутів, дії яких спрямовані створення сприятливих умов розвитку економіки. У статті проаналізовано такі складові публічного управління у цій сфері: правові чинники (законодавчі акти, регулюючі фінансові відносини різних рівнях); і інституційна складова, яка забезпечує виконання встановлених принципів. Третьою складовою є інструментальний аспект, як методи, події, створені задля досягнення поставленої мети.

У запропонованій статті розкрито окремі особливості державного управління фінансовою безпекою держави, які встановлені законодавством. Визначено, що до нього входить низка органів та інститутів, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для розвитку економіки.

Наведено структуру інституційного забезпечення фінансової безпеки. Охарактеризовано повноваження суб'єктів у системі інституційного забезпечення фінансової безпеки, до яких входять Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; НБУ; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації; СБУ, БЕБ, АРМА, ФДМУ та інші, утворені відповідно до законів України.

Державні органи відіграють ключову роль в управлінні фінансовою безпекою держави. Вони відповідають за розробку та реалізацію політики фінансової безпеки, координацію дій різних структур і організацій, забезпечення безпеки держави та її громадян.

Державні органи розробляють і формують політику фінансової безпеки, визначаючи пріоритети та цілі у сфері фінансової безпеки. Вони аналізують загрози та ризики, проводять дослідження, розробляють стратегії забезпечення фінансової безпеки держави.

Державні органи координують дії різних структур та організацій для забезпечення ефективного реагування на загрози та ризики. Вони створюють механізми співпраці та обміну інформацією між різними підрозділами для забезпечення узгодженості та співпраці у забезпеченні фінансової безпеки.

Державні органи відповідають за забезпечення фінансової безпеки держави та її громадян. Вони розробляють і впроваджують заходи для запобігання та реагування на загрози та ризики, такі як тероризм, злочинність, кібератаки тощо. Вони також займаються охороною кордону, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Державні органи здійснюють моніторинг та аналіз ситуації у сфері фінансової безпеки. Вони збирають та аналізують інформацію про потенційні загрози та ризики, проводять дослідження та оцінку вразливості для вжиття відповідних заходів для забезпечення фінансової безпеки.

Тому державні органи відіграють важливу роль у державному управлінні фінансовою безпекою. Вони формують політику фінансової безпеки, координують дії різних структур і організацій, забезпечують безпеку держави та її громадян, здійснюють моніторинг та аналіз ситуації у сфері фінансової безпеки.

Ключові слова: органи, фінансова безпека, принципи, складові публічного управління.

Serhii Shtantsel. INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF PUBLIC MANAGEMENT OF STATE FINANCIAL SECURITY IN UKRAINE

Globalization of the economy, its structural changes leading to increased competition, the uncertainty of the macro environment determine the urgency of issues of ensuring financial security as a component of the economic security of the state, society, and the individual. Financial security is an element of economic and overall national security. Financial security is the state of the financial and banking system, under which the state guarantees, within certain limits, general economic and social conditions for the operation of state management institutions and market institutions.

The purpose of the article is to analyze the institutional environment of state management of the state's financial security in Ukraine.

Given the relevance of the issue of financial security of the state in modern conditions at the doctrinal level, a number of scientific works are devoted to it (A. Durmanov and others; I. Britchenko, N. I. Bogomolova, O. O. Kravchenko, S. S. Pinchuk; Varnalii Z. and T. Kurylo, A. Zhuravlev, G. Javado, etc.). Corruption also plays an important role in internal threats to the financial security of the state. B.S. Malynyak, O.M. Martyniuk, O.P. Kirylenko note the impact of corruption on state spending, which varies depending on the level of democracy in the country. However, among many developments, the aspects of state management of the state's financial security have not been given sufficient attention in scientific research.

The proposed article revealed that there are certain features of public management of the financial security of the state, which are fixed by legislation. It was determined that it includes a number of bodies, institutes whose actions are aimed at creating favorable conditions for the development of the economy. The article analyzes the following components of public administration in this area: legal factors (legislative acts regulating financial relations at various levels); and an institutional component that ensures the implementation of established principles. The third component is the instrumental aspect, as methods, events created to achieve the set goal.

The proposed article discloses certain features of state management of the state's financial security, which are established by legislation. It was determined that it includes a number of bodies and institutes whose activities are aimed at creating favorable conditions for the development of the economy.

The structure of institutional provision of financial security is given. The powers of subjects in the system of institutional provision of financial security are characterized, which include the President of Ukraine; Verkhovna Rada of Ukraine; Cabinet of Ministers of Ukraine; National Security and Defense Council of Ukraine; ministries and other central bodies of executive power; National Bank of Ukraine; courts of general jurisdiction; Prosecutor's Office of Ukraine; local state administrations; The Security Service of Ukraine, the Economic Security Bureau, the National Agency of Ukraine for the Identification, Search and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes, the State Property Fund of Ukraine and others established in accordance with the laws of Ukraine.

State bodies play a key role in managing the financial security of the state. They are responsible for the development and implementation of the financial security policy, coordination of the actions of various structures and organizations, ensuring the security of the state and its citizens.

State bodies develop and form financial security policy, defining priorities and goals in the field of financial security. They analyze threats and risks, conduct research, develop strategies for ensuring the financial security of the state. State bodies coordinate the actions of various structures and organizations to ensure effective response to threats and risks. They create mechanisms for cooperation and exchange of information between different departments to ensure coherence and cooperation in ensuring financial security.

State bodies are responsible for ensuring the financial security of the state and its citizens. They develop and implement measures to prevent and respond to threats and risks such as terrorism, crime, cyber attacks, etc. They also deal with border protection, public order and public safety.

State bodies monitor and analyze the situation in the field of financial security. They collect and analyze information about potential threats and risks, conduct research and vulnerability assessment to take appropriate measures to ensure financial security.

Therefore, state bodies play an important role in the state management of financial security. They form the policy of financial security, coordinate the actions of various structures and organizations, ensure the security of the state and its citizens, monitor and analyze the situation in the field of financial security.

Key words: *bodies, financial security, principles, components of public administration.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної світової економіки держава не може ефективно реалізовувати свою зовнішню та внутрішню політику, забезпечувати виконання соціально-економічних програм без здійснення самостійної фінансово-економічної політики відповідно до своїх національних інтересів. Тому найважливішою частиною економічної безпеки нашої країни є її фінансова безпека.

Сутність фінансової безпеки держави можна визначити як складову частину економічної безпеки країни, засновану на незалежності, ефективності та конкурентоспромож-

ності фінансової сфери України, вираженої через систему критеріїв та показників її стану, що характеризують збалансований стан самостійних ланок та елементів фінансової системи держави.

Враховуючи актуальність питання фінансової безпеки держави в сучасних умовах на доктринальному рівні, йому присвячено низку наукових праць (Дурманов та ін. [5]; Брітченко, Н.І. Богомолова, О.О. Кравченко, С.С. Пінчук [2]; Варналій З. та Томашевська Т. [3]; Курило М., Клочко А., Журавлов Д., Джавадо Г. [8] та ін.). Важливу роль у внутрішніх загрозах фінансовій безпеці

держави відіграє також корупція. Тому слід погодитися з Б.С. Малиняком, О.М. Мартинюком, О.П. Кириленком [9], що вплив корупції на державні витрати змінюється залежно від рівня демократії в країні. Проте серед багатьох напрацювань аспектам публічного управління фінансовою безпекою держави не приділено достатньої уваги у наукових розвідках.

Мета статті – аналіз інституційного середовища публічного управління фінансовою безпекою держави в Україні.

Основний зміст. Вивчення теоретичних засад процесу забезпечення фінансової безпеки держави неможливе без виявлення базисних елементів – об'єкта, предмета, суб'єктів та принципів побудови. Так, об'єктом фінансової безпеки держави є фінансова система, що є складним, багаторівневим і багатокомпонентним механізмом. При цьому слід зазначити, що фінансова система створюється з метою підтримки та покращення рівня соціально-економічного розвитку держави.

Визначення суб'єктів фінансової безпеки є важливим процесом у забезпеченні прозорості та законності фінансової системи. Серед основних суб'єктів фінансової безпеки варто виділити державу, різні фінансові інституції, регіони, населення, а також світові спільноти. Слід зазначити, що держава забезпечує функціонування всієї фінансової системи, виступаючи як законодавець, виконавець та судова влада.

Як предмет фінансової безпеки в науковій літературі прийнято виділяти діяльність суб'єктів, спрямовану на забезпечення фінансової безпеки за допомогою реалізації певних функцій та завдань. Забезпечення фінансової безпеки держави досягається за допомогою різних державних органів. Так, у сучасних умовах, коли на фінансову безпеку України впливають різні загрози, зростає роль ефективності діяльності уповноважених органів, які забезпечують стабільність та безпеку держави [1].

Публічне управління фінансовою безпекою – це система заходів та дій, які здійснюються державою для забезпечення фінансової безпеки своїх громадян, території та інтересів. Воно включає планування, координацію та реалізацію політики, законодавство, нагляд та контроль, а також оперативні заходи щодо запобігання та протидії загрозам та ризикам.

Публічне управління фінансовою безпекою спрямоване на захист від різних загроз, таких як тероризм, екстремізм, злочинність, кібератаки, природні та техногенні катастрофи та інші небезпеки. Воно також включає захист прав і свобод громадян, забезпечення фінан-

сової безпеки та захист публічних фінансових інтересів.

Публічне управління фінансовою безпекою здійснюється через різні органи та структури, такі як уряд, міністерства та відомства, правоохоронні органи, спеціальні служби та інші державні організації. Вони виконують функції з розробки та реалізації стратегій, розробки та впровадження законодавства, проведення оперативних заходів, забезпечення співробітництва з іншими країнами та міжнародними організаціями [10].

Публічне управління фінансовою безпекою є важливою складовою державного управління загалом і відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності, захисті прав та інтересів громадян, а також у розвитку та процвітанні країни.

Процес забезпечення фінансової безпеки держави базується на основі взаємодії трьох головних компонентів: нормативно-правової бази, інституційної та інструментальної основи.

Далі розглянемо докладніше кожен із елементів. Так першорядним компонентом забезпечення фінансової безпеки є нормативно-правова база, що регламентує процес забезпечення, регулювання та контролю фінансової безпеки держави.

Серед основних законодавчих актів слід зазначити Конституцію України, закони, укази, розпорядження та акти уряду, а також акти центральних органів виконавчої влади (Міністерства фінансів України, НБУ, Державної податкової служби України тощо). Як інформаційна база забезпечення фінансової безпеки держави в сучасних умовах виділяють також міжнародні правові акти, договори та угоди, в яких Україна виступає однією зі сторін. Зокрема основними є такі нормативно-правові акти: Угода про Асоціацію України з Європейським Союзом; Конституція України; Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»; «Про Державний бюджет»; «Про банки і банківську діяльність»; «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»; «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; «Про фінансові послуги та фінансові компанії»; Податковий кодекс України; «Про страхування»; «Про іпотечні облігації»; Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері; Національна економічна стратегія на період до 2030 року; Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації; Національна стратегія доходів до 2030 року.

Другим важливим елементом є інституційна основа, яка є сукупністю органів державної влади, що реалізують заходи в рамках забезпечення фінансової безпеки держави.

Третім елементом є інструментальна база, тобто сукупність інструментів, методів, прийомів та критеріїв, спрямованих не лише на забезпечення фінансової безпеки, а й на оцінку її рівня та способів впливу на неї.

Фінансова безпека держави має бути забезпечена як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Забезпечення фінансової безпеки держави на міжнародному рівні передбачає створення умов її незалежності, конкурентоспроможності та стабільності по відношенню до зовнішніх загроз. В умовах всесвітньої глобалізації та трансформації економік загострюється питання забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях діяльності держави.

Внутрішня фінансова безпека держави досягається за рахунок створення сприятливих умов, які полягають у вдосконаленні нормативно-правової бази, стійкості до структурних змін економіки, зниження рівня тіньової економіки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення рівня ділової та інвестиційної активності всередині країни [7].

Узагальнюючи вищесказане, можна виділити основні фактори, які свідчать про рівень фінансової безпеки держави:

- рівень фінансової незалежності від зовнішніх джерел фінансових ресурсів (закордонних держав, міжнародних організацій, іноземних інвесторів);
- рівень законодавчої та нормативно-правової бази, що регламентує діяльність з забезпечення фінансової безпеки, а також акти, що забезпечують функціонування фінансової системи держави;
- характер фінансово-кредитної політики, що у країні;
- рівень політичної, економічної та соціальної стабільності.

Створення ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки є складним завданням. Це викликано тим, що забезпечення безпеки в рамках окремих структурних елементів по-різному. Так, функціонування структурних елементів фінансової безпеки регламентується діяльністю різних органів, чиї функції різняться залежно від системи та покладених на них повноважень. Однак, незважаючи на це, забезпечення фінансової безпеки держави має базуватися на дотриманні загальних принципів.

Важливим принципом забезпечення фінансової безпеки законність. Від того, наскільки діяльність уповноважених органів,

а також суб'єктів фінансової безпеки відповідає чинним законам та нормативно-правовим актам, прямо залежить рівень фінансової безпеки. В останні роки основною загрозою фінансовій безпеці держави залишається корумпованість, наявність тіньової економіки, відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом.

Виходячи з цього, важливим завданням України є підвищення рівня дотримання чинного законодавства.

Дотримання принципів багатовимірності та комплексності дозволить створити таку систему забезпечення фінансової безпеки, яка буде здатна прогнозувати ризики в усіх сферах своєї взаємодії, тим самим знижувати можливі негативні наслідки, що істотно позначиться на рівні стійкості держави.

Побудова будь-якої системи, у тому числі й системи забезпечення фінансової безпеки, має будуватися на дотриманні принципу керованості, який дозволяє здійснювати необхідне регулювання у часі просторі. Цей принцип особливо важливий в сучасних умовах, де постійно відбуваються трансформації не тільки всередині країни, а й за її межами.

Створення системи фінансової безпеки, що відповідає всім принципам, є основою забезпечення високого рівня результативності [6].

У загальному вигляді система державних органів, що забезпечують фінансову безпеку держави, включає два рівні: національний і регіональний, а також відповідний інструментарій забезпечення фінансової безпеки на кожному з них.

Очолює зазначену систему Президент України, покликаний забезпечити гармонізацію та підвищення ефективності взаємодії органів влади різних рівнів. Умовно компетенцію Президента України у забезпеченні фінансової безпеки можна поділити на дві сфери: а) законодавчого забезпечення та б) формування системи органів державної влади, що забезпечують фінансову безпеку держави. Спеціальним органом, який створює умови для реалізації Президентом України його конституційних повноважень, є Офіс Президента України.

Головним координуючим органом забезпечення всіх видів національної безпеки при Президентові України є Рада національної безпеки і оборони України. Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. При Раді національної безпеки і оборони України функціонує Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки.

Законодавче управління фінансами в Україні здійснює Верховна Рада України. Постійно діючим органом державного фінансового контролю, утвореним Верховною Радою України і підзвітним їй, є Рахункова палата України.

Керує роботою органів, які забезпечують фінансову безпеку Росії, контролює їх діяльність, і навіть здійснює поточне фінансове управління вищий орган виконавчої влади України – Кабінет міністрів України. Безпосередньо реалізацію функцій із забезпечення фінансової безпеки країни здійснюють підзвітні Кабінету міністрів України міністерства, служби та агентства: Міністерство фінансів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Держпродспоживслужба, Антимонопольний комітет України, Держаудитслужба та ін.

У роботі Кабінет міністрів України тісно взаємодіє з Національним банком України, який підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. Національний банк України не входить у структуру органів виконавчої влади і постає як особливий автономний інститут, що має виняткове право грошової емісії та організації грошового обігу.

Найважливішим органом, який забезпечує фінансову безпеку нашої країни, є Міністерство фінансів України. Це центральний орган виконавчої влади, який здійснює формування єдиної державної фінансової, бюджетної та боргової політики, державної політики у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державної політики у сфері державного пробірничого контролю, бухгалтерського обліку та аудиту та нормативно-правове регулювання у фінансовій сфері.

Міністерство фінансів України здійснює координацію та контроль діяльності органів, що забезпечують фінансову безпеку, які йому підпорядковані. Серед них: Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Держаудитслужба, Державна казначейська служба України. До системи державних органів, що забезпечують фінансову безпеку, слід віднести Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації та Агентство з управління державним боргом України, а також систему правоохоронних органів, до якої насамперед відносяться Міністерство внутрішніх справ України та Служба безпеки України.

На регіональному рівні фінансова безпека держави забезпечується та реалізується орга-

нами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями в контексті гарантування підвищення параметрів фінансової безпеки територій; державними військовими адміністраціями в частині забезпечення територіальної цілісності і недоторканності кордонів, боротьби з економічною злочинністю, нівелювання негативних наслідків техногенного і природного характерів. Судові органи здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди фінансовій безпеці України.

Аналіз системи державних органів та інститутів, що забезпечують фінансову безпеку нашої держави, дозволив укласти, що в даний час така система є багаторівневою та різнопрофільною, але в цілому здатною виконувати покладені на неї завдання.

Як особлива ланка у державно-правовому механізмі забезпечення фінансової безпеки держави слід виділяти механізм забезпечення фінансового контролю. Зростання загроз стану захищеності фінансової системи держави з боку зростаючого обсягу легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму зумовило виділення у механізмі забезпечення фінансового контролю органів та інститутів протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму.

На виконання міжнародних домовленостей в Україні було розроблено систему заходів як законодавчого, і організаційного характеру боротьби з відмиванням нелегітимних грошей, вкладених у виключення можливості розпоряджатися злочинно отриманими доходами.

Система органів протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму в Україні складається з двох основних підсистем, що відрізняються за своїм суб'єктним складом і завданнями: правоохоронний блок та фінансовий моніторинг. При цьому фінансовий моніторинг можна розділити на два рівні: первинний фінансовий моніторинг і державний фінансовий моніторинг.

Основними суб'єктами первинного фінансового моніторингу є організації, які здійснюють операції з грошима чи іншим майном, та інші визначені законодавством особи, до чиїх обов'язків належить, зокрема, належна перевірка клієнтів, виявлення підозрілих операцій та подання відповідної інформації уповноваженому органу. Державний фінансовий моніторинг здійснюється насамперед спеціально створеним уповноваженим органом, який забезпечує контроль за фінансовими операціями на підставі інформації, що отримується від суб'єктів первинного фінансового моніто-

рингу, перевірку цієї інформації та, за наявності достатніх підстав, передачу інформації та матеріалів правоохоронним органам.

Проте підвищення рівня фінансової безпеки держави недостатньо, необхідно також здійснювати заходи щодо запобігання, виявлення, припинення та розслідування фінансово-економічних злочинів, які, як уже зазначалося, становлять значну загрозу на фінансову безпеку держави. Сьогодні це завдання покладено на відповідні правоохоронні органи всіх держав. В Україні вже створено Бюро економічної безпеки України, який є центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави

Висновки. Фінансова безпека є елементом економічної а, в сукупності, національної безпеки. Фінансова безпека – це стан фінан-

сово-банківської системи, при якому держава в певних межах гарантує загальноекономічні та соціальні умови роботи державних установ влади та інституцій ринку.

Основними інститутами фінансової безпеки України є такі: державний бюджет, місцеві бюджети, зведений бюджет, фінансовий ринок, державний борг (внутрішній та зовнішній). Розглядаючи Національну економічну стратегію України до 2030 року, можна відзначити один із напрямів публічного управління – це сталий розвиток національної фінансової системи.

Публічне управління фінансовою безпекою – це комплексний підхід до забезпечення фінансової безпеки держави, що включає визначення цілей, завдань, принципів та інструментів, а також роль державних органів та вирішення проблем, пов'язаних з управлінням фінансовою безпекою.

Література:

1. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с.
2. Бритченко І., Богомоллова Н. І., Кравченко О. О., Пінчук С. С. Оцінка детермінант фінансової безпеки залізниць в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i27.154109>
3. Варналії З., Томашевський Т. Фінансова безпека України в умовах гібридної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2019. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/204-3/1>
4. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Фінансове право*. 2020. № 3. С. 218–223.
5. Дурманов А., Бартосова В., Дробязко С., Мельник О., Філіппов В. Механізм забезпечення сталого розвитку підприємств в інформаційному просторі. *Питання підприємництва та сталого розвитку*, 2019. 7(2), 1377–1386. [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2\(40\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2(40))
6. Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: наук. монографія. Київ: Національна академія управління, 2010. 232 с.
7. Колодізев О. М., Середіна А. В. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2010. Т. 30. С. 383–398.
8. Курило М., Клочко А., Журавлов Д., Джавадов Г. Економіко-правові аспекти банківської безпеки в умовах активізації євроінтеграції в Україні. *Банки та банківські системи*. 2018. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.13\(1\).2018.15](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.13(1).2018.15)
9. Малиняк Б. С. Мартинюк О. М. Кириленко О. П. Вплив корупції на ефективність державних витрат у країнах з різним рівнем демократії. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v1i28.63927>
10. Управління фінансово-економічною безпекою держави та шляхи запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам: монографія/ [Балабаниць А.В., Гапонюк О.І., Горбашевська М.О., Кислова Л.А., Омельченко В.Я., Семкова Л.В. Мацука В.М., Осипенко К.В., Перепадя Ф.Л.]. М.: 2020. 223 с.

УДК 342.5+328.181(477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-18](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-18)

Олег ЯЦИНО

аспірант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», olegvalentinovicacino@gmail.com

ORCID: 0009-0004-0017-7508

Вадим ЛЯХ

аспірант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», ljah@ukr.net

ORCID: 0009-0005-5751-3215

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД З 1991 ПО 2014 РОКИ

Анотація. У публікації автор на основі літератури та законодавчих документів розкриває специфіку ситуації, яка склалася у військовій сфері після проголошення незалежності України у період з 1991 по 2014 рр. Проаналізовано ключові етапи становлення та розвитку Збройних Сил України, зокрема, перехід від радянської моделі до спроби створення національних збройних сил. Розглянуто питання зміни військової структури, технічного оснащення, кадрової політики та викликів, що постали перед Україною в умовах політичних та економічних змін. Зазначено, що крім ядерного роззброєння (Будапештський меморандум), Україна також проводила звичайне роззброєння і скорочення особового складу військ. За перші двадцять років незалежності країна ліквідувала значну кількість звичайних озброєнь, від стратегічних бомбардувальників до старих боєприпасів та мін. Одночасно відбувалося скорочення чисельності Збройних Сил – все це тривало до початку російсько-української війни 2014 р. У часи президентства Януковича систематично руйнувались органи військового управління, бойові підрозділи Збройних Сил, а зі стратегічних документів зникла росія як імовірний противник. Економічна криза в Україні в 90-х роках значно відобразилася на Збройних силах. Однією з найгостріших проблем у процесі становлення Збройних Сил України стала проблема Чорноморського флоту. **Мета публікації** – охарактеризувати державне управління у військовій сфері у період незалежності України (1991–2014).

Ключові слова: публічне управління, безпека, національна безпека, державна безпека, публічна політика, механізми публічного управління, сили безпеки, військова політика, руйнування і скорочення армії, Будапештський меморандум, безпека та оборона, Чорноморський флот.

Oleh Yatsyno, Vadym Liakh. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE MILITARY SPHERE OF UKRAINE DURING THE 1991–2014 PERIOD

Abstract. In the publication, the author, on the basis of literature and legislative documents, reveals the specifics of the situation that developed in the military sphere after the declaration of independence of Ukraine in the period from 1991 to 2014. The key stages of the formation and development of the Armed Forces of Ukraine are analyzed, in particular, the transition from the Soviet model to the attempt to create national armed forces. The issue of changing the military structure, technical equipment, personnel policy and challenges faced by Ukraine in the conditions of political and economic changes were considered. It was noted that in addition to nuclear disarmament (Budapest Memorandum), Ukraine also carried out conventional disarmament and reduction of the personnel of the troops. During the first twenty years of independence, the country eliminated a significant amount of conventional weapons, from strategic bombers to old ammunition and mines. At the same time, there was a reduction in the number of the Armed Forces – all this continued until the start of the Russian-Ukrainian war in 2014. During the presidency of Yanukovich, military management bodies and combat units of the Armed Forces were systematically destroyed, and Russia disappeared from strategic documents as a potential enemy. The economic crisis in Ukraine in the 1990s had a significant impact on the Armed Forces. One of the most acute problems in the process of formation of the Armed Forces of Ukraine was the problem of the Black Sea Fleet. The purpose of the publication is to characterize the state administration in the military sphere during the period of independence of Ukraine (1991–2014).

Key words: public administration, security, national security, state security, public policy, mechanisms of public administration, security forces, military policy, destruction and reduction of the army, Budapest Memorandum, security and defense, Black Sea Fleet.

Постановка проблеми. З моменту здобуття незалежності в 1991 році Україна пройшла через значні політичні, економічні та соціальні зміни, що безпосередньо вплинуло на військову сферу. Вивчення цих трансформацій допомагає зрозуміти еволюцію держав-

ного управління і його вплив на національну безпеку. Україна знаходиться в стратегічно важливому геополітичному положенні, що робить її військову політику ключовим елементом у системі національної безпеки та міжнародних відносин. Дослідження цього

аспекту є важливим для формування адекватної зовнішньої та внутрішньої політики, щоб перемогти агресора у російсько-українській війні. Увага публічного управління до розвитку військової сфери має бути належною, бо лише боєздатна армія може захистити суверенітет держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є низка праць, які розкривають проблеми військової сфери та формування Збройних Сил. В. Лазоркін у праці «Збройні сили України: 1991–2011» подає історію формування війська та окремі управлінські аспекти [9]. Так, дослідниця Ю. Турченко подає характерні ознаки першого етапу розбудови армії України, зокрема, формування правової основи діяльності Збройних Сил, реорганізація їх структур, створення необхідних систем управління [12]. Історик Б. Якимович розкриває формування військово-морських сил України [16]. Окремі дослідження містять вузько профільну інформацію з проблеми нашого дослідження, так дисертація Фролова С. «Створення та розвиток частин спеціального призначення розвідки чорноморського флоту (1953–1992 рр.)» висвітлює розкрито процес та узагальнено досвід створення та розвитку частин спеціального призначення розвідки Чорноморського флоту (1953–1992 рр.) [14] інші праці автора теж присвячені зазначеній проблематиці [15]. Однак, вченими управлінському аспекту військовою сферою у період незалежності України приділялась незначна увага.

Мета статті – охарактеризувати державне управління у військовій сфері у період незалежності України (1991–2014).

Виклад основного матеріалу. 24 серпня 1991 року, в день проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла постанову «Про військові формування в Україні». Цією постановою було створено Міністерство оборони України [10]. Після проголошення Акта незалежності України почалося насамперед, створення відповідної законодавчої бази для формування Збройних Сил держави. У серпні 1991 р. було підписано Ташкентську угоду, згідно з якою з 1 січня 1992 р. держава Україна підпорядковувала собі дислоковані на її території військові частини і з'єднання. Як вважає історик Я. Грицак, згадана постанова була важливим документом, адже це давало право Верховній Раді підпорядкувати всі війська, які були на українській території [5, с. 558].

Наступним законодавчим кроком у військовій сфері стало затвердження парламентом Концепції оборони і будівництва Збройних Сил України (11 жовтня 1991 р.), а також прийняття рішення про створення Ради обо-

рони України, затвердивши її Положення та відповідний штат посадових осіб. Варто зазначити, що ці кроки стали основоположними у формуванні національної системи оборони та розвитку Збройних Сил України. Вони заклали базу для подальшої структурної організації та модернізації армії, що дозволило Україні поступово утвердити свій військовий суверенітет. Хоча, судячи з досвіду, Україна розпочала базувати свою нову армію на колишньому радянському спадку.

Вже 19 жовтня 1993 р. парламент ухвалив Воєнну доктрину, згідно з якою Україна не розглядає жодну державу світу як потенційного противника. Відповідно, відпала потреба мати на своїй території велику кількість військовослужбовців, як це було в УРСР до 1991 р. Враховуючи міжнародне визнання України та розширення дипломатичних відносин з іншими країнами, ухвалення такої Доктрини було виправданим кроком, оскільки свідчило про прагнення до мирного співіснування з усіма державами світу. З іншого боку, така позиція сприяла денуклеаризації України, особливо під впливом США та росії. Хоча більшість військових формувань без проблем перейшли на бік України, найскладнішим питанням залишалося збереження та розподіл Чорноморського флоту СРСР [3].

З початку 1992 р. всі військові, що перебували на українській території, мали можливість продовжити службу за умови складання присяги на вірність народу України. Відтоді військовослужбовці різних родів військ по всій Україні почали виконувати свої обов'язки згідно з завданнями українського командування. Одним з перших завдань незалежної України стало забезпечення контролю над державним кордоном. Для цього було створено Прикордонні війська України, які спочатку формували на базі Західного прикордонного округу Радянського Союзу. Військовослужбовці мали складати присягу, як і інші роди військ. Так, 12 січня 1992 р. прикордонники присягнули на вірність народу України і почали контролювати державний кордон по всьому периметру, загальною довжиною понад 7 тисяч кілометрів. Такий підхід управління був важливим рішенням для формування війська й охорони кодонів.

Вагомим досягненням державного управління вважаємо те, що у період з 1991 по 1994 роки Україна повернула на свою територію військовослужбовців, які служили за її межами, а ті, хто бажав виїхати з країни, мали таку можливість. Восени 1991 р. в Україні дислокувалося понад 800 тисяч військовослужбовців. Ці сили включали Чорно-

морський флот та десять армій: три загально-військові, чотири повітряні, дві танкові і одну ракетну [2, с. 6].

Нові зміни відбулися у 1998 році, коли в Україні була впроваджена нова система військово-адміністративного поділу території. Замість військових округів було створено оперативні командування – оперативно-стратегічні об'єднання, призначені для виконання оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони як у мирний, так і у воєнний час у визначених межах. Вони також відповідали за технічне, тилове, медичне та інші види забезпечення військ (сил), розташованих на їхніх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості. На початку 1999 року було здійснено перехід на нову систему тилового забезпечення за територіальним принципом. Це дозволило уніфікувати та скоротити кількість тилових структур, інтегрувати ресурси, сили та засоби тилу, а також забезпечити їх комплексне та ефективне використання в інтересах усіх структур Збройних Сил України [7]. Таким був задум для формування армії, знову ж таки у Законі України «Про Збройні Сили України» чітко визначено, що «Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності» [6]. У цьому контексті органи державної влади та органи військового управління мають певні повноваження та функції у сфері оборони України під час воєнного стану. Вони займаються протидією збройній агресії та підготовкою населення і території країни до оборони. Кабінет Міністрів України, як колегіальний вищий орган виконавчої влади: визначає необхідні обсяги оборонних витрат і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету в частині фінансування оборонних заходів;

Публічне управління організовує розробку і реалізацію державних програм розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань, а також програм розвитку озброєння і військової техніки; проводить передбачені законодавством заходи в сфері оборонних закупівель для Збройних Сил та інших військових формувань, а також заходи з мобілізаційної підготовки, територіальної оборони, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів та інших ресурсів для забезпечення оборонних потреб держави [8, с. 8].

Міністерство оборони України, як головний орган у системі центральних органів

виконавчої влади, відповідальний за реалізацію державної політики у сфері оборони бере участь у розробці та реалізації державної політики з питань оборони та військового будівництва, підготовці законопроектів та інших нормативних актів у сфері оборони, а також забезпечує їх виконання в Збройних Силах України. Також Міністерство координує діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки країни до оборони; також забезпечує належний рівень боєздатності, укомплектованості, бойової та мобілізаційної готовності і підготовки Збройних Сил України; бере участь у формуванні оборонного бюджету, забезпечує функціонування національної економіки та державного управління в особливий період, звітує перед Кабінетом Міністрів України про використання виділених коштів; виступає державним замовником при здійсненні оборонних закупівель відповідно до визначених Генеральним штабом потреб, вимог та пріоритетів, а також замовником на постачання матеріальних цінностей до мобілізаційного резерву Збройних Сил України; встановлює порядок розробки, прийняття, внесення змін, скасування, відновлення дії, оприлюднення, запровадження та застосування військових стандартів. У цьому переліку також здійснює міжнародне співробітництво у воєнно-політичному, військово-технічному та інших напрямках, а також з питань цивільно-військових відносин з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями в межах своєї компетенції; забезпечує взаємовідносини Збройних Сил України з державними органами, громадськими організаціями та громадянами, а також реалізує інші повноваження, передбачені законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України у сфері оборони.

Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління, який відповідає за планування оборони держави, стратегічне планування застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони, координацію і контроль за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони, відповідно до законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України [8, с. 9].

Значною проблемою, на наш погляд, було те, що Україна позбавилась чи її позбавили ядерного статусу. Так, у 1991 році Україна успадкувала третій за величиною ядерний потенціал у світі, поступаючись лише США та росії. На її території знаходились 222 оди-

ниці розгорнутих засобів стратегічних наступальних озброєнь, включаючи 130 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) РС-18 (SS-19), 46 міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) та 46 важких бомбардувальників, обладнаних крилатими ракетами повітряного базування далекого радіусу дії. На цих носіях загалом було розміщено 1594 ядерні заряди. Крім того, на території України зберігалася значна кількість тактичних ядерних боєприпасів, вивезених СРСР з колишніх членів Організації Варшавського Договору. В цілому, ядерний арсенал України налічував близько 5 тисяч зарядів. На її території розташовувалася 43-тя ракетна армія СРСР. Для порівняння, нинішній ядерний арсенал Росії становить приблизно 14 тисяч зарядів, з яких 1,5–1,6 тисяч – стратегічні. Важливим аргументом на користь без'ядерного статусу України було те, що центр управління стратегічною ядерною зброєю, розташованою на її території, знаходився в Москві [11].

Після проголошення незалежності гостро постало питання подальшої долі ядерних озброєнь, що знаходилися на території України. У «Декларації про державний суверенітет України» 1990 року було чітко заявлене бажання досягти без'ядерного статусу. Народний депутат І. Драч, один із лідерів національно-демократичних сил, вніс відповідну пропозицію. Він розглядав цей крок як компроміс із компартійною більшістю та як урахування суспільного скепсису щодо ядерних технологій після аварії на Чорнобильській АЕС.

У націонал-демократичному таборі також були побоювання, що наявність ядерної зброї може стати приводом для радянського центру не допустити незалежності України або окупувати частину її території для охорони ядерних об'єктів. Крім того, ядерне питання стримувало процес міжнародного визнання України. З огляду на сукупність цих чинників, Київ обрав курс на швидку відмову від ядерної зброї. 24 жовтня Верховна Рада ухвалила заяву «Про без'ядерний статус України».

Наразі невідомо, скільки точно ядерного озброєння і яких видів перебувало на українській території наприкінці 1991 р. Останні підрахунки здійснив фахівець Дніпропетровського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень О. Їжак. Він запропонував взяти за основу дані про озброєння, знищене в Україні у рамках американської програми Нанна–Лугара: 142 міжконтинентальні балістичні ракети SS-19, зокрема 111 розгорнутих (на бойовому чергуванні) і 31 нерозгорнуту ракету та інше [13, с. 34]. Весь цей потужний

арсенал був вивезений з території України у рамках Будапештського меморандуму. Як вважає дослідник В. Гомонай і ми з ним цілком погоджуємось, що «Разом із тим, можна підкреслити, що акт під назвою Будапештський меморандум є тільки тінню справжніх гарантій суверенності та недоторканності України. Ніякі вимоги України не були в повній мірі задоволеними, а положення, викладені в акті є розпливчатими та надають агресору широкий спектр дій» [4, с. 350].

Протягом періоду незалежності чисельність Збройних Сил України поступово скорочувалася. Це відображає зменшення оборонного потенціалу та можливостей армії. Вже на кінець 2012 року чисельність Збройних Сил України становила до 184 тис. осіб, у тому числі – до 139 тис. військовослужбовців. (тобто втричі менше, аніж запланована у 1991 році кількість Збройних Сил) [7]. У додатку А до публікації показано як скорочувалася чисельність армії України. Зменшення чисельності Збройних Сил України вказує на зниження оборонного потенціалу країни. Це могло обмежити можливості для захисту суверенітету та територіальної цілісності держави і це стало викликом у 2014 р., коли розпочалася російсько-українська війна.

Як вважає група експертів, що протягом всього періоду незалежності України політичне керівництво формально ставилось до захисту національних інтересів, не організовуючи виконання законодавства з питань національної безпеки та розробку стратегій національної безпеки. Воно не докладало необхідних зусиль для формування та розвитку системи забезпечення національної безпеки країни. Хронічне недофінансування програм розвитку складових сектору безпеки з кожним роком погіршувало їх стан, сприяло поширенню корупції та призводило до повного занепаду. За перші двадцять років незалежності країна ліквідувала значну кількість звичайних озброєнь, від стратегічних бомбардувальників до старих боєприпасів та мін [1, с. 6].

У часи президентства Януковича систематично руйнувались органи військового управління, бойові підрозділи Збройних Сил, а зі стратегічних документів зникла росія як імовірний противник.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, можемо стверджувати, що Україна базувала свою нову армію на колишньому радянському спадку. Вже у перші місяці після здобуття незалежності росія почала впливати на процес демілітаризації України. Україн-

ська влада взаємодіяла як з країнами-членами НАТО, так і з країнами СНД, що не сприяло ефективному реформуванню Збройних сил України. Українське керівництво спочатку приділяло значну увагу розвитку збройних сил, але з часом, в умовах економічної кризи,

почало скорочувати видатки на їх утримання, чисельність військ. Продовжуючи цю думку, варто зазначити, що така політика призвела до серйозного ослаблення обороноздатності країни. Також Будапештський меморандум не став гарантією безпеки України.

Література:

1. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. 2015. URL: <http://surl.li/vkicrx> (дата звернення: 5.04.2024).
2. Войтенко Ю. М. Становлення збройних сил в Україні та країнах Балтії у перше десятиліття відновленої незалежності. *Південний архів (історичні науки)*, 2023, (41), 5–12. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-41-1> (дата звернення: 5.04.2024).
3. Воєнна доктрина України. Постанова Верховної Ради України. 19.10.1993. № 3529-VII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/166159__526551 (дата звернення: 5.04.2024).
4. https://zakononline.com.ua/documents/show/166159__526551 (дата звернення: 5.04.2024).
5. Гомонай В. Будапештський меморандум: уроки та невиконані очікування на шляху України до вступу в НАТО. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 3.
6. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації XIX–XX ст. Київ, 2019. 653 с.
7. Закон України «Про Збройні Сили України». 1991. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T193400?an=1> (дата звернення: 5.04.2024).
8. Історія ЗСУ (з 1991 року). Збпрйні Сили України. URL : <https://www.zsu.gov.ua/pro-nas/hto-my/istoriya-zsu-z-1991-roku/> (дата звернення: 5.04.2024).
9. Карамішев Д. В. Організаційно-правові засади цивільно-військової взаємодії з питань оборони та життєзабезпечення збройних сил України в умовах воєнного стану. *Державне будівництво*. 2022. № 1(31). С. 6–20. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2022-1-01> (дата звернення: 11.04.2024).
10. Лазоркін В. Збройні сили України: 1991–2011. 6 грудня 2011. URL: <https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/lazork.htm> (дата звернення: 6.03.2024).
11. Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. № 1431-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text> (дата звернення: 4.04.2024).
12. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України. URL: <http://surl.li/hszfdx> (дата звернення: 5.04.2024).
13. Турченко Ю. Збройні Сили України: нелінійна еволюція конституційного органу. Політичний менеджмент. № 4. 2010. С. 140–148.
14. Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990–2019) /НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 592 с.
15. Фролов С. «Створення та розвиток частин спеціального призначення розвідки чорноморського флоту (1953–1992 рр.)». Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, 2017.
16. Фролов С. Участь водолазів-розвідників Чорноморського флоту ВМФ СРСР в створенні та розвитку підводних засобів руху і водолазного спорядження (1958–1991. «Холодна війна»: історія та уроки. 1946–1991 рр.: Міжнар. наук. військ.-істор. конф., 4–5 жовтня 2012 р.: тези доп. К.: НВІМУ, 2012. С. 293–296.
17. Якимович Б. Військо-морські сили України. Від відновлення до анексії Криму (1991–2014). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2016. Вип. 17. С. 350–367.
18. Radchenko Oleksandr, et al. (ed.). *National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy*. Springer Nature, 2023.
19. Semenets-Orlova I. Osvita dlya demokraty'chnogo gromadyanstva/osvita z prav lyudy'ny'yak zasib formuvannya kul'tury' gromadyans' kosti [Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education as a means of forming of the culture of citizenship]. *Civic competences in vocational education of civil servants and local government officials*, 2016, 66–87.

Додаток А

Як скорочували чисельність ЗСУ з 2003 по 2015 рік / Фото – Ukrainian Military Pages

URL: https://24tv.ua/ukrayina-gartuvalasya-vogni-yak-zminyuvalasya-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1717288

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ**

Випуск 2 (74), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *В. Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 28.06.2024 р.
Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Замовлення № 0724/555. Ум. друк. арк. 13,95.
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.